

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

การศึกษาเศรษฐกิจนอภาคทางการในเขตเมือง
เพื่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร.นฤมล นิราทร และคณะ

กันยายน 2548

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ การศึกษาเศรษฐกิจนอภาคทางการในเขตเมือง
เพื่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

คณะผู้วิจัย

1. รองศาสตราจารย์ ดร.นฤมล นิราทร	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2. อาจารย์ ดร.อรศรี งามวิทยาพงศ์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
3. อาจารย์ชไมพร รุ่งฤกษ์ฤทธิ์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ชุดโครงการ การวิจัยเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง
เพื่อแก้ปัญหาคอขวดและการพัฒนาที่ยั่งยืน

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

งานศึกษาเศรษฐกิจนอกภาคทางการในเมืองเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อแก้ปัญหาความยากจนและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมี ศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ พันธเสน เป็นผู้ประสานชุดโครงการ

จุดเริ่มต้นของโครงการมาจากการเล็งเห็นความสำคัญของเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ในฐานะที่จะเป็นตัวขับเคลื่อนแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและได้มอบหมายให้คณะผู้วิจัยดำเนินการศึกษา โดยใช้ระยะเวลาตั้งแต่เดือนเมษายนถึงกันยายน 2548 เป็นเวลา 6 เดือน

การศึกษานี้ใช้กรอบแนวคิดเรื่องเมือง กิจกรรมเศรษฐกิจในเมือง และแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อที่จะตอบคำถามสำคัญที่ว่าเศรษฐกิจนอกภาคทางการจะมีบทบาทในการขับเคลื่อนแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้หรือไม่? นอกเหนือไปจากคำถามที่ว่า จะบริหารจัดการเศรษฐกิจนอกภาคทางการอย่างไรเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง?

ในการศึกษานี้ผู้ศึกษาเลือกเขตดินแดงเป็นพื้นที่ศึกษา การรวบรวมข้อมูลกระทำโดยการผสมวิธี ทั้งโดยการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ เพื่อให้ได้ข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์เชิงปริมาณ การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพ และสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจของเมือง และแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจำนวน 5 ท่าน

นอกเหนือจากข้อมูลด้านเศรษฐกิจและสังคมของผู้ค้า ผลการศึกษาที่สำคัญคือ การพบว่าผู้ประกอบการอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการในหลายส่วนมีความตระหนักถึงแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยส่วนใหญ่เชื่อมโยงแนวปรัชญานี้กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การศึกษายังพบผู้ประกอบการอาชีพที่มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยที่ไม่ได้เอ่ยถึงคำนี้แม้แต่บ่อย ในขณะที่ยังพบอีกจำนวนหนึ่งมีลักษณะตรงกันข้าม อันสะท้อนถึงการขาดความเข้าใจที่ชัดเจนต่อแนวปรัชญา ในขณะเดียวกันพบว่าลักษณะสำคัญของการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ คือการเน้นความยืดหยุ่น ความรวดเร็วในการปรับตัว มีความเชื่อมโยงกับแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

คณะผู้วิจัยเสนอแนวนโยบายในการบริหารจัดการเศรษฐกิจนอกภาคทางการเพื่อการขับเคลื่อนแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยเน้นการหลีกเลี่ยงการใช้กระบวนการทัศน์กระแสหลักเข้าจัดการกับเศรษฐกิจนอกภาคทางการ เพื่อให้เศรษฐกิจภาคนี้ดำรงความยืดหยุ่น ในขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญต่อการสร้างตาข่ายความปลอดภัยทางสังคม เพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตให้แก่

ผู้ประกอบอาชีพ ในอีกด้านหนึ่งก็เสนอแนวทางในการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องต่อแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งเสริมพลังผู้ประกอบอาชีพให้มีทุนคุณธรรม ทุนความรู้ ทุนทางสังคม อันมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

อาจกล่าวได้ว่างานศึกษาชิ้นนี้ เป็นงานที่เริ่มต้นศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจนอภาคทางการในเขตเมือง โดยใช้กรอบแนวคิดเศรษฐกิจนอภาคทางการเป็นกรอบการศึกษาหลัก อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้งานศึกษามีข้อจำกัดค่อนข้างมาก เนื่องจากไม่มีงานศึกษาก่อนหน้าให้อ้างอิงได้มากนัก

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ พันธเสน ที่ให้ความไว้วางใจมอบหมายให้ทำงานที่มีความสำคัญชิ้นนี้ ขอขอบคุณสำนักงานเขตดินแดงที่อำนวยความสะดวกในการประสานงานในพื้นที่และขอบคุณผู้ช่วยวิจัย อันประกอบด้วย คุณปัญญา ใจวังโลก คุณภัททาศินี วัณฐปภาณิตกุล คุณธนาทิพ ฉัตรภูติ และคุณศรีสุข มงกุฎวิสุทธิ ที่ได้ทำงานอย่างเต็มความสามารถ และที่สำคัญผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน

รองศาสตราจารย์ ดร.นฤมล นิราทร

อาจารย์ ดร.อรศรี งามวิทยาพงศ์

อาจารย์ชไมพร รุ่งฤกษ์ฤทธิ์

กันยายน 2548

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

งานศึกษาเรื่อง การเศรษฐกิจนอภาคทางการในเมืองเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ เพื่อศึกษาลักษณะกิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการ ความเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจนอภาคทางการกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง บทบาทของเศรษฐกิจนอภาคทางการในการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และ เพื่อเสนอแนวทางที่ควรจะเป็นในการบริหารจัดการเศรษฐกิจนอภาคทางการ เพื่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พื้นที่ศึกษาคือ เขตดินแดง กรุงเทพมหานคร และใช้เวลาการศึกษา 6 เดือน การศึกษากระทำโดยการผสนวิธีเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยการสุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์ผู้ประกอบการกิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการจำนวน 515 คน ที่ประกอบอาชีพใน 7 กิจกรรม เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ความเชื่อมโยงกับแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และ แนวทางในการบริหารจัดการเศรษฐกิจนอภาคทางการเพื่อขับเคลื่อนแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนการศึกษาเชิงคุณภาพกระทำโดยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ประกอบการอาชีพ และสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจนอภาคทางการในเมืองและแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กรอบทฤษฎีที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาคือแนวคิดเรื่องเมือง ซึ่งพิจารณาเมืองในฐานะศูนย์รวมของการบริโภคและความหลากหลายของการผลิต ระบบเศรษฐกิจของเมือง ซึ่งพิจารณาถึงระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน คือ เศรษฐกิจภาคทางการ และ นอภาคทางการ และ แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีจุดเน้นที่ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน และ เงื่อนไขความรู้ เงื่อนไขคุณธรรม

การศึกษาพบว่ากิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการในเขตดินแดง มีความสัมพันธ์กับพัฒนาการของเขตดินแดง อันมีจุดเริ่มต้นชัดเจนตั้งแต่การเป็นพื้นที่ทิ้งขยะ การก่อสร้างอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ การจัดตั้งอาคารสงเคราะห์ และการก่อสร้างถนนรัชดาภิเษก ประกอบกับบริเวณที่ตั้งซึ่งอยู่ใกล้กับแหล่งการค้าสิ่งทอที่มีความสำคัญ เช่น ประตูน้ำ ซึ่งส่งผลให้เขตดินแดงมีกิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการที่หลากหลาย โดยกิจกรรมที่พบมากตามลำดับได้แก่ กิจกรรมด้านการผลิต การค้า บริการ การขนส่ง เก็บขยะ และ รับจ้างทั่วไป กิจกรรมเหล่านี้มีบทบาททั้งต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ และการดำรงชีวิตประจำวันของประชาชนในเขตดินแดง

ข้อมูลจากการศึกษาพบว่าผู้ประกอบการอาชีพมากกว่าครึ่งเป็นสตรี มีอายุในช่วง 36-40 ปี โดยผู้ประกอบการอาชีพเก็บขยะ ขนส่ง รับจ้างทั่วไป มีสัดส่วนของผู้ที่มีอายุน้อยสูงกว่ากลุ่มอื่นๆ ผู้ประกอบการอาชีพส่วนใหญ่จบการศึกษาสูงสุดระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาต่างจังหวัด โดยในจำนวนนี้มีมากกว่าครึ่งมีอายุการย้ายถิ่นไม่เกิน 10 ปี

ผู้ประกอบการอาชีพมากกว่าครึ่งเป็นผู้ประกอบการอาชีพอิสระ คือไม่ได้เป็นทั้งนายจ้างและลูกจ้างกว่าหนึ่งในสี่มีสถานภาพเป็นลูกจ้าง ที่ผู้ประกอบการจ้างทั่วไปไม่ถึงร้อยละ 5

ในด้านการลงทุนพบว่าประมาณสามในสี่ของผู้ประกอบการอาชีพอิสระ และที่เป็นนายจ้างในภาคการผลิต มีการลงทุนต่ำเมื่อเทียบกับกลุ่มการค้าและบริการ ผู้ประกอบการอาชีพมากกว่าสามในสี่ทำงานไม่เกิน 12 ชั่วโมงต่อวัน ความรู้ในการประกอบอาชีพส่วนใหญ่มาจากการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

ผู้ประกอบการร้อยละ 40 ระบุว่าตนประสบปัญหาในการประกอบอาชีพ โดยส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับรายได้ เช่น การแข่งขันสูง ต้นทุนสูง เป็นต้น และกว่าร้อยละ 50 ของคนกลุ่มนี้ระบุว่าผู้ให้ความช่วยเหลือ คือ ญาติ เพื่อน คนรู้จัก มากกว่าที่จะรับความช่วยเหลือจากรัฐ อย่างไรก็ตามผู้ประกอบการเกือบร้อยละ 90 มีความพอใจในอาชีพของตน

ในด้านทรัพย์สินพบว่าผู้ประกอบการส่วนใหญ่มีโทรทัศน์ วิทยุ และ โทรศัพท์มือถือ กว่าสามในสี่มีบ้านที่ปลอดหนี้ นอกเหนือจากค่าใช้จ่ายในบ้านพบว่า สัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพที่มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับหจกมีจำนวนสูงที่สุด รองลงมาคือโทรศัพท์มือถือ เหล้า บุหรี่ และ เครื่องดื่มชูกำลังตามลำดับ ผู้ประกอบอาชีพเกือบครึ่งระบุว่าไม่มีเงินออม และ สัดส่วนของผู้ที่ระบุว่าไม่มีหนี้สินต่ำกว่าผู้ที่ระบุว่าไม่มีเงินออม

ในส่วนข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติต่อชีวิตและความเข้าใจต่อเศรษฐกิจพอเพียง พบว่าผู้ประกอบการอาชีพกว่าสามในสี่เห็นว่าการมีเงิน มีรายได้มาก มีบ้านของตนเองทำให้ชีวิตมี “ความมั่นคง” รองลงมาระบุประเด็นการมีสุขภาพที่แข็งแรง ส่วนในด้าน “ความสุข” พบว่าเกือบร้อยละ 90 ให้ความสำคัญต่อการมีปัจจัยสี่ที่พอเพียง รองลงมาคือการมีครอบครัวที่อบอุ่น รักใคร่ และไม่มีหนี้สินสำหรับ “เป้าหมายในชีวิต” ผู้ประกอบการอาชีพมากกว่าร้อยละ 60 ระบุว่าต้องการ “ชีวิตที่มั่นคง พอกินพอใช้ ไม่มีหนี้สิน”

ผู้ประกอบการมากกว่าร้อยละ 90 เคยได้ยินคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” โดยมากกว่าครึ่งระบุว่าได้ยินจากโทรทัศน์ มากกว่าครึ่งเช่นกันที่ระบุว่าเมื่อได้ยินคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” จะนึกถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รองลงมานึกถึงคำว่า “พออยู่พอกิน” ผู้ประกอบการอาชีพมากกว่าครึ่งระบุว่าแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์ใช้กับการประกอบอาชีพในเมืองได้ แต่มีเพียงร้อยละ 17 เท่านั้นที่ระบุว่าเคยพบเห็นผู้มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์กรณีศึกษา ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งในด้าน ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน และ เงื่อนไขความรู้ เงื่อนไขคุณธรรม ของผู้ประกอบการกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มการผลิต (ผู้ค้าแผงลอยอาหาร) กลุ่มขนส่ง (มอเตอร์ไซด์รับจ้าง) และ กลุ่มบริการ (ร้าน

อินเทอร์เน็ต) โดยปรากฏในรูปแบบต่างๆ เช่น การลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ วางแผนการใช้จ่าย มีกลไกในการออมเงิน ฟังตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดำเนินชีวิตตามอัตภาพ ยึดหยุ่นกับการใช้ชีวิต และ รักษาเครือข่ายทางสังคม การสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์กรณีศึกษายังทำให้ค้นพบว่าที่มาของแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในผู้ประกอบอาชีพก็คือ การมี “ในหลวง” เป็นต้นแบบ การปลูกฝังจากครอบครัว การปลูกฝังโดยสถาบันศาสนา การเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น การตระหนักรู้ด้วยตนเองจากการแต่งงาน การมีบุตร และการเรียนรู้จากการกระทำของตนเอง

จากการสังเคราะห์ผลการศึกษาโดยการประมวลข้อมูลเชิงปริมาณ การสนทนากลุ่ม สัมภาษณ์กรณีศึกษา และ การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ พบว่ามีกระบวนการที่แตกต่างกันในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจนอกภาคทางการและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งได้แก่กระบวนการที่ของเศรษฐกิจกระแสหลัก และ กระบวนการที่เศรษฐกิจพอเพียง กระบวนการแรกต้องการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการที่มีมูลค่ามหาศาลดังกล่าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก หรือเศรษฐกิจภาคทางการ อันมีเป้าหมายมุ่งที่การเจริญเติบโตไปสู่ความมั่งคั่ง (Wealth) ซึ่งเป็นกระบวนการของรัฐไทย ส่วนกระบวนการหลังต้องการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการให้เป็นเศรษฐกิจทางเลือกนอกกระแสหลัก โดยเชื่อมโยงเข้ากับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ เพื่อขับเคลื่อนให้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นช่องทางเลือกสำหรับกลุ่มคนในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ที่ต้องการมีกิจกรรมเศรษฐกิจที่เป็นทางเลือกอันแตกต่างจากกรอบคิดและรูปแบบของธุรกิจกระแสหลัก และเป็นช่องทางการพัฒนาเศรษฐกิจของกลุ่มคนยากจนและคนชายขอบของการพัฒนากระแสหลัก ซึ่งจำนวนมากอยู่ในเศรษฐกิจนอกภาคทางการให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีคุณภาพชีวิตที่เหมาะสม มีความมั่นคง และท้ายสุดเพื่อให้เป็นทางเลือกของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบอภิวินัยท้องถิ่น (Localization) หรือชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

จุดเด่นของกระบวนการที่แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการ คือ กระบวนการนี้มุ่งการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นตัวตั้งหรือเป็นศูนย์กลางการพัฒนา มิใช่การขับเคลื่อนที่มีเศรษฐกิจ (มั่งคั่ง) เป็นตัวตั้งหรือศูนย์กลางดังเช่นการพัฒนากระแสหลัก แต่ก็มีได้ไปสู่ระบบทุนนิยม หรือต่อต้านระบบทุนนิยมหรือโลกาภิวัตน์แบบชั่วคราวข้าม เนื่องจากยังยอมรับการสะสมทุนเพื่อพัฒนาความก้าวหน้าและเจริญเติบโตของผู้ประกอบอาชีพ หากเพียงให้เป็นระบบทุนนิยมที่เริ่มต้นในระดับท้องถิ่น และกำกับด้วยหลักการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (หลักพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน มีความรู้ และมีคุณธรรม-จริยธรรม ความสมดุล) ที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ไปพร้อมกับความสำคัญของปัจจัยอื่นที่กิจกรรมของมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง

การศึกษายังพบว่า มีปัจจัยทั้งที่เป็นปัจจัยเอื้อและอุปสรรคต่อการขับเคลื่อนแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยปัจจัยเอื้อได้แก่ ความคุ้นเคยของผู้ประกอบอาชีพต่อแนวปรัชญา ความศรัทธาต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การมีทั้งทุนเงิน ทุนความรู้ ทุนทางสังคม ประกอบกับความรู้เชิงบวกต่ออาชีพ และมีกลไกเช่นกลุ่มสหกรณ์เครดิตยูเนียนคอยสนับสนุน นอกเหนือไปจากวิถีชีวิตแบบเมืองที่ผลักดันให้ผู้ประกอบอาชีพ และประชาชนเห็นความสำคัญของการสร้างความสัมพันธ์เชิงสังคมระหว่างกัน ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคได้แก่ ภาวการณ์และวาทกรรมเศรษฐกิจพอเพียงที่ส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจที่แคบ การขาดแคลนข่าวสารข้อมูลความรู้ รวมทั้งนโยบายของรัฐ เช่น นโยบายสินเชื่อ เป็นต้น

ผลการศึกษายังพบว่า มีรูปแบบการบริหารจัดการกิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในสองระดับ คือ ระดับบุคคล และ ระดับกลุ่ม โดยกิจกรรมมุ่งไปที่การขอรับการลดรายจ่าย การใช้ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมในการจัดการเศรษฐกิจ และการจัดการในรูปแบบการรวมกลุ่ม โดยในแต่ละระดับต้องมีเงื่อนไขบางประการเช่น ในระดับบุคคลและครอบครัว ต้องมีเงื่อนไขความรักความผูกพันในครอบครัว สมาชิกครอบครัวมีความรับผิดชอบ อันส่งผลให้การมีบุตรเป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการอดออม ส่วนในระดับกลุ่ม เงื่อนไขสำคัญคือการมีกระบวนการเรียนรู้และมีพี่เลี้ยง (Change Agent) คอยสนับสนุน

ในส่วนของข้อเสนอแนะ ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะในสองระดับ ในระดับนโยบาย ผู้ศึกษาเสนอว่ารัฐไม่ควรใช้กระบวนการพัฒนากระแสหลักเข้าจัดการเศรษฐกิจนอภาคทางการ เนื่องจากจะลดความยืดหยุ่น และลดการให้ความสำคัญต่อมนุษย์ ในขณะเดียวกันรัฐควรให้ความสำคัญต่อการสร้างหลักประกันความมั่นคงทางสังคม และควรมีนโยบายที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพของคน กลุ่มนี้ ส่วนในระดับปฏิบัติการ ผู้ศึกษาเสนอให้มีการเสริมพลัง (Empowerment) ในด้านต่างๆ แก่ผู้ประกอบอาชีพ การสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่ม การฟื้นฟูสถาบันศาสนาและครอบครัว และการสร้าง Change Agent เพื่อสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลง

สำหรับการศึกษาวิจัยในอนาคต ผู้ศึกษาเสนอว่าเนื่องจากความรู้ที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้เป็นเพียงการนำร่อง การขยายความรู้ในเรื่องเดียวกันนี้ยังสามารถทำได้อีกหลายมิติ เช่น การเปลี่ยนพื้นที่ซึ่งมีบริบทแตกต่างจากเขตดินแดง เพื่อศึกษาความแตกต่างของปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอภาคทางการ เพื่อสร้างข้อสรุปเชิงนโยบาย ในขณะเดียวกันยังมีความรู้อีกหลายประเด็นที่ยังต้องการความชัดเจนหรือต้องการข้อมูลเชิงคุณภาพ เช่น หลักสูตร (เนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอน) การจัดการเศรษฐกิจพอเพียงที่เหมาะสมกับระดับความรู้ เวลา ของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอภาคทางการ กลุ่มคนยากจน การศึกษาสวัสดิการระดับจำเป็นพื้นฐานที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มคนยากจนในเศรษฐกิจนอภาคทางการของเมือง บทบาทขององค์กรปกครองท้องถิ่นในการสนับสนุนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตเมือง การจัดการครอบครัวของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอภาคทางการที่เอื้ออำนวยต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

สารบัญ

	หน้า
คำนำ.....	(1)
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร.....	(3)
สารบัญตาราง.....	(9)
สารบัญรูปภาพ.....	(10)
 บทที่	
1 ความสำคัญของเรื่อง	
บทนำ.....	1 - 1
สถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจนอภาคทางการในประเทศไทยและช่องว่าง.....	1 - 5
คำถามการวิจัย.....	1 - 8
วัตถุประสงค์ของโครงการ.....	1 - 8
ขอบเขตการศึกษา.....	1 - 8
พื้นที่ศึกษา.....	1 - 8
การรวบรวมข้อมูล.....	1 - 9
ข้อมูลเขตดินแดง.....	1 - 13
2 บรรณกรรมปริทัศน์	
เมืองในฐานะพื้นที่ทางเศรษฐกิจ	2 - 1
ระบบเศรษฐกิจของเมือง.....	2 - 5
แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง.....	2 - 13
งานศึกษาที่เกี่ยวข้อง.....	2 - 18
3 ผลการศึกษา	
การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 515 คน	3 - 1
ข้อมูลการสนทนากลุ่ม	3 - 20

ข้อมูลกรณีศึกษา.....	3 - 33
4 การสังเคราะห์ผลการศึกษา	
กระบวนการที่นำไปใช้ในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจนอภาคทางการ	
และเศรษฐกิจพอเพียง.....	4 - 1
ปัจจัยเอื้อและอุปสรรคในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจนอภาคทางการ	
และเศรษฐกิจพอเพียง.....	4 - 7
รูปแบบการจัดการกิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการ	
เพื่อขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง.....	4 - 17
5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	
ข้อเสนอแนะด้านนโยบายต่อรัฐ.....	5 - 1
ข้อเสนอแนะด้านปฏิบัติการ.....	5 - 3
บรรณานุกรม.....	บ - 1
ภาคผนวก	
ก ตารางวิเคราะห์ข้อมูล.....	ก - 1
ข แบบสำรวจ.....	ข - 1
ค ประวัติเขตดินแดง.....	ค - 1

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 เปรียบเทียบการจำแนกเศรษฐกิจนอกภาคทางการโดยเกณฑ์ ของ OECD และ สศช.....	1 - 16
2 จำนวนประชากรในเขตดินแดง.....	1 - 19
3 จำนวนชุมชนประเภทต่าง ๆ ในเขตดินแดง.....	1 - 20
4 แนวทางปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับต่างๆ.....	2 - 16
5 สรุปเปรียบเทียบการคุ้มครองและส่งเสริมสภาพการทำงานและคุณภาพชีวิต ของแรงงานนอกในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ.....	2 - 23
6 ประเภทของกิจกรรมและอาชีพกลุ่มตัวอย่าง.....	3 - 4

สารบัญรูปภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ลุงสุบิน พลพรหม เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย ของโรงเรียนพิบูลประชาสรรค์	ค - 3
2	ลุงปัญญา ยังมี ประธานศูนย์บริการชุมชนดินแดง.....	ค - 6
3	แฟลตดินแดงด้านติด ถ.ดินแดง เมื่อแรกสร้าง เมื่อ ปี พ.ศ.2506.....	ค - 9
4	แฟลตบริเวณด้านระเบียบหน้า หลัง ชั้นล่าง.....	ค - 10
5	บรรยากาศห้องพักในแฟลตดินแดงเมื่อแรกสร้าง.....	ค - 10
6	บรรยากาศของประตูน้ำพุวันในอดีต.....	ค - 13
7	แผนที่ชี้ให้เห็นคลองทางเหนือและใต้ของชุมชน.....	ค - 13
8	รถเมล์ขาวนายเลิศ สาย 101 พระโขนง-กษัตริย์ศึก.....	ค - 15
9	อ.ประชา เลขวัต เจ้าของและผู้อำนวยการโรงเรียนเทคนิควิทยา.....	ค - 16
10	คุณกำไร คงประภัทร ประธานกลุ่มแม่บ้านชุมชนดินแดง.....	ค - 17
11	ถ.รัชดาที่โล่งว่าง และภาพนักเรียนช่วยกันลอกคลอง.....	ค - 18
12	คุณวุฒิ ชินชนะโชคชัย ผู้อยู่ในพื้นที่ดินแดงมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2517.....	ค - 19
13	ตลาดกลางดินแดง(ยุคปัจจุบัน)	ค - 26
14	ทางด่วนดินแดง.....	ค - 26
15	ศูนย์บริการชุมชนดินแดง.....	ค - 28
16	กิจกรรมบวชเณรภาคฤดูร้อน ณ วัดลาดพร้าว.....	ค - 29
17	แฟลตดินแดงปัจจุบัน.....	ค - 30
18	ถนนที่เชื่อมต่อแฟลตเขตดินแดง.....	ค - 31

บทที่ 1

ความสำคัญของเรื่อง

1.1 บทนำ

หากพิจารณาว่าระบบเศรษฐกิจในเมืองในประเทศกำลังพัฒนาเป็นเศรษฐกิจทวิลักษณะ (Dualism) (Geertz 1963; Santos 1972; McGee 1973; Potter 1997) ก็จะพบว่า คำที่นักวิชาการในช่วงต้นๆของการศึกษาระบบเศรษฐกิจในเมืองในประเทศกำลังพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่สองเลือกใช้เพื่ออธิบายระบบเศรษฐกิจในเมือง สะท้อนถึงธรรมชาติของเศรษฐกิจในประเทศเหล่านี้ ข้อเสนอของ Clifford Geertz ในปี พ.ศ. 2506 (1963) สะท้อนว่าระบบเศรษฐกิจในเมืองสองลักษณะที่เขาเสนอว่าเป็น เศรษฐกิจแบบกิจการ (Firm-centered) และ เศรษฐกิจแบบตลาด (Bazaar-economy) มีความแตกต่างทั้งในด้านโครงสร้างและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการอาชีพ ในขณะที่การจำแนกประเภทโดย Milton Santos ในปี 1972 บ่งชี้ถึงความเป็นเศรษฐกิจระดับล่างของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการเมื่อเขาเสนอว่า เศรษฐกิจในเมืองประกอบด้วยระบบเศรษฐกิจในระดับบน (Upper circuit) และ เศรษฐกิจระดับล่าง (Lower Circuit) ซึ่งมีความเชื่อมโยงกัน โดยความแตกต่างของเศรษฐกิจทั้งสองระบบปรากฏในประเด็น เทคโนโลยี การจัดองค์กร ทุน ชั่วโมงการทำงาน ระดับสินค้าคงคลัง การตั้งราคา แหล่งสินเชื่อ รายได้ การได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ และ ความเชื่อมโยงหรือพึ่งพิงกับต่างประเทศ (Santos 1972 อ้างถึงใน McGee, 1977, p. 263)

ทัศนะต่อความแตกต่างข้างต้นมีความหลากหลายมากขึ้นเมื่อ Keith Hart ซึ่งศึกษาวิจัยในประเทศกานา (Ghana) ในแอฟริกา เสนอว่า โอกาสการประกอบอาชีพในเมือง จำแนกออกได้เป็นโอกาสที่เป็นทางการในการสร้างรายได้ (Formal income opportunities) และโอกาสที่ไม่เป็นทางการ (Informal income opportunities) (Hart, 1970, p. 104 และ Hart, 1973, p. 69) งานศึกษานี้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างคำสำคัญคือ เศรษฐกิจนอกภาคทางการ(นอกระบบ) โดยองค์การแรงงานระหว่างประเทศในปี 1972 ที่ระบุความแตกต่างของเศรษฐกิจทั้ง 2 ระบบโดยใช้เกณฑ์ความยากง่ายในการเข้าสู่อาชีพ ที่มาของทรัพยากรที่ใช้ (ภายในท้องถิ่น หรือ นอกท้องถิ่น) ลักษณะความเป็นเจ้าของ (ครอบครัว หรือ ไม่ใช่ครอบครัว) ขนาดของการประกอบการ แรงงาน (แรงงานในครอบครัว หรือ แรงงานรับจ้าง) และเทคโนโลยีที่ใช้ (ซับซ้อน และ ไม่ซับซ้อน) ทักษะความรู้ที่จำเป็น (ทักษะที่เรียนรู้จากการศึกษาในระบบ หรือ นอกระบบ) และ การบังคับควบคุมจากรัฐ ในทัศนะขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ กิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการจึงมีลักษณะดังนี้

1. เข้าสู่ออาชีพโดยง่าย
2. ใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่น
3. เป็นการประกอบอาชีพภายในครอบครัว
4. เป็นกิจการขนาดเล็ก
5. ใช้แรงงานเข้มข้นและเทคโนโลยีที่ไม่สูง
6. ความรู้ที่จำเป็นในการประกอบอาชีพได้มาจากนอกระบบโรงเรียน
7. ไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมหรือคุ้มครองจากรัฐ

การจำแนกเศรษฐกิจออกเป็นคู่ตรงข้ามคือ เศรษฐกิจนอกภาคทางการ (Informal economy) และ เศรษฐกิจภาคทางการ (Formal economy)¹ โดยองค์การแรงงานระหว่างประเทศ ในปี ค.ศ. 1972 ตอกย้ำ "ความเหนือกว่า" ของระบบเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมของประเทศตะวันตก อาชีพอิสระขนาดเล็กในประเทศกำลังพัฒนา (รวมทั้งประเทศไทย) ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงกับมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของประชาชน ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ซึ่งเป็นเศรษฐกิจนอกระแหลัก ภายใต้คำจำกัดความว่า "เป็นกิจกรรมที่มีขนาดเล็ก ไร้ประสิทธิภาพ ใช้ทุนต่ำ ใช้เทคโนโลยีต่ำ ใช้แรงงานเข้มข้น โดยเป็นแรงงานในครอบครัว เปิดดำเนินการโดยง่าย และไม่ทำให้เกิดการจ้างงาน" อันแม้ว่าจะถูกวิจารณ์ว่าขาดความชัดเจน แต่ก็แสดงถึงคุณลักษณะของกระบวนการการทำงานที่ตรงข้ามกับการประกอบกิจการในเศรษฐกิจทุนนิยม ทศวรรษเหล่านี้บดบังความสำคัญของกิจกรรมเศรษฐกิจระดับครอบครัว ซึ่งมีบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจในระดับพื้นฐานและชุมชนทั้งในเมืองและชนบท แม้ในหลายกรณี กิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีรูปแบบการดำเนินงานที่เอารัดเอาเปรียบ แรงงานไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย การทำงานยังขาดมาตรฐานด้านความปลอดภัย ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

ความสำคัญของเศรษฐกิจนอกภาคทางการมักปรากฏในรูปของการเป็น "กลยุทธ์เพื่อการอยู่รอด" (Survival strategy) ของผู้มีรายได้น้อย เป็นระบบเศรษฐกิจในระยะเปลี่ยนผ่าน โดยจะสลายตัวไปเมื่อสังคมพัฒนาเป็นเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ในด้านทฤษฎี กรอบที่ใช้พิจารณาการปรากฏตัว คงอยู่ และ สลายตัว ของเศรษฐกิจภาคนี้มักได้แก่ทฤษฎีภาวะความทันสมัย ทฤษฎีวิวัฒนาการ และ ทฤษฎีระบบโลก ส่วนข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ปรากฏมักสะท้อนความ "ด้อยโอกาส" ของผู้ประกอบการอาชีพ ซึ่งส่วนหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าเท่ากับสะท้อนถึงความสำคัญของเศรษฐกิจ

¹ บางครั้งใช้คำว่า เศรษฐกิจนอกระบบและในระบบ ส่วนในงานนี้จะใช้คำว่า "เศรษฐกิจนอกภาคทางการ" ส่วนการเรียกกิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้ จะอ้างอิงกับแนวทางของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

ภาคนี้ต่อการดูดซับแรงงาน แม้จะยอมรับว่าเศรษฐกิจนอกภาคทางการเปรียบเสมือนเศรษฐกิจเงาของเศรษฐกิจภาคทางการ และมีความเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจภาคทางการก็ตาม และที่สำคัญเป็นเศรษฐกิจขนาดใหญ่ทั้งในด้านมูลค่าทางเศรษฐกิจและจำนวนคนที่เกี่ยวข้อง เป็นแหล่งงานที่มีความสำคัญ และยังเป็น “การจ้างงานตลอดชีพ” ของแรงงานจำนวนมาก ทั้งโดยความสมัครใจและ ด้วยความจำเป็น

“วิกฤตการณ์การจ้างงาน” (Employment crisis) อันเป็นผลจากการแข่งขันภายใต้ระบอบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่และกระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm shift) การจ้างงาน เกิดการขยายตัวของการทำงานที่ไม่เป็นทางการในเศรษฐกิจภาคทางการ (Redclift and Meggione, 1985) ซึ่งเชื้ออำนาจมากกว่าต่อการปรับตัวให้ทันกับความไม่แน่นอน วิกฤตการณ์นี้ส่งผลให้เศรษฐกิจนอกภาคทางการที่เคยเป็น “กิจกรรมชายขอบ” มีความสำคัญมากขึ้น จนถึงกับมีผู้เสนอว่าเศรษฐกิจภาคนี้จะไม่ใช้เศรษฐกิจชายขอบอีกต่อไป แต่จะกลายเป็นเศรษฐกิจหลักในประเทศกำลังพัฒนาทีเดียว (McGee, 1996) เศรษฐกิจภาคนี้ยังได้รับการยอมรับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งใหญ่หลวงต่อการลดปัญหาการว่างงานและความยากจน (ILO, 1995) และที่สำคัญมีการตั้งคำถามที่มีความเข้มข้นมากขึ้นเป็นลำดับต่อความเหมาะสมของการพัฒนาเศรษฐกิจที่อิงอยู่กับการพัฒนาอุตสาหกรรม และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอันก่อให้เกิดผลกระทบด้านต่างๆ ต่อสังคม เศรษฐกิจนอกภาคทางการจึงได้รับการพิจารณาว่าเป็น “ทางเลือกใหม่” ที่จะรับมือกับวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากเงื่อนไขของสังคมนั้นๆ (Endogeneous) มีขนาดเล็ก พลวัตที่สูง สามารถปรับเปลี่ยนได้อย่างรวดเร็ว ใช้เทคโนโลยีที่ไม่สูง ต้นทุนต่ำและเป็นการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นเป็นหลัก และยังมีลักษณะพึ่งตนเองด้วย ลักษณะเหล่านี้สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาทางเลือกใหม่ซึ่ง “คำนึงถึงประชาชนก่อนใครอื่น” (กาญจนา แก้วเทพ, 2544, น. 189) ทั้งยังอาจกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจภาคนี้สอดคล้องกับแนวคิดอภิวัดถิ่นท้องถิ่น (Localization) หรือชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ดังที่ รัสจอร์จ ธนะพรพันธุ์ เรียกว่า “ยุทธศาสตร์ฉันทามติแห่งกรุงรัตนโกสินทร์” (Rattanakosin Consensus) (รัสจอร์จ ธนะพรพันธุ์, 2544)

ในประเทศไทย บทบาทของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการในฐานะแหล่งสร้างรายได้ของประชาชนโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาส และในฐานะกิจกรรมที่ตอบสนองต่ออุปสงค์ในด้านต่างๆ ของผู้บริโภคทั้งในเมืองและชนบทสะท้อนจากสัดส่วนที่สูงของการประกอบอาชีพอิสระ หรือการจ้างงานตนเอง (Self-employment) และจำนวนสถานประกอบการขนาดเล็กที่มีแรงงานไม่ถึง 10 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 70 ของจำนวนสถานประกอบการทั่วประเทศ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2546) วิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ทำให้บทบาทของเศรษฐกิจนอกภาคทางการที่เคยเป็นเศรษฐกิจชายขอบ

ในสายตาของรัฐมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากเศรษฐกิจภาคนี้ช่วยรองรับแรงกระแทกจากวิกฤตเศรษฐกิจ ในปี พ.ศ. 2544 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ประเมินการว่าเศรษฐกิจภาคนี้ มีมูลค่าถึง 2.34 ล้านล้านบาท (ไม่รวมกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย) คิดเป็นร้อยละ 45.6 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (จีดีพี) หรือ ร้อยละ 61.7 ของรายได้ประชาชาติ

ขนาดและความสำคัญของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ประกอบกับธรรมชาติของระบบเศรษฐกิจที่มีลักษณะเป็นเนื้อในของสังคมดังได้กล่าวแล้ว ทำให้เศรษฐกิจภาคนี้ได้รับการพิจารณาว่าน่าจะมีบทบาทต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ในขณะเดียวกัน สศช.ก็เสนอให้รัฐเข้ามาดูแลและบริหารจัดการเศรษฐกิจภาคนี้อย่าง “จริงจัง” (สศช. 2547, น. 2) เนื่องจากเล็งเห็นความสำคัญของการส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมประกอบกิจกรรม ในเศรษฐกิจนอกภาคทางการให้ “เข้มแข็งเพื่อเป็นฐาน การสนับสนุนการพัฒนากิจกรรม การจ้างงาน และสร้างรายได้ ให้แก่เศรษฐกิจของประเทศ นอกเหนือจากความต้องการให้ผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจภาคนี้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สร้างความเป็นธรรม ” โดยตั้งเป้าหมายว่า จะให้สำเร็จลุล่วงในปี พ.ศ. 2550 ²

ในขณะเดียวกันก็มีการศึกษาที่ยืนยันว่า เศรษฐกิจภาคนี้มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และยังพบว่ามี การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปปฏิบัติ ทั้งในชนบท (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรมและคณะ, 2546, น. 1) และในเมือง (นฤมล นิราทร, 2548) โดยในกรณีหลังนี้ พบในกลุ่มผู้ค้าหาบเร่แผงลอยอาหารในเขตคลองเตยและดินแดง โดยการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติปรากฏทั้งในรูปของการประกอบธุรกิจและดำรงชีวิต อย่างพึ่งตนเอง มีความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน แม้ว่าผู้ค้าจะไม่ได้กล่าวถึงคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” แม้แต่น้อยก็ตาม

ผลการศึกษายังชี้ว่า การดำรงชีวิตและประกอบอาชีพตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนหนึ่งเป็นผลจากเงื่อนไขการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ อันสร้างโอกาส (และภัยคุกคาม) ในการประกอบอาชีพ ความเป็นกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่า มีขนาดเล็ก ใช้แรงงานในครอบครัว ไม่ต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของรัฐมากนัก และใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ทำให้การปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของตลาดเป็นไปได้โดยง่าย และ ทนต่อเหตุการณ์ แต่ทั้งนี้ต้องอาศัยทุนประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนความรู้ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทาง

² โปรดดู เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ “ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการเศรษฐกิจนอกระบบ” 20 พฤษภาคม 2546 และ 10 มิถุนายน 2547 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และ เอกสารประกอบการประชุมประจำปี 2547 ของ สศช. ประกอบ

สังคม ทุนทางวัฒนธรรม และคุณธรรม ประกอบกับเงื่อนไขปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ เช่น ความมั่นคงของที่อยู่อาศัย ความมั่นคงในพื้นที่ประกอบอาชีพ การสนับสนุนจากครอบครัว เป็นต้น เงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้เป็นทั้งเงื่อนไขในระดับโครงสร้าง และ เงื่อนไขในระดับบุคคล (นฤมล นิราทร, 2548)

ความพยายามในการเข้ามามีส่วนร่วมกับดูแลเศรษฐกิจภาคนี้ของรัฐ ตลอดจนบทบาทสำคัญดังกล่าวแล้วข้างต้น ทำให้ความเข้าใจต่อธรรมชาติของกิจกรรมต่างๆ ในเศรษฐกิจภาคนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะความเข้าใจในเศรษฐกิจนอกภาคทางการในลักษณะที่เป็น“องค์รวม” ซึ่งครอบคลุมมิติด้านกิจกรรม แรงงานที่ประกอบกิจกรรม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนความเชื่อมโยงในระหว่างมิติต่างๆ เหล่านี้ รวมทั้งเงื่อนไขต่างๆ ที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพ และการปรับใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพ ความเข้าใจเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบาย และมาตรการที่จะนำไปสู่การบริหารจัดการบนพื้นฐานแห่งความเข้าใจต่อความหลากหลายของผู้ประกอบอาชีพ บริบทและพลวัตของการประกอบอาชีพ และการมุ่งสู่การขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

1.2 สถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจนอกภาคทางการในประเทศไทยและช่องว่าง

วรรณกรรมปริทัศน์เกี่ยวกับงานศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจนอกภาคทางการในประเทศไทย จำแนกออกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ กลุ่มแรก เป็นงานศึกษาภาพรวม กลุ่มที่สอง เป็นงานศึกษากิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ

ในระดับภาพรวม ศสช. จำแนกระบบเศรษฐกิจนอกภาคทางการออกเป็นสองส่วนคือ (1) การผลิตสินค้าและบริการสาขาที่ไม่เป็นทางการ และ (2) การผลิตและบริการที่ผิดกฎหมาย การจัดประเภทของ ศสช. เป็นไปในทิศทางใกล้เคียงกับ OECD³ ซึ่งใช้ “หน่วยวิสาหกิจ” เป็นเกณฑ์ ทั้งนี้ “การผลิตสินค้าและบริการสาขาที่ไม่เป็นทางการ” ของ ศสช. ได้รวมเอากลุ่มการผลิตใต้ดิน การผลิตสาขาที่ไม่เป็นทางการ และการผลิตโดยครัวเรือนเพื่อบริโภคไว้ด้วยกัน ดังแสดงในตารางที่ 1.1 โดยความแตกต่างอย่างสำคัญในการจำแนกระหว่าง OECD และ ศสช. ก็คือ ศสช. ไม่ได้จำแนกการผลิตที่จงใจปิดบังข้อมูลหรือการผลิตใต้ดินไว้ต่างหาก นอกจากนั้นการพิจารณาใน

³ OECD จำแนกกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกระบบออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ (1) การผลิตใต้ดิน (Underground production) เป็นการผลิตสินค้าและบริการที่ถูกกฎหมาย แต่ผู้ผลิตเจตนาปิดบังข้อมูลต่อทางการ (2) การผลิตที่ผิดกฎหมาย (Illegal production) เป็นการผลิต จัดจำหน่าย ครอบครองสินค้าและบริการที่ไม่ได้รับอนุญาตตามกฎหมาย (3) การผลิตสาขาที่ไม่เป็นทางการ (Informal sector production) โดยบุคคลหรือครัวเรือนในรูปแบบขององค์กรธุรกิจ หรือ เรียกว่า วิสาหกิจนอกระบบ (Unincorporated enterprise) และ (4) การผลิตโดยครัวเรือนเพื่อบริโภคเอง (Household production for own final use) เช่น การผลิตธัญพืช ปลูกสัตว์ การซ่อมแซมที่อยู่อาศัย (OECD, 2002 อ้างใน พลายพล คุ่มทรัพย์และรัชดา คุ่มทรัพย์, 2546, น. 4)

ภาพรวมทำให้การจำแนกประเภทข้างต้นของทั้งสองสำนักไม่ได้ให้รายละเอียดในด้านพื้นที่ สถานที่ตั้ง ขนาด และประเภทของแรงงาน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้มีความหลากหลาย

ตารางที่ 1

เปรียบเทียบการจำแนกเศรษฐกิจนอกภาคทางการโดยเกณฑ์ของ OECD และ สศช.

OECD	สศช.
1. การผลิตใต้ดิน (Underground production) 2.การผลิตสาขาที่ไม่เป็นทางการ (Unincorporated enterprise หรือ Informal sector production) 3. การผลิตโดยครัวเรือนเพื่อบริโภคเอง 4. การผลิตที่ผิดกฎหมาย	1.การผลิตสินค้าและบริการสาขาที่ไม่เป็นทางการ 1.1 กลุ่มการผลิต 1.2 กลุ่มการค้าและบริการ 1.3 กลุ่มบริการขนส่ง 1.4 กลุ่มกิจกรรมภาคครอบครัว 2. การผลิตและบริการที่ผิดกฎหมาย

สศช.ให้ความสำคัญต่อกิจกรรมสามกลุ่มที่มีแนวโน้มว่าจะมีบทบาทและขนาดใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ อันได้แก่

1. กลุ่มการค้าและบริการ เช่น หาบเร่ แผงลอย การรับซื้อของเก่า การให้เช่าพระเครื่องและวัตถุมงคล การรับงานไปทำที่บ้าน และธุรกิจชุมชนด้านการค้าและบริการ รวมทั้งการให้บริการสินเชื่อในระบบ เป็นต้น
2. กลุ่มขนส่ง เช่น มอเตอร์ไซด์รับจ้าง รถตู้โดยสาร
3. กลุ่มการผลิต เช่น ธุรกิจการผลิตรายย่อยระดับครัวเรือนหรือห้องแถว ธุรกิจชุมชนด้านการผลิต เป็นต้น (สศช. 2547, น. 9)

ก่อนหน้านี้ คือในปี พ.ศ. 2535 M. Muqtada และ A.T.M. Amin เสนอเกณฑ์ในการจำแนกกิจกรรมที่สะท้อนความหลากหลายโดยใช้เกณฑ์ต่างๆ เช่น (1) หน่วยวิสาหกิจ หรือ Enterprise อันอาจจำแนกได้หลายประเภทตามเกณฑ์ต่างๆ เช่น ประเภทอุตสาหกรรม (การค้า บริการ การผลิต ก่อสร้าง และขนส่ง) พื้นที่ (เมือง ชนบท) สถานที่ประกอบการ (ในบ้าน หรือ นอกบ้าน) ขนาด (1 คน, 2-4 คน, 5-9 คน) ศักยภาพในการพัฒนา (มีศักยภาพ ไม่มีศักยภาพ) และ (2) กำลังแรงงาน (Labor force) โดยสถานภาพแรงงาน (เจ้าของหรือผู้ประกอบการ นายจ้าง ลูกจ้าง

แรงงานในครอบครัว และ แรงงานรับเหมาช่วง) การย้ายถิ่น (แรงงานในพื้นที่ แรงงานย้ายถิ่น) การจ้างงาน (การจ้างงานปกติ การจ้างงานโดยผิดกฎหมาย) (Muqtada and Amin, 2535)

ดังนั้นหากพิจารณาทั้งสองส่วนประกอบกันจะได้กรอบการพิจารณาการผลิตสาขาที่ไม่เป็นทางการ หรือ Unincorporated enterprise ซึ่งมีความหลากหลายทั้งในด้านที่เป็นหน่วยวิสาหกิจ สถานภาพแรงงาน และยังมีมีความหลากหลายในด้านประเภทของการผลิต ขนาด พื้นที่ สถานภาพแรงงาน และศักยภาพในการพัฒนา

ส่วนการศึกษาในระดับกิจกรรม อาจกล่าวได้ว่างานศึกษาเกี่ยวกับกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกระบบที่ไม่เป็นทางการจำแนกออกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ คืองานศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดทวิลักษณ์ของระบบเศรษฐกิจ (Economic dualism) ซึ่งส่วนใหญ่เน้นความเป็น “ชายขอบ” ของผู้ประกอบการอาชีพ เช่น หาบเร่แผงลอย ผู้รับซื้อของเก่า ผู้รับงานไปทำที่บ้าน และงานศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งในระยะหลังมีบทบาทมากขึ้นเป็นลำดับ เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ประสานสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวด้านการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีจุดยืนในเรื่องท้องถิ่นนิยม (Localism) การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การพึ่งตนเอง (Self-reliance) แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (Self-sufficiency) รวมทั้งแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และ ศาสนธรรม ทั้งในระยะหลังยังได้รับการส่งเสริมในฐานะแหล่งผลิตในโครงการ “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” งานศึกษาในกลุ่มนี้เป็นกรณีตัวอย่างธุรกิจชุมชนทั้งในชนบทและในกรุงเทพมหานคร เช่น กรณีชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนประดิษฐ์โทรการ เขตจตุจักร เป็นต้น

งานศึกษาในระดับกิจกรรมแม้จะมีความหลากหลาย แต่ไม่ได้ถูกศึกษาภายใต้กรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งโอกาสที่จะเข้าสู่การบริหารจัดการของรัฐ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนั้น การทำความเข้าใจกับกิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้ เงื่อนไขการประกอบอาชีพ รวมทั้งความเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจในระบบรวมทั้งในประเด็นอื่นๆที่กล่าวแล้วข้างต้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง แม้จะเป็นที่ยอมรับว่าการศึกษากะทำได้ยาก เนื่องจากความเป็นพลวัตร และความหลากหลายของกิจกรรม (Cross, 1997) อย่างไรก็ตาม มีข้อเสนอว่าการสำรวจกิจกรรมภาคนี้อาจกระทำได้โดยการสำรวจครัวเรือนผสมกับกิจการ (Mixed household-enterprise survey) โดยจัดทำเป็นสองระยะคือ ระยะแรกเป็นการสำรวจครัวเรือนในพื้นที่ที่คาดว่าจะมีกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกระบบทางการอยู่มาก เพื่อจัดทำกรอบตัวอย่าง (Sampling frame) สำหรับกิจการที่เข้าข่ายเป็นกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกระบบทางการ ระยะที่สองเป็นการสุ่มตัวอย่างกิจการที่คาดว่าจะมีกิจกรรมนอกระบบทางการ เพื่อสัมภาษณ์ในเชิงลึกต่อไป (Charmes, 1996; พรายพล คุ่มทรัพย์, 2546)

1.3 คำถามการวิจัย คำถามสำคัญของงานศึกษานี้มีดังนี้

1. เศรษฐกิจนอกภาคทางการประกอบด้วยกิจกรรมอะไรบ้าง? การจ้างงานในกลุ่มกิจกรรมเหล่านี้มีจำนวนเท่าใด?
2. กลุ่มกิจกรรมเหล่านี้มีบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงหรือไม่? อย่างไร?
3. การบริหารจัดการกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการควรจะเป็นในรูปแบบใด จึงจะทำให้เกิดการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

1.4 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษากิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ในมิติหน่วยวิสาหกิจ (ประเภทอุตสาหกรรม พื้นที่ ขนาด) สถานภาพของแรงงาน (เจ้าของหรือผู้ประกอบการ นายจ้าง ลูกจ้าง แรงงานในครอบครัว แรงงานรับเหมาช่วง) การย้ายถิ่น รูปแบบการจ้างงาน
2. เพื่อศึกษาบทบาทของเศรษฐกิจนอกภาคทางการต่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
3. เพื่อเสนอแนวทางในการบริหารจัดการเศรษฐกิจนอกภาคทางการ เพื่อขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

1.5 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้จำกัดเฉพาะการการผลิตสาขาที่ไม่เป็นทางการ (Informal sector production) โดยบุคคลหรือครัวเรือนในรูปแบบขององค์กรธุรกิจ หรือที่เรียกว่า วิสาหกิจนอกระบบ (Unincorporated enterprise) ซึ่งรวมกิจกรรมด้านการผลิต การค้า และ บริการ แต่ไม่รวมกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย และการผลิตในครัวเรือนเพื่อการบริโภคเอง และกิจกรรมในภาคเกษตร ส่วนพื้นที่การศึกษาจำกัดเขตดินแดง กรุงเทพมหานคร

1.6 พื้นที่ศึกษา

เพื่อที่จะตอบคำถามของการศึกษา การศึกษาครั้งนี้เลือกเขตดินแดงเป็นพื้นที่ศึกษาด้วยสาเหตุสำคัญสองประการ ประการแรกคือ การมีข้อมูลบางส่วนเกี่ยวกับการประกอบอาชีพหาบเร่แผงลอยขายอาหาร ซึ่งเป็นอาชีพอิสระในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ประการที่สองคือความน่าสนใจเกี่ยวกับสภาพของเขตดินแดงเอง ซึ่งเป็นเขตรอยต่อของย่านใจเมือง (Transitional Zone) อยู่ติดกับย่านธุรกิจส่วนกลาง (เช่นเดียวกับเขตคลองเตย) ห่างจากศูนย์กลางเมืองเดิมเพียง 4 กิโลเมตร มีถนนสายหลักสำคัญ ได้แก่ ถนนวิภาวดีรังสิต ถนนรัชดาภิเษก และ ถนนอโศก-ดินแดง ผ่าน จึงเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของย่านธุรกิจดั้งเดิมจากเขตชั้นใน และยังเป็นแหล่งที่ตั้งของย่านการค้า อาคารสำนักงาน โรงแรม สถานบันเทิง และธุรกิจขนาดเล็กจำนวนมาก ทั้งยังมีสถาบันการศึกษาทุกระดับและส่วนราชการ เช่น โรงเรียนพิบูลประชาสรรค์ โรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี

มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย กระทรวงแรงงาน ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร 2 วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เป็นต้น ลักษณะพื้นที่ของเขตดินแดงในปัจจุบันเป็นผลจากการพัฒนาของเขตดินแดง ตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ. 2516 โดยระยะแรกเป็นการพัฒนาตามกระแสการผลักดันของนโยบายการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย ในภาพรวม การใช้ประโยชน์ที่ดินแบ่งเป็น 2 ลักษณะกว้างๆ คือ ลักษณะแรกเป็นการสร้างอาคารพาณิชย์ที่เป็นตึกแถว และ ที่อยู่อาศัยที่เป็นอาคารสูงใกล้เคียงกับแฟลตดินแดง และห้วยขวาง มีชอยเล็กๆมากมาย ดังที่ปรากฏตามพื้นที่ชอยตามถนนประชาสงเคราะห์ ลักษณะที่สองเป็นการสร้างอาคารพาณิชย์แบบตึกแถวยาวไปตามถนน (โปรดดูหัวข้อ 1.11 ข้อมูลเขตดินแดงประกอบ)

เนื่องจากความไม่มั่นคงด้านการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ พื้นที่จึงถูกใช้ประโยชน์ในกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายและรวดเร็วอันเป็นลักษณะของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ชอกชอยขนาดเล็กเป็นที่ตั้งของที่อยู่อาศัย และสถานประกอบการขนาดเล็ก (โรงงานห้องแถว) จำนวนประชากรแฝงในเขต ซึ่งมีจำนวนกว่า 1 เท่าตัวของจำนวนประชากรที่ปรากฏอย่างเป็นทางการ สะท้อนถึงความสำคัญของการเป็นแหล่งประกอบอาชีพ

1.7 วิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาแบบผสมวิธี รวบรวมทั้งจากข้อมูลเอกสาร (ทุติยภูมิ) และข้อมูลปฐมภูมิ ข้อมูลทุติยภูมิใช้ในการสร้างกรอบแนวคิดการศึกษา และการเปรียบเทียบเชื่อมโยงผลการศึกษาก่อนหน้ากับผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ในส่วนของข้อมูลปฐมภูมิ การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้ทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพ

1.8 ข้อมูลเชิงปริมาณ

ในส่วนของข้อมูลเชิงปริมาณ ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูลกระทำเป็นสองระยะคือ ระยะแรกเป็นการสำรวจครัวเรือนในพื้นที่ที่คาดว่าจะมีกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการอยู่มาก เพื่อจัดทำกรอบตัวอย่าง (Sampling frame) สำหรับกิจการที่เข้าข่ายเป็นกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ระยะที่สองเป็นการสุ่มตัวอย่างกิจการที่คาดว่าจะเป็กิจกรรมนอกภาคทางการ เพื่อสัมภาษณ์เชิงลึก ทั้งนี้เป็นไปตามข้อเสนอของ Charmes (1996) และ พรายพล คุ่มทรัพย์และรัชดา คุ่มทรัพย์ (2546)

การสำรวจกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการในเขตดินแดงตามเกณฑ์ของ สศช. สามารถจำแนกกิจกรรมได้เป็น 4 ประเภทหลักคือ

1. การผลิต	จำนวน	2,603	ราย
2. การบริการ	จำนวน	900	ราย
3. การค้า	จำนวน	911	ราย

4. การขนส่ง จำนวน 657 ราย

ตัวเลขข้างต้นไม่รวมกลุ่มกิจกรรมการผลิตในครัวเรือน เช่นการรับงานไปทำที่บ้าน การรวมกลุ่มผลิต และแรงงานกลุ่มต่างๆ เช่น แรงงานเก็บของเก่า (ซาเล้ง) แรงงานรับจ้างทั่วไป ซึ่งไม่ทราบจำนวนที่แน่นอน

1.9 การสุ่มตัวอย่าง

การสุ่มตัวอย่างสำหรับการศึกษาค้างนี้ พิจารณารอบจากงบประมาณที่มี ซึ่งกำหนดไว้ที่ 500 ตัวอย่าง โดยการสุ่มตัวอย่างต้องกระจายให้ครอบคลุมประชากรทั้ง 7 กลุ่มข้างต้น ในกลุ่มกิจกรรมที่ไม่ทราบจำนวนประชากรที่แท้จริงและที่ยากแก่การเก็บเช่น กลุ่มการขนส่ง จะสุ่มเพียง 30 ตัวอย่าง เนื่องจากพอเพียงสำหรับการเปรียบเทียบทางสถิติ ไม่มีผลกระทบต่อจำนวนประชากรที่เหลือ เนื่องจากมีตัวอย่างที่ต้องสุ่มอีกถึง 380 ตัวอย่าง จากนั้นจึงกระจาย 380 ตัวอย่างสู่กลุ่มประชากรที่ทราบจำนวนแน่ชัดอีก 3 กลุ่ม ซึ่งการคำนวณใช้สูตร ดังนี้

$$\text{■ จำนวนตัวอย่าง} = \frac{380 \times \text{ประชากรของกลุ่มกิจกรรม}}{\text{ประชากรทั้งหมด}}$$

หลังจากที่ทราบจำนวนตัวอย่างของกลุ่มประชากรแต่ละกลุ่มแล้วจึงกระจายการสุ่มสู่กลุ่มประชากรย่อย ด้วยวิธีแบ่งตามสัดส่วนจำนวนประชากรเช่นเดิม ตัวอย่างเช่น ในประชากรกลุ่มการผลิต จำนวน 2,603 หน่วย มีประชากรย่อยคือ กลุ่มแผงขายอาหารจำนวน 1,100 หน่วย กลุ่มร้านอาหาร จำนวน 603 หน่วย กลุ่มร้านเย็บผ้าจำนวน 496 หน่วย

ในกรณีที่จำนวนที่คำนวณน้อยกว่า 0.5 จะไม่มีการสุ่มตัวอย่างในกลุ่ม เนื่องจากประชากรน้อยเกินไป

การคำนวณจำนวนตัวอย่างในกลุ่มประชากรย่อยนี้จะทำเช่นเดียวกันนี้ในทุกๆกลุ่ม จำนวนตัวอย่างที่ได้ปรากฏดังตาราง

จำนวนตัวอย่างที่ได้เป็นดังนี้

1. การผลิต	จำนวน	238	ตัวอย่าง
2. การบริการ	จำนวน	79	ตัวอย่าง
3. การค้า	จำนวน	78	ตัวอย่าง
4. การขนส่ง	จำนวน	30	ตัวอย่าง
5. เก็บขยะ	จำนวน	30	ตัวอย่าง
6. รับจ้างทั่วไป	จำนวน	30	ตัวอย่าง

7. โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ 30 ตัวอย่าง
การเก็บข้อมูลกระทำในช่วงเดือน พฤษภาคม 2548

1.10 ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ข้อมูลเชิงคุณภาพได้จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ 5 คน การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อจัดทำกรณีศึกษา ดังกำหนดการรวบรวมข้อมูลดังนี้

การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ

ศาสตราจารย์ ดร.ชาติชาย ณ เชียงใหม่	วันที่ 12 กรกฎาคม 2548
รองศาสตราจารย์ ดร.มรว.อศิน รพีพัฒน์	วันที่ 26 กรกฎาคม 2548
นางเพท่าย ปทุมจันทร์รัตน์	วันที่ 1 สิงหาคม 2548
นายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม	วันที่ 10 สิงหาคม 2548
ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน	วันที่ 19 สิงหาคม 2548

การสนทนากลุ่ม กระทำร่วมกับ

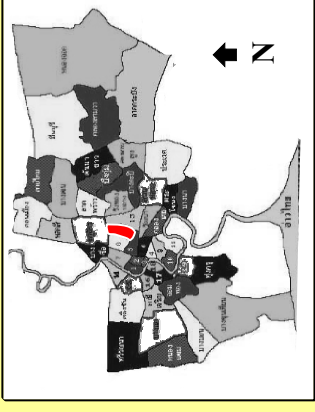
กลุ่มเก็บของเก่า (ชาเล้ง)	วันที่ 15 กรกฎาคม 2548
กลุ่มมอเตอร์ไซด์รับจ้าง	วันที่ 15 กรกฎาคม 2548
กลุ่มลูกจ้าง	วันที่ 20 กรกฎาคม 2548
กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระ	วันที่ 20 สิงหาคม 2548

การสัมภาษณ์เชิงลึก เดือนสิงหาคมและกันยายน 2548

ในการรวบรวมข้อมูลในส่วนของผู้ประกอบการอาชีพ ผู้ศึกษาได้รับความร่วมมือจากสำนักงานเขตดิน
แดง ในการประสานงานเก็บข้อมูล

หน้าเว็บไวส์แผนที่ดินแดง ขนาด เอสาม

Map of the study area in Bangkok, Thailand. The map shows the location of the research site (red outline) relative to surrounding districts and landmarks. The map includes labels for districts like Dusit, Pathumwan, and Sathupha, and landmarks like the National Science Museum and the National Library. An inset map shows the location of the study area within the city of Bangkok.

1.11 ข้อมูลเขตดินแดง

การนำเสนอข้อมูลเขตดินแดงแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นข้อมูลในอดีตอันแสดงถึงพัฒนาการของพื้นที่ดินแดง (ดูในภาคผนวก) ส่วนที่สองเป็นข้อมูลปัจจุบัน

1. ดินแดงในอดีต

ชื่อ “ดินแดง” มาจากสีแดงของดินลูกรังที่นำมาใช้ทำเป็นทางสัญจรในชุมชนยาวไปตลอดสายตั้งแต่สามเหลี่ยมดินแดงไปจนถึงห้วยขวาง ในปี พ.ศ. 2484 ก่อนการสร้างอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ “ดินแดง” ยังเป็นพื้นที่ทางไกลชุมชน พื้นที่ดินแดง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ “ทุ่งสามเสน” อยู่ในลักษณะของทุ่งนาและทุ่งโล่ง มีราษฎรจำนวนน้อยเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์อยู่ จนในปี พ.ศ. 2485 รัฐบาลต้องการที่ดินเพื่อใช้เป็นที่สำหรับกำจัดขยะมูลฝอย จึงได้ออกพระราชบัญญัติเวนคืนที่ดิน รวม 800 ไร่ ซึ่งแม้ว่าราษฎรผู้เป็นเจ้าของที่ดินเดิมก็ลดจำนวนลง แต่จำนวนประชากรในพื้นที่กลับเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ เพราะนับแต่การก่อสร้างอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิแล้วเสร็จ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2485 ดินแดงก็กลายเป็นพื้นที่ที่เข้าถึงได้ง่ายขึ้น เริ่มมีราษฎรจากต่างถิ่น เดินทางเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้น

เมื่อมีการใช้พื้นที่เป็นที่ทิ้งขยะ (คือพื้นที่ของโรงเรียนปิบูลประชาสรรค์ต่อเนื่องไปถึงที่ทำการกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน) ตามนโยบายเวนคืนที่ดิน สภาพของสวนและนาก็ยังคงมีให้เห็นอยู่ทั่วไป แต่ชาวบ้านดั้งเดิมได้รับความเดือดร้อนมากขึ้นจากกลิ่นขยะ หลายคนจึงขายหรือให้เช่าที่แล้วอพยพออกไปจากชุมชน ขณะที่ประชาชนกลุ่มใหม่ๆ ซึ่งส่วนใหญ่มาจากภาคอีสานที่อพยพเข้ามาหางานทำในพระนคร ก็เข้ามาอยู่ในพื้นที่แทน จนเกิดเป็น “สลัม” หรือ “ชุมชนแออัด” และหาเลี้ยงชีพกับกองขยะของเทศบาลนครกรุงเทพมหานครรวมถึงประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป

เมื่อสงครามสงบในปี พ.ศ. 2488 การอพยพของคนชนบทเข้ามาหางานทำในพื้นที่พระนครและธนบุรีมีมากขึ้น ทำให้ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรมหรือสลัมมีความสำคัญมากขึ้นทุกขณะ กรมประชาสัมพันธ์ โดยกองเคสสถานสงเคราะห์ จึงได้เริ่มสร้างอาคารสงเคราะห์ให้เข้าขึ้นเป็นครั้งแรกในเขตพระนคร ในปี พ.ศ. 2493 ที่ซอยรางน้ำ ถนนราชวิถี และต่อมาจึงได้สร้างเพิ่มที่ดินแดง ยมราช และห้วยขวาง ตามลำดับ ในระยะนี้เอง ที่ดินแดงได้กลายเป็นแหล่งชุมชนหนาแน่นและแออัดแห่งพระนครอย่างแท้จริง อาคารสงเคราะห์รุ่นแรกๆเป็นอาคารเรือนไม้ ซึ่งปัญหาหนึ่งในส่วนของผู้อยู่อาศัยอยู่ในเรือนไม้คือ การต่อเติมเพื่อขยายพื้นที่การใช้สอยโดยไม่ปรึกษาหารือกับกรมประชาสัมพันธ์ ทำให้เรือนไม้ผิดรูปแบบไปจากเดิม และกลายสภาพเป็นสลัมไปในที่สุด

ภาวะไร้ระเบียบจากชุมชนเรือนไม้และสลัม ทำให้รัฐบาลเห็นความจำเป็นที่จะต้องรื้อถอนอาคารเป็นบางจุดเพื่อปรับปรุงและสร้างใหม่ จึงเป็นที่มาของการจัดตั้ง “สำนักงานกลางปรับปรุงแหล่งชุมชน” ขึ้นในปี พ.ศ. 2503 สำนักงานนี้ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทยและเทศบาลนครกรุงเทพ มีหน้าที่ป้องกันรักษา บูรณะ

ซ่อมแซม พื้นฟู ตลอดจนรื้อถอนทำลายอาคารที่ไม่พึงปรารถนา โดยกรมประชาสงเคราะห์จึงได้วางโครงการอาคารสงเคราะห์แบบแฟลตชั้น และใน พ.ศ. 2506 ก็ได้เริ่มสร้างอาคารแบบแฟลตชั้นเป็นแห่งแรกที่ถนนดินแดง โดยสร้างแทนอาคารแบบเรือนไม้เดิมซึ่งรื้อถอนไป และต่อมาก็ได้สร้างอาคารแบบแฟลตที่ห้วยขวาง แทนบริเวณที่เคยปลูกเรือนไม้แต่เดิมด้วย อันเป็นโครงการขยายสืบเนื่องมาจากโครงการอาคารสงเคราะห์แบบแฟลตดินแดง

เมื่อเริ่มต้นสร้างแฟลตที่ดินแดงนั้น ตามโครงการกำหนดไว้ว่า จะจัดสร้างอาคาร 5 หรือ 6 ชั้น จำนวน 64 หลัง นอกจากนั้นจะสร้างอาคารอื่นๆ เพิ่มเติมนอกเหนือจากตัวอาคารสงเคราะห์อีก คือ ร้านค้า ซึ่งไม่ได้กำหนดจำนวนชั้นที่แน่นอนอีกจำนวนหนึ่ง โดยอาคารทั้งหมดนั้นได้ทยอยสร้างเป็นรุ่นๆ ตั้งแต่ปี 2505 และไปแล้วเสร็จทั้งหมด ในปี 2515

อาคารทั้ง 64 หลังของแฟลตดินแดง สร้างอยู่ตามถนนสายหลัก 2 สาย คือถนนดินแดง และถนนชูเปอรไฮเวย์ หรือถนนวิภาวดีรังสิตในเวลาต่อมา กับถนนสายรองอีก 2 สาย คือถนนประชาสงเคราะห์ และถนนมิตรไมตรี ทางด้านทิศตะวันตกของโครงการเป็นถนนเข้าไปสู่ย่านชุมชนของตัวเมือง และถนนชูเปอรไฮเวย์สายแรกของกรุงเทพฯก็ตั้งต้นจากบริเวณนั้นไปสู่สนามบินดอนเมืองและภาคเหนือ ตลอดจนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ส่วนทางด้านทิศตะวันออกของโครงการแต่ก่อนเป็นถนนตัน ต่อมาเทศบาลจึงได้สร้างถนนให้สามารถเดินทางมุ่งสู่ทิศตะวันออกของกรุงเทพฯได้ ด้านทิศใต้จรดที่ของเอกชนและบึงใหญ่สำหรับทิศเหนือเป็นเส้นทางไปสู่บริเวณชุมชนห้วยขวาง

ในระยะเริ่มแรกของชุมชนอาคารสงเคราะห์ดินแดง ถนนชูเปอรไฮเวย์ (ถนนวิภาวดีรังสิต) ยังไม่กว้างและมีระยะทางยาวเช่นปัจจุบัน ถนนรัชดาภิเษกยังไม่สร้าง อโศก-ดินแดงยังไม่เกิด คงมีเพียงถนนดินแดงและถนนประชาสงเคราะห์เท่านั้นที่เรียกได้ว่าเป็นถนนหลักในชุมชน แม้แต่ถนนมิตรไมตรี ก็เพิ่งเกิดขึ้นหลังการเข้ามาของแฟลต โดยเกิดจากการที่ชาวบ้านในชุมชนจึงรวมกลุ่มกันไปพบผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครขอเปิดเส้นทางลัด จากกองสวนของ กทม. (เป็นส่วนหนึ่งของ กทม. 2 ในปัจจุบัน) ให้ประชาชนสามารถเดินทางเข้าออกจากประชาสงเคราะห์ไปถนนวิภาวดีรังสิตได้ เมื่อใช้กันมาโดยต่อเนื่อง จากทางเดินทางรถวิ่งแคบๆ ก็กลายเป็นถนนมิตรไมตรีในที่สุด

การเดินทางที่สะดวกขึ้นอันเนื่องมาจากมีถนนสายใหม่ๆเกิดขึ้น รวมถึงการมีรถเมล์หลายสายเข้ามาในชุมชนมากขึ้น ทำให้ชาวอาคารสงเคราะห์ดินแดง ทั้งที่อยู่ในรูปของแฟลต และอาคารพาณิชย์เดินทางเข้าออกจากชุมชนได้คล่องและเร็วขึ้นกว่าเดิม การถือกำเนิดขึ้นของถนนรัชดาภิเษกเป็นอีกหนึ่งช่องทางที่ทำให้การเข้าถึง “ดินแดง” สะดวกรวดเร็วและง่ายดายขึ้น แม้ว่าถนนรัชดาภิเษกในระยะแรกจะไม่แตกต่างกับชูเปอรไฮเวย์หรือถนนวิภาวดี-รังสิต ที่ดูจะเป็นเสมือนถนนสำหรับผู้มีอันจะกินเท่านั้น

ถนนรัชดาภิเษก มีจุดต่อเชื่อมกับถนนสายหลักอื่นๆ เช่น ประชาชื่น วิภาวดีรังสิต พหลโยธิน ลาดพร้าว พระรามเก้า สุขุมวิท พระรามสี่ จรัญสนิทวงศ์ ฯลฯ มีรถเมล์วิ่งผ่านหลายสิบสาย รถแท็กซี่มากมาย

และการเดินทางที่ทันสมัยที่สุดของยุคอย่างรถไฟฟ้าใต้ดิน ที่มีเส้นทางยาวไปเกือบตลอดแนวถนนรัชดาภิเษก ในเขตฝั่งพระนคร และสิ่งสำคัญที่สุดที่ถนนรัชดาภิเษกได้ทำให้เกิดขึ้นกับชุมชนดินแดง หาใช่เพียงการเดินทางที่สะดวกขึ้นเท่านั้น แต่ยังหมายถึง “งาน” ที่เพิ่มขึ้นและ“อาชีพ” ที่หลากหลายสำหรับผู้คนในชุมชนแห่งนี้

การเกิดขึ้นของถนนรัชดาภิเษก นำมาซึ่งธุรกิจหลายอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในละแวกดินแดง ทั้ง โรงเรียน ห้างสรรพสินค้า แหล่งบันเทิง สวนอาหาร ภัตตาคาร ธุรกิจใหม่ๆ เหล่านี้ สร้างงานให้กับประชาชนในดินแดง ขณะเดียวกันก็ทำให้มีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ในดินแดงมากขึ้น เพราะต้องการหาที่อยู่ให้ใกล้กับที่ทำงานเพื่อความสะดวกในการเดินทาง ทั้งดินแดงยังมีที่พักที่ราคาไม่แพง ถนนรัชดาภิเษกจึงนำมาซึ่งเส้นทางการเดินทางใหม่ อาชีพงานใหม่ และ คนกลุ่มใหม่ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธและอยู่อาศัยในย่านดินแดงอีกด้วย เนื่องจากเมื่อครั้งที่ดินแดงเชื่อมโยงเข้ากับเพชรบุรีโดยผ่านถนนอโศก-ดินแดงนั้น เพชรบุรีก็ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งธุรกิจ ที่มีทั้งภัตตาคาร สถานบันเทิง ธนาคาร ฯลฯ อันเป็นแหล่งงานและแหล่งเงินให้กับผู้อยู่อาศัยในชุมชนดินแดง แต่เมื่อกิจการบันเทิงต่างๆ บนถนนเพชรบุรีเริ่มซบเซา ประจวบกับการสร้างถนนรัชดาภิเษกที่กว้างขวางกว่า มีพื้นที่มากกว่า มีการจราจรที่คล่องตัวกว่า ทำให้ผู้ประกอบการทั้งเก่าและใหม่หลายรายให้ความสนใจมาจับจองเป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจบนถนนสายใหม่ของชุมชนแห่งนี้ด้วย จากนั้นอาชีพที่เคยซบเซาไปช่วงหนึ่งก็ฟื้นฟูลุกขึ้น ประชาชนในดินแดง (โดยเฉพาะแฟลตดินแดง) สามารถทำมาหากินทั้งโดยตรง (ในลักษณะของการเป็นพนักงาน) และโดยทางอ้อม (เช่น การขายของริมทาง รับจ้างทำความสะอาด ฯลฯ) กับธุรกิจบนถนนเส้นนี้ได้มากขึ้น อันเป็นรูปธรรมหนึ่งของการเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมในเศรษฐกิจภาคทางการและ เศรษฐกิจนอกภาคทางการ ถนนรัชดาภิเษก จึงมีบทบาทสำคัญในการพลิกโฉมหน้าใหม่ทางอาชีพให้กับชุมชนดินแดง

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีกลุ่มคนที่หลากหลายในฐานะและอาชีพมาอยู่รวมกันในย่านดินแดง แต่คนจนผู้มีรายได้น้อย อันเป็นกลุ่มคนหลักของดินแดง มาตั้งแต่ยุคเริ่มสร้างอาคารสงเคราะห์ ก็ยังคงมีอยู่และยังคงเพิ่มจำนวนมากขึ้น อันเนื่องมาจากแหล่งงานใหม่ๆ ที่เพิ่มขึ้นตลอดเส้นทางบนถนนรัชดาภิเษกตามที่กล่าวแล้ว หากแต่ในทุกวันนี้พวกเขาไม่ได้อยู่เพียงลำพังร่วมกับคนที่มิฐานะใกล้เคียงกัน แต่ต้องอยู่ร่วมกับคนหลายระดับ อันทำให้ชีวิตในดินแดงมีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น ความเฟื่องฟูต่างๆ ที่มาพร้อมกับถนนสายนี้ โดยไม่มีการเตือนภัยหรือเตรียมความพร้อมและความแข็งแกร่งทางการใช้ชีวิตให้กับผู้คนไว้ล่วงหน้า คือตัวเร่งให้ปัญหาของคนยากจนในดินแดงทวีขึ้น

จากการสำรวจในปี พ.ศ. 2510 (4 ปี หลังจากการก่อสร้างแฟลตดินแดง) โดยแผนกสังคมสงเคราะห์ ศาสตร์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ข้อมูลว่า ผู้อยู่อาศัยในอาคารสงเคราะห์มีอาชีพแตกต่างกันไปกว่า 60 อาชีพ โดยมีสถานภาพเป็นลูกจ้างรัฐบาลมากที่สุด และร้อยละ 77.5 มีรายได้ต่ำกว่า 1,100 บาทต่อเดือน เมื่อคิดเฉลี่ยรายได้ต่อคนจะอยู่ที่ คนละ 313.07 บาทต่อเดือน หรือครัวเรือนละ

1,690.58 บาทต่อเดือน รายได้ส่วนใหญ่มาจากหัวหน้าครัวเรือนฝ่ายชาย มีครัวเรือนเพียงร้อยละ 29 ที่ฝ่ายหญิงออกไปทำงานนอกสถานที่เพื่อหารายได้เพิ่มเติม

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องของการรับภาระค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว กลับมีถึงร้อยละ 51.2 ที่ทั้งสามีและภรรยาช่วยกันรับภาระค่าใช้จ่าย ที่เป็นดังนี้เพราะฝ่ายหญิงของหลายครอบครัวแม้จะไม่มียานประจำหรืออาชีพที่แน่นอน แต่ก็มียกกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำให้ได้เงินรายได้มาด้วยเช่นกัน อาทิ รับจ้างเย็บเสื้อ เย็บกระดุม พับถุง ร้อยมาลัยส่งขาย อันเป็นอาชีพอิสระในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ

จากการสำรวจครั้งเดียวกันนี้ ยังชี้ให้เห็นว่า เมื่อมีปัญหาทางเศรษฐกิจ ชาวแฟลตดินแดงใช้วิธีแก้ปัญหาโดยการหยิบยืมจากเพื่อนฝูงมากที่สุดคือ ร้อยละ 32.3 รองลงมาคือการกู้จากแหล่งต่างๆ ร้อยละ 28.1 ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ปัญหาหนี้สินมีอยู่ในชุมชนชาวแฟลตมาแต่แรกเริ่ม

ในปี พ.ศ. 2516 ผลการสำรวจของสำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ระบุว่า ชาวแฟลตกว่าร้อยละ 60.31 มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ต่างจังหวัด โดยส่วนใหญ่มาจากภาคกลาง (ร้อยละ 37.4) และเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ (ก่อนจะได้รับโอกาสให้อยู่แฟลต) เพื่อหางานทำ (ร้อยละ 43.67)

สำหรับอาชีพและรายได้ของชาวแฟลต มีความแตกต่างไปจากการสำรวจของคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2510 กล่าวคือ หัวหน้าครอบครัวที่มีงานทำ ยังคงอยู่ในสายงานภาครัฐ (ลูกจ้างรัฐบาล, ข้าราชการพลเรือน, ข้าราชการทหาร และรัฐวิสาหกิจ) มากที่สุดคือร้อยละ 39.13 แต่ก็เป็นส่วนที่ลดลงมากเมื่อเทียบกับปี พ.ศ. 2510 ซึ่งอยู่ที่ร้อยละ 77.5 ส่วนที่ลดลงนี้กลายมาเป็นการทำงานในสายงานภาคเอกชน และการทำธุรกิจส่วนตัว (เช่น ออกเงินกู้, ขับแท็กซี่ ฯลฯ) ที่อยู่ในอัตราส่วนร้อยละ 34.13 และร้อยละ 25.87 ตามลำดับ

ครัวเรือนส่วนใหญ่ ร้อยละ 27.67 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 1,001-1,500 บาท รองลงมาคือ 501-1,000 บาท ในสัดส่วนร้อยละ 22.14 ซึ่งเป็นระดับรายได้เฉลี่ยต่อเดือนที่เท่าเดิมก่อนที่ครอบครัวเหล่านี้จะย้ายเข้ามาอยู่ในแฟลตดินแดง...จึงอาจจะตีความได้ว่า การย้ายเข้ามาอยู่ในแฟลตไม่ได้ทำให้ครอบครัวมีฐานะดีขึ้น ทั้งๆ ที่นั่นหนึ่งแห่งการอยู่อาศัยสงเคราะห์ น่าจะหมายถึงรายจ่าย (โดยเฉพาะเรื่องค่าเช่า) ที่ลดลง ซึ่งอาจจะทำให้รายได้สุทธิสูงขึ้น แต่ในความเป็นจริงแล้วยังคงมีครอบครัวชาวแฟลตถึงร้อยละ 41.98 ที่ยอมรับว่า มีรายจ่ายมากกว่ารายได้ และในบรรดาครอบครัวที่มีปัญหาด้านการเงินเหล่านั้น มีถึงร้อยละ 49.81 ที่ใช้การกู้ยืมโดยเสียดอกเบี้ย (ซึ่งส่วนใหญ่เลือกกู้จากเพื่อนร่วมงาน) มาเป็นทางออกในการแก้ปัญหา โดยส่วนใหญ่ของผู้กู้ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 10 (คิดเป็นร้อยละ 26.44 ของผู้กู้ทั้งหมด) รองลงมาคือการเสียดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 20 (คิดเป็นร้อยละ 22.22 ของผู้กู้ทั้งหมด)

ในการสำรวจครั้งนี้คณะผู้สำรวจยังได้ศึกษาถึงพฤติกรรมทางการเงินในส่วนที่เหลือใช้ สำหรับครอบครัวที่มีรายได้มากกว่ารายจ่ายด้วย ซึ่งทำให้พบว่า ชาวแฟลตดินแดงที่มีเงินเหลือส่วนใหญ่ออมเงินโดยฝากธนาคารมากที่สุด (ร้อยละ 46.15) รองลงมาคือการเล่นแชร์ (ร้อยละ 35.04) และการเก็บสะสมในรูปของ

การผ่อนบ้านและที่ดิน (ร้อยละ 34.19) ซึ่งในประการหลังสุดนี้ ยังหมายถึงการย้ายออกจากแฟลตไปอยู่ยังบ้านและที่ดินที่ผ่อนไว้นั้นในระยะต่อไป

งานวิจัยนี้ยังชี้ให้เห็นว่า มีคนที่รู้จักคุ้นเคยกับเพื่อนบ้านที่อาศัยอยู่ในอาคารเดียวกันเพียงร้อยละ 20.81 เท่านั้น แม้แต่ผู้ที่อยู่ชั้นเดียวกัน ก็ยังไม่มีความรู้จักคุ้นเคยกันถึงร้อยละ 36.74 โดยผู้ที่ไม่รู้จักคุ้นเคยกับเพื่อนร่วมชั้นและเพื่อนร่วมแฟลตส่วนใหญ่ให้เหตุผลว่า ไม่ค่อยมีเวลาพบปะสังสรรค์กันเพราะต่างต้องทำมาหากิน

สำหรับผู้ที่เคยรู้จักมักคุ้นกันมาก่อน บางรายก็มีสาเหตุให้มิตรภาพต้องสิ้นสุดลง ด้วยเหตุผลต่างๆ ที่สามารถเรียงลำดับได้ดังนี้ เพื่อนบ้านพูดจาไม่น่าฟัง มีกิริยาหยาบคาย (ร้อยละ 48.63) เพื่อนบ้านส่งเสียงดัง ไม่มีความเกรงใจ (ร้อยละ 21.23) เด็กๆ ทะเลาะกัน (ร้อยละ 15.75) เพื่อนบ้านเข้ามารบกวนภายในบ้านมากเกินไป (ร้อยละ 13.70) เพื่อนบ้านเปิดวิทยุ/โทรทัศน์ดังเกินไป (ร้อยละ 12.33) ยืมเงินหรือสิ่งของแล้วไม่ใช้คืน (ร้อยละ 10.96) เพื่อนบ้านเล่นการพนันในห้องพัก (ร้อยละ 10.27) เพื่อนบ้านติดยา (ร้อยละ 3.42) และเพื่อนบ้านชอบยุ่งเรื่องผู้อื่น (ร้อยละ 2.74)

สาเหตุต่างๆ ที่กล่าวมา เป็นปัญหาร่วมกันของชุมชนชาวแฟลต เมื่อชาวชุมชนห่างเหินกันโอกาสที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้จึงยิ่งมีน้อยลงไปอีก

อย่างไรก็ตาม ความห่างเหินกันของชาวแฟลตอันเนื่องมาจากประเด็นเรื่องการไม่มีเวลาเพราะต้องทำมาหากินนี้ ไม่มีใครปฏิเสธว่าเป็นสิ่งสำคัญของชีวิต โดยเฉพาะชีวิตของผู้มีรายได้น้อยซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของแฟลตดินแดง แต่ในบางครั้งการทำมาหากินนี้เอง ก็ก่อให้เกิดความร่วมมือและการรวมกลุ่มกันของผู้ที่ไม่เคยมีความรู้จักมักคุ้นกันมาก่อนได้ แม้ว่าจะเป็นการรวมกลุ่มชั่วคราวและมีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบหลวมๆ ก็ตามที่ ดังที่มีการรวมตัวกันของผู้ค้าขายในตลาดกลางดินแดง (ตลาดหลังแฟลต 51) เพื่อคัดค้านการขึ้นค่าเช่า

แม้ว่าระหว่างผู้คนจะไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กัน แต่คนเหล่านี้ก็มีความต้องการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่ไม่ต่างกัน “ศูนย์ชุมชนดินแดง” (ปัจจุบันใช้ชื่อว่า ศูนย์บริการชุมชนดินแดง) จึงเกิดขึ้นจากความร่วมมือของชาวชุมชนส่วนน้อย ภายใต้การสนับสนุนของกรมประชาสงเคราะห์ ศูนย์ฯ แห่งนี้ ได้เริ่มก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ช่วงปลายปี 2517 และได้ดำเนินการให้บริการแก่ชาวแฟลตในหลายๆ ด้าน อาทิ การจัดพื้นที่เพื่อรับดูแลเด็กเล็ก การฝึกอบรมอาชีพให้กับผู้มีรายได้น้อย ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดการรู้จักกันและช่วยเหลือกันของชาวแฟลตมากขึ้น แม้จะยังคงอยู่ในกลุ่มคนจำนวนน้อยก็ตาม

นอกจากศูนย์บริการชุมชนดินแดงแล้ว ในเวลาต่อมายังมีที่ทำการกลุ่มแม่บ้านแฟลตดินแดง ด้วย ซึ่งที่ทำการกลุ่มแม่บ้านนี้ ตั้งอยู่ที่ใต้ถุนแฟลต 54 เปิดทำการทุกวันตั้งแต่ 9.00 น. ไปจนถึง 19.00 น. ในแต่ละวันจะมีแม่บ้านในชุมชน (ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงที่อยู่ในวัยกลางคนขึ้นไป) มาอยู่ร่วมกันเพื่อฝึกอาชีพและรับ

ความรู้ใหม่ ๆ เกี่ยวกับการประกอบอาชีพเสริมอยู่เสมอ อันเป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนได้รู้จักกัน ได้ติดต่อสื่อสารกัน และมีความผูกพันกันมากขึ้นด้วย

เวลาถึงกึ่งศตวรรษ ย่อมนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่พื้นที่ หากแต่ระยะเวลาเดียวกันนี้ไม่สามารถสร้างความผูกพันระหว่างคนกับคน และคนกับพื้นที่ขึ้นในดินแดนได้ ก็ด้วยเหตุที่ผู้อยู่อาศัยในย่านนี้ มักมาอยู่เพียงในระยะแห่งการสร้างตัว แต่ถึงกระนั้น การรวมกลุ่มต่างๆ ที่พอจะมีอยู่ในชุมชน ซึ่งแกนนำของกลุ่มคือผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ดินแดนมาเป็นเวลานาน ก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ยังมีผู้อยู่อาศัยกลุ่มหนึ่งที่ผูกพันกับพื้นที่นี้ (อย่างน้อยก็ในขณะที่พวกเขายังอยู่ที่นี้) และหวังจะเห็นสิ่งที่เป็นประโยชน์เกิดขึ้นในชุมชน

2. ข้อมูลดินแดนในปัจจุบัน

ลักษณะพื้นที่ของเขตดินแดนในปัจจุบันเป็นผลจากการพัฒนาของเขตดินแดนตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2516 โดยระยะแรกเป็นการพัฒนาตามกระแสการผลักดันของนโยบาย การพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย อันนำไปสู่การก่อตั้งการเคหะแห่งชาติในปีพ.ศ. 2516 (นลินี ต้นฐวนิตย์, 2542, น. 294) การเคหะแห่งชาติได้ก่อสร้างแฟลตดินแดง และแฟลตห้วยขวาง (สิริลักษณ์ แก้วคงยศ, 2532, น.116-119) ผู้อยู่อาศัยในบริเวณที่ทิ้งขยะถูกขับออกจากพื้นที่ ส่วนหนึ่งได้รับสิทธิให้เข้าอยู่อาศัยในแฟลตที่สร้างขึ้น (มานพ ประทุมทอง, 2531, น. 14-15) การสร้างแฟลตทำให้เกิดชุมชนใหม่อย่างรวดเร็วพร้อมกับการเก็งกำไรของเจ้าของที่ดิน

การพัฒนาพื้นที่เขตดินแดงจึงเป็นไปตามกลไกตลาด ตามกำลังของผู้ประกอบการ และขาดการควบคุม ในภาพรวมการใช้ประโยชน์ที่ดินแบ่งเป็น 2 ลักษณะกว้าง ๆ คือ ลักษณะแรกเป็นการสร้างอาคารพาณิชย์ที่เป็นตึกแถวและที่อยู่อาศัยที่เป็นอาคารสูงใกล้เคียงกับแฟลตดินแดง และห้วยขวาง การพัฒนาข้างต้นก่อให้เกิดซอยเล็ก ๆ มากมาย ดังที่ปรากฏตามพื้นที่ซอยตามถนนประชาสงเคราะห์ ลักษณะที่สองเป็นการสร้างอาคารพาณิชย์แบบตึกแถวยาวไปตามถนน ส่วนด้านในเป็นที่อยู่อาศัยแบบบ้านเดี่ยวและบ้านแถวในบริเวณสุทธิสารและอินทามระ (คอร์พลานนิ่ง แอนด์ ดีเวลลอปเม้นท์, 2545, น. 3-3)

เขตดินแดงได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเขตในปี พ.ศ. 2537 มีพื้นที่ 8.354 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 1 แขวงคือ แขวงดินแดงและมีอาณาเขตติดต่อดังนี้คือ ทิศเหนือ ติดต่อกับเขตจตุจักร ทิศใต้ ติดต่อกับเขตราษฎร์เทพศิริ ทิศตะวันออกติดต่อกับเขตห้วยขวางและ ทิศตะวันตกติดต่อกับเขตปทุมธานีในปี พ.ศ. 2544 มีประชากร 159,570 คน ดังตารางที่ 1.2

ตารางที่ 2
จำนวนประชากรในเขตดินแดง

เขตดินแดง	ประชากร			ความหนาแน่น (คน)	จำนวนบ้าน (หลัง)
	รวม (คน)	ชาย (คน)	หญิง (คน)		
แขวงดินแดง	159,570	76,249	83,321	19,101	46,468

ที่มา : สำนักนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร 2545

ความหนาแน่นของประชากร เป็นอันดับ 4 รองจาก เขตป้อมปราบ สัมพันธวงศ์และ บางกอกใหญ่ ตัวเลขดังกล่าวไม่รวมประชากรแฝงซึ่งมีประมาณ 1 เท่าของจำนวนประชากรจริง⁴ จำนวนชุมชนในเขตดินแดงเป็นดังนี้

⁴ การประมาณการจำนวนประชากรแฝงประมาณการจากปริมาณขยะซึ่งในปี พ.ศ. 2546 เก็บได้เฉลี่ยประมาณวันละ 300 ตัน ปริมาณขยะโดยเฉลี่ยต่อคนคือ 1 กิโลกรัม

ตารางที่ 3

จำนวนชุมชนประเภทต่าง ๆ ในเขตดินแดง

ที่	ประเภทชุมชน	จำนวน
1.	แออัด	5
2.	หมู่บ้านจัดสรร	1
3.	ชานเมือง	8
4.	เมือง	2
5.	เคหะชุมชน	2
	รวม	18

ที่มา : สำนักนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร 2545

ในด้านแหล่งงาน สถิติในปี 2542 ระบุว่า ในเขตดินแดงมีสถานประกอบการทั้งสิ้น 3,197 แห่ง มีจำนวนแรงงาน 53,348 คน ในจำนวนนี้เป็นสถานประกอบการขนาดที่มีแรงงาน ต่ำกว่า 100 คน จำนวน 3,124 แห่ง มีแรงงาน 30,347 คน

เขตดินแดงมีความได้เปรียบในด้านที่ตั้ง กล่าวคืออยู่ต่อเนื่องกับเขตชั้นในห่างจากศูนย์กลางเมืองเดิมเพียง 4 กิโลเมตร มีถนนสายหลักสำคัญ ได้แก่ ถนนวิภาวดีรังสิต ถนนรัชดาภิเษกและถนนอโศกดินแดงผ่าน จึงเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของย่านธุรกิจดั้งเดิมจากเขตชั้นในและยังเป็นแหล่งที่ตั้งของย่านการค้า อาคารสำนักงาน โรงแรม อพาร์ตเมนต์ รวมทั้งสถานบันเทิงต่าง ๆ ทั้งยังมีสถาบันการศึกษาทุกระดับรวม 31 แห่ง และส่วนราชการเช่น กระทรวงแรงงาน ศาลว่าการกรุงเทพมหานคร 2 วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร สถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขตจรัลพงษ์ภูวนารถ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย โรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี เป็นต้น

เพื่อให้เห็นภาพของพื้นที่เขตดินแดงจะได้ยกการอธิบายของในรายงานจัดทำแผนพัฒนาเขตดินแดงที่เสนอต่อสำนักผังเมืองในปี พ.ศ. 2546 ซึ่งอธิบายพื้นที่บางส่วนของเขต ดินแดงในส่วนที่เป็นพื้นที่ของการเก็บข้อมูลการศึกษาในครั้งนี้ไว้ ดังนี้

“พื้นที่ปิดล้อมบริเวณปากใต้ถนนสุทธิสารวินิจฉัย ระหว่างถนนวิภาวดีรังสิตกับถนนประชาสงเคราะห์ ส่วนทางด้านล่างจดถนนมิตรไมตรีกับถนนประชาสงเคราะห์...เป็นที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย และเป็นพื้นที่ส่วนราชการ สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ...ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก อยู่เป็น 2 กลุ่มใหญ่คือบริเวณเคหะชุมชนห้วยขวางกับปากเหนือของถนนมิตรไมตรี ...ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษารวมด้วยภูมิถนนวิภาวดีรังสิต ประกอบด้วยโรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี สถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขตจรัล

พงษ์ภูวนารถ และมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย การเข้าถึงพื้นที่ที่กระทำได้จากทุกด้าน แต่ส่วนใหญ่จะเป็นด้านถนนประชาสุขและ ถนนประชาสงเคราะห์ ซึ่งมีถนนซอยมากกว่า แม้ว่าจะมีถนนเข้าถึงค่อนข้างทั่วถึง แต่ก็เป็นถนนที่มีเขตทางค่อนข้างแคบและคดเคี้ยวไปมาไม่เชื่อมต่ออย่างเป็นระบบ” (คอร์เพลนนิ่ง แอนด์ ดีเวลลอปเมนต์, 2545, น. 3-7)

ลักษณะของพื้นที่ดินแดงเอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ทั้งในด้านของการเป็นแหล่งงานเนื่องจากมีสถานประกอบการ ส่วนราชการและโรงเรียนตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก และยังมีชอกซอยขนาดเล็กอันเป็นที่ตั้งของที่อยู่อาศัย และสถานประกอบการขนาดเล็ก (โรงงานห้องแถว) โดยจำนวนประชากรแฝงในเขต มีจำนวนกว่า 1 เท่าตัวของจำนวนประชากรที่ปรากฏอย่างเป็นทางการ และถึงแม้ว่าในอดีตบทบาททางเศรษฐกิจของเขตดินแดงจะไม่โดดเด่นเท่ากับบทบาทในการเป็นเขตที่อยู่อาศัย แต่จากการศึกษาของบริษัทรคอร์เพลนนิ่ง แอนด์ ดีเวลลอปเมนต์ ซึ่งศึกษาแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงระหว่างปี พ.ศ. 2537-2542 พบว่าบทบาทด้านการเป็นแหล่งจ้างงานมีแนวโน้มสูงขึ้น ในขณะที่บทบาทของการเป็นเขตที่อยู่อาศัยลดน้อยลงเป็นลำดับ (คอร์เพลนนิ่ง แอนด์ ดีเวลลอปเมนต์, 2543, น. 2-9-2-23)

1.12 ประเด็นที่จะพิจารณาในบทต่อไป

สืบเนื่องจากบทที่ 1 ซึ่งอธิบายที่มาของการศึกษา วิธีการศึกษา และ พื้นที่ที่ทำการศึกษา เนื้อหาของบทที่ 2 เป็นการนำเสนอกรอบหรือแนวทางในการศึกษา ซึ่งอ้างอิงกับผลการปรัศน์วรรณกรรม และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยในบทนี้จะนำเสนอแนวคิดเรื่องเมือง ระบบเศรษฐกิจของเมือง และ เศรษฐกิจพอเพียง ทั้งสามส่วนนี้จะทำให้สามารถพิจารณาความเชื่อมโยงระหว่างเมืองซึ่งเป็นบริบทใหญ่ คุณลักษณะของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการในเมือง ซึ่งมีองค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม และท้ายสุดแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะถูกนำมาพิจารณาในฐานะทั้งที่เป็นกรอบแนวคิดในการจัดการเศรษฐกิจนอกภาคทางการ และ กรอบแนวคิดในการทำงานของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ

เนื้อหาในบทที่ 3 นำเสนอคุณลักษณะด้านต่างๆของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ 7 กิจกรรมหลัก อันประกอบด้วย การผลิต บริการ การค้า การขนส่ง เก็บขยะ รับจ้างทั่วไป และโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” อันแสดงให้เห็นถึงรูปธรรมในด้านคุณลักษณะของผู้ประกอบอาชีพ สภาพการทำงาน ปัญหาในการทำงาน รายได้ เงินออมหนี้สิน และความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ประเด็นเหล่านี้จะเป็นข้อมูลเพื่อพิจารณาเกี่ยวกับการบริหารจัดการเศรษฐกิจนอกภาคทางการ การขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

บทที่ 4 เป็นการสังเคราะห์ผลการศึกษา โดยการพิจารณาความเชื่อมโยงระหว่างกรอบแนวคิดในบทที่ 2 ข้อมูลในบทที่ 3 เพื่อตอบคำถามสำคัญของการศึกษาเกี่ยวกับการบริหารจัดการเศรษฐกิจนอภาคทางการที่จะสนับสนุนการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง บทที่ 5 เป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทที่ 2

วรรณกรรมปริทัศน์

2.1 เกริ่นนำ

ในการตอบปัญหาซึ่งเป็นโจทย์วิจัย มีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงความเชื่อมโยงขององค์ประกอบสามประการ ประการแรก คือพิจารณา “เมือง” ในฐานะที่เป็นพื้นที่เศรษฐกิจ เป็นบริบทของการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ โดย “เมือง” ได้รับอิทธิพลจากทั้งกระแสเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมในระดับที่กว้างกว่า ซึ่งเราอาจจะเรียกได้ว่าเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ และ “เมือง” ก็มีปฏิกิริยาได้ตอบกับสิ่งแวดล้อมภายนอกเช่นกัน องค์ประกอบประการที่สอง คือระบบเศรษฐกิจของเมืองหรือภายในเมือง ซึ่งประกอบด้วยเศรษฐกิจภาคทางการและเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกัน และได้รับอิทธิพลทั้งจากปัจจัยภายนอก และบริบทด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ของ “เมือง” เอง และประการสุดท้าย คือแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งในที่นี้พิจารณาในฐานะเป็นทั้งแนวคิดการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตของผู้ที่ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ

การนำเสนอกรอบแนวคิดจะเริ่มจากเรื่อง “เมือง” ก่อน แล้วจึงขยายไปสู่เรื่องระบบเศรษฐกิจในเมือง และ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงตามลำดับ

2.2 เมืองในฐานะพื้นที่ทางเศรษฐกิจและกระแสโลกาภิวัตน์

“เมือง” (Cities) ไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่ ทวีปเอเชียซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่มี “เมือง” มาไม่น้อยกว่า 5,000 ปีมาแล้ว อาณาจักรของประเทศต่างๆในทวีปเอเชีย ไม่ว่าจะเป็น ไทย พม่า เขมร ล้วนแล้วแต่มี “เมือง” เป็นศูนย์กลาง อย่างไรก็ตามการพัฒนาเป็นเมือง (Urbanization) ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 แตกต่างโดยสิ้นเชิงจากเมืองในสมัยก่อนหน้า ทั้งในด้านขนาด และคุณลักษณะของเมือง (Hirsch, 1995, p. 18)

นอกเหนือจากการเป็นพื้นที่อยู่อาศัย “เมือง” ยังเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจ เป็นที่รวมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจจำนวนมาก เมื่อสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาระยะหลังยุคสงครามโลกครั้งที่สองคือการสร้างสังคมที่พัฒนาตามแนวทางการพัฒนาของสังคมตะวันตก โดยเฉพาะสังคมสหรัฐอเมริกาซึ่งให้ความสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม “เมือง” จึงเป็นตัวแทนความเจริญก้าวหน้า และการพัฒนาเป็นเมือง หรือ Urbanization ก็เป็นกระบวนการที่มีความเชื่อมโยงอย่างสำคัญกับกระบวนการพัฒนา (Hirsch, 1995, p. 18) ทั้งนี้สิ่งที่แสดงถึงความเป็น

เมืองคือ (1) การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรที่ทำงานในเมือง ซึ่งโดยทั่วไปเกิดจากการที่ประชากรย้ายถิ่นฐานจากภาคชนบทเข้าสู่แหล่งงานในเมือง (2) ระบบเศรษฐกิจของเมืองก้าวเข้าสู่ระบบตลาดมากขึ้น เมืองกลายเป็นศูนย์กลางของการผลิตแบบใหม่ การจำแนกแจกจ่าย (Distribution) และการแลกเปลี่ยน (Exchange) (3) การเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของประชาชน รวมทั้งทัศนคติต่อเรื่องต่างๆ เช่น การบริโภค การใช้ชีวิต ซึ่งมีความทันสมัยมากขึ้น เป็นต้น

กลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ส่งผลโดยตรงต่อการเจริญเติบโตของเมือง ดังปรากฏว่าในกรณีของลาตินอเมริกา ในช่วงค.ศ. 1940- ปลาย ค.ศ. 1980 อันเป็นช่วงที่การพัฒนาอุตสาหกรรมปรากฏในแนวทางการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า (Import-substituting industrialization) ตลาดแรงงานในประเทศเหล่านี้มีผู้ประกอบการอาชีพอิสระนอกภาคทางการจำนวนมากในสถานประกอบการขนาดเล็ก และยังมีผู้ทำงานให้กับครอบครัวโดยไม่ได้รับค่าจ้างจำนวนมาก แรงงานเหล่านี้ย้ายถิ่นเข้ามาหาโอกาสที่ดีกว่าในเมือง ส่งผลให้ประชากรในเมืองเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

การศึกษาเรื่อง “เมือง” นอกเหนือจากการเน้นปัญหาจากกระบวนการพัฒนาเป็นเมืองอันเป็นผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรมแล้ว ยังพบว่าในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จุดเน้นหันเหไปสู่การพิจารณาผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีต่อเมือง เช่นการที่โลกาภิวัตน์ของทุนและแรงงานกระทบต่อรูปแบบการจ้างงานในเมือง รวมทั้งกระบวนการสร้างความเป็นชายขอบ อันเป็นผลจากการลดงบประมาณของรัฐด้านความคุ้มครองทางสังคม และส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนพลเมือง (Davis, 2005, p.99) รวมทั้งรูปแบบการบริโภคของประชาชนในเมืองที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันมากขึ้น

ในกรณีของประเทศไทย การพัฒนาเป็นเมืองของกรุงเทพมหานครปรากฏชัดเจนเมื่อรัฐบาลกำหนดทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจโดยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งแม้ว่าจะเริ่มปรากฏตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ก็มีขีดความชัดเจนมากขึ้นตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ผลกระทบหนึ่งจากการให้ความสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมก็คือ การหลั่งไหลย้ายถิ่นของประชาชนจำนวนมากจากภาคเกษตรกรรม ที่เข้ามาแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าในกรุงเทพมหานคร ดังปรากฏในงานศึกษาวิจัยจำนวนมาก

ในการสร้างกรอบการวิเคราะห์เกี่ยวกับเมือง นักวิชาการจำนวนหนึ่งเสนอว่าเราอาจวิเคราะห์เมืองในประเทศกำลังพัฒนาจากการพิจารณา “ความเหมือนและความต่าง” (Convergence and Divergence) ระหว่างเมืองต่างๆ กระแสที่ทำให้เมืองต่างๆ ในโลกมีความเหมือนกันมากขึ้นเรียกว่า “Convergence” คือ ความเหมือนกันในด้านการบริโภคสินค้าและบริการต่างๆ (Consumption) เช่น อาหาร แฟชั่น ส่วนในทางตรงกันข้าม กระแสที่ทำให้เมืองมีความแตกต่างกันคือกระแส Divergence คือ การผลิต (Production) ที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน (Potter,

1997, pp. 2-3) อันเป็นผลจากระดับการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมที่แตกต่างกันของเมืองและปัจจัยภายนอกอื่นๆ

ในกระบวนการ Convergence พบว่าการบริโภคของประชาชนในเมืองต่างๆ มีความเหมือนกันมากขึ้น โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา ที่มีการเลียนแบบพฤติกรรมบริโภค วิถีชีวิตในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกที่ได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ดังจะเห็นได้จากรูปแบบของการก่อสร้างอาคารสำนักงาน บ้าน การใช้รถยนต์ การแต่งกาย รวมไปถึงการฟังเพลง และ รสนิยมในการบริโภคอาหาร ทั้งนี้มีผู้เสนอว่า ประเทศในโลกที่สามเป็นช่องทางสำคัญในการส่งผ่านสินค้า บริการ และวิถีชีวิตจากประเทศที่พัฒนาแล้ว ตามปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “Demonstration effect” คือการสมานาหารูปแบบความต้องการ รสนิยม ตามแบบประเทศที่ร่ำรวยในอเมริกาและ ยุโรป ซึ่งในหลายกรณีการบริโภคสินค้าเหล่านี้ไม่ได้มีความสอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองของประเทศของตน เช่น พฤติกรรมการบริโภคอาหารแบบ “แดกดัน” (Fast foods) ที่อุดมไปด้วยเนื้อสัตว์ และไขมันที่มีปริมาณเกินความต้องการของร่างกาย ทั้งนี้โดยอิทธิพลจากการโฆษณา ในสื่อประเภทต่างๆ การนิยมบริโภคสินค้านำเข้าซึ่งในหลายกรณี ไม่ได้เกิดขึ้นจากความจำเป็น แต่เกิดจากการเลียนแบบการบริโภค และเพื่อสนองความอยาก (Desire) มากกว่า “ความจำเป็น” (Need) เนื่องจากความต้องการในการ “สร้างอัตลักษณ์หรือตัวตน” โดยผ่านการบริโภค (อันถือได้ว่าเป็นการ “ซูดรีด” โดยผ่านการ “บริโภค” ไม่ใช่การซูดรีดโดยผ่าน “การผลิต” ดังเช่นที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์เสนอไว้ เนื่องจากเมื่อความต้องการที่จะบริโภคเกิดขึ้น ก็ต้องเร่งทำงานหาเงินเพื่อสร้างมูลค่าส่วนเกิน เพื่อที่จะถูกซูดรีดต่อด้วยการบริโภค ซึ่งก็คือการซื้อสินค้าและบริการที่ไม่ได้มีความจำเป็นต่อชีวิต หรืออาจหมายถึงการต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อการบริโภค) ในลักษณะนี้เมืองจึงเปรียบเสมือน “เงื่อนไข” หนึ่งในวิธีการผลิตแบบทุนนิยม และเป็นเสมือนจุดสำคัญในการแพร่กระจายสินค้า บริการ และรูปแบบวิถีชีวิต (Diffusion) (Armstrong and McGee 1985) โดยเฉพาะในกรณีชนชั้นกลาง ช้นสูง ซึ่งฐานะทางเศรษฐกิจเอื้ออำนวยให้ “บริโภค” สินค้าต่างๆ เหล่านี้ ในขณะที่ชนชั้นล่าง หรือ ผู้ที่อยู่ในฐานะด้อยโอกาส กลายเป็น “เหยื่อ” ของลัทธิบริโภคนิยม โดยการใช้เงินที่มีอยู่จำกัดในการซื้อสินค้า บริการที่ไม่ได้มีความ จำเป็นต่อการดำรงชีวิต และหลายกรณีเข้าสู่วงจรบริโภคสินค้าด้วยเงินผ่อน เนื่องจากต้องการเลียนแบบชนชั้นกลาง ในขณะเดียวกันก็พยายามทำงานหนักต่อสู้กับชีวิตที่ต่ำต้อย อันทำให้เข้าสู่วงจรการถูกซูดรีดโดยการบริโภคดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2548, น.188)

ในทางตรงกันข้าม กระบวนการ Divergence เกี่ยวข้องกับการผลิต ซึ่งมีความหลากหลายตามเงื่อนไขที่แตกต่างกันของแต่ละประเทศ อาจกล่าวได้ว่าการที่ระบบเศรษฐกิจของเมืองตั้งแต่โบราณ มีทั้งเศรษฐกิจภาคทางการและนอกภาคทางการ ก็เป็นการอธิบายกระบวนการ Divergence

อยู่แล้ว แต่กระบวนการนี้มีความชัดเจนมากขึ้นหากพิจารณาย้อนกลับไปในปีทศวรรษที่ 1970 อันมีการเปลี่ยนแปลงสำคัญสองประการในระบบการผลิตของโลก ประการแรก คือการย้ายฐานการผลิตจากประเทศอุตสาหกรรมไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา อันเป็นผลจากความต้องการที่จะลดต้นทุนการผลิต และการใช้ประโยชน์จากข้อได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (Comparative advantage) ซึ่งในที่นี้คือต้นทุนด้านแรงงานที่ต่ำในประเทศกำลังพัฒนา ถือได้ว่าเป็นการแบ่งงานกันทำในระดับโลก อันส่งผลให้การผลิตกระจายไปในพื้นที่ต่างๆของโลก และนำไปสู่การก่อเกิดของประเทศอุตสาหกรรมใหม่จำนวนมาก เช่น เกาหลีใต้ ฮ่องกง และ ไทย เป็นต้น ปรากฏการณ์นี้ส่งผลโดยตรงต่อการขยายตัวของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ 1 ประการที่สอง คืออิทธิพลที่เพิ่มมากขึ้นของบริษัทข้ามชาติ (Transnational corporations หรือ TNCs) ต่อระบบการผลิตและการค้าของโลก ในช่วงทศวรรษที่ 1970 บริษัทข้ามชาติเหล่านี้มีศูนย์บัญชาการอยู่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว การเปลี่ยนแปลงสำคัญสองประการนี้นำไปสู่การขยายตัวของเมืองที่เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา ทำให้เกิดเมืองสำคัญในด้านต่างๆ เช่น เมืองอุตสาหกรรมในประเทศเกาหลี ฮ่องกง และ ไต้หวัน เมืองที่มีความสำคัญในฐานะผู้ส่งออก วัตถุดิบ รวมถึงการเกิดเมืองท่องเที่ยวสำคัญในบริเวณอเมริกากลาง แอฟริกา และ มหาสมุทรอินเดีย เป็นต้น

การตัดสินใจเคลื่อนย้าย “ศูนย์บัญชาการ” ของบริษัทข้ามชาติไปสู่เมืองต่างๆของโลก นำไปสู่การเกิดตัวของเมืองขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “World city” ในภูมิภาคเอเชีย ลาติน อเมริกา และ แอฟริกา อันเป็นภูมิภาคที่ “ด้อยพัฒนา” กว่า เมืองจำนวนมากในประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว เช่น นิวยอร์ก ปารีส ลอนดอน ลอสแอนเจลิส ล้วนแล้วแต่เป็นเมืองในระดับ World city ทั้งสิ้น แต่ที่สำคัญก็คือ ในประเทศกำลังพัฒนาเองก็เริ่มเกิดเมืองในระดับ World city เช่น กรุงเทพมหานคร ฮ่องกง สิงคโปร์ ไทเป และ โซล ในทวีปเอเชีย ในขณะที่ในลาตินอเมริกามีเมือง เม็กซิโกซิตี คาราкас ริโอ เดอ จาไนโร และ ในแอฟริกามีเมือง โจฮันเนสเบิร์ก เป็นต้น

กระบวนการพัฒนาเป็นเมืองในประเทศกำลังพัฒนา จึงเชื่อมโยงกับการที่เศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจของโลก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะที่ตกเป็นเบี้ยล่างหรืออาณานิคมทางเศรษฐกิจ (McGee, 1996) กระบวนการนี้เองที่ก่อให้เกิดเมืองโตเดี่ยว (Primate City) อันเป็นศูนย์รวมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในขณะที่เดียวกันก็ก่อให้เกิดสังคมแบบทวิลักษณ์ภาพที่ปรากฏเป็นที่คุ้นชินก็คือภาพของตึกกระฟ้า อาคารสำนักงานทันสมัย ห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ที่เคียงคู่ไปกับชุมชนแออัด ตลาดสด มอเตอร์ไซด์รับจ้าง หาบเร่แผงลอย ชาเล้งเก็บขยะ แรงงานรับจ้างรายวัน ประชาชนจำนวนหนึ่งประกอบอาชีพในเศรษฐกิจภาคทางการ ในขณะที่ประชาชนอีกจำนวนมากทำงานในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ และมีรายได้ต่ำ การผนวกเข้ากับ

เศรษฐกิจโลกทำให้เมืองเหล่านี้กลายเป็นแหล่งงานขนาดใหญ่ ทั้งที่เป็นงานในภาคทางการและนอกภาคทางการ โดยงานในเศรษฐกิจนอกภาคทางการนั้นทำหน้าที่ทั้งในการตอบสนองทั้งด้านสินค้าและบริการแก่แรงงาน และยังทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของห่วงโซ่การผลิตที่เชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมด้วย (Cheng and Gereffi, 1994)

การผลิตนอกภาคทางการนี้ พิจารณาได้ทั้งในฐานะเป็นกลยุทธ์เพื่อการอยู่รอด และความสร้างสรรค์ของผู้คนพลเมืองที่สร้างงานเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิต และยังมีบทบาทในการสนับสนุนภาคการผลิตที่เป็นทางการด้วย การขยายตัวของเศรษฐกิจนอกภาคทางการเป็นไปพร้อมๆกับการขยายตัวของเศรษฐกิจภาคทางการ

การพิจารณาเมืองในฐานะพื้นที่เศรษฐกิจ และ เงื่อนไขของการผลิตทุนนิยม จึงต้องพิจารณาทั้งในด้าน “ความเหมือน” ด้านการบริโภค และ “ความแตกต่าง” ด้านการผลิต ทั้งนี้เมืองแต่ละเมืองได้รับอิทธิพลจากกระแส Convergence และ Divergence ไม่เท่ากัน และในทำนองเดียวกันก็มี “ปฏิกิริยา” ในเชิง “ปฏิสัมพันธ์” และ “ต่อต้าน” ไม่เท่ากัน อันเป็นผลจาก “ทุน” ในด้านต่างๆที่มีอยู่ เช่น ทุนทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะ “วิภาษวิธี” ที่แตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีของกรุงเทพมหานคร อาจกล่าวได้ว่าการคงอยู่และขยายตัวของหาบเร่แผงลอยอาหาร มอเตอร์ไซด์รับจ้าง ซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ เป็นผลจากปัจจัยจำนวนมาก ประเด็นที่สำคัญก็คือ การพิจารณาเรื่องเมือง รวมทั้งประเด็นอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับเมือง ไม่ว่าจะเป็น ระบบเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม จำเป็นต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกด้วย

2.3 ระบบเศรษฐกิจ สังคมของเมือง : ภาควิถีปฏิบัติของ “ความเหมือน” และ “ความต่าง” (Convergence and Divergence)

ระบบเศรษฐกิจ สังคมภายในเมืองเป็นภาควิถีปฏิบัติของแนวคิด “ความเหมือน” และ “ความแตกต่าง” (Convergence and Divergence) ที่กล่าวไว้ข้างต้น เนื่องจาก ระบบเศรษฐกิจของเมืองประกอบด้วยภาคการผลิตที่มีลักษณะแตกต่างกัน ในขณะที่สังคมภายในเมืองในหลายกรณีสะท้อนการบริโภคที่มีแนวโน้มคล้ายคลึงกัน

งานศึกษาเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจของเมืองในประเทศกำลังพัฒนาปรากฏชัดเจนตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง และโดยที่ผู้ศึกษาเป็นนักวิชาการจากประเทศตะวันตก เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา อันมีระดับการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมแตกต่างจากประเทศในทวีปเอเชียอย่างมาก กรอบในการจำแนกระบบเศรษฐกิจของเมืองของนักวิชาการเหล่านี้จึงสะท้อนการเปรียบเทียบโดยใช้ระบบเศรษฐกิจในประเทศที่ได้ชื่อว่าพัฒนาแล้วเป็นเกณฑ์

การคงอยู่ของเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีความเชื่อมโยงกับสภาวะ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศกำลังพัฒนา จึงไม่แปลกที่จะได้รับการพิจารณาว่าเป็นเศรษฐกิจที่ล้าสมัยและจะถูกแทนที่ด้วยการค้าที่ทันสมัยและเป็นระบบกว่าเมื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมก้าวหน้าขึ้น (Geertz, 1963 ; Evers and Korff, 1997; Sethuraman, 1997 ;Charmes, 1998) การใช้คำว่า “เศรษฐกิจนอกภาคทางการ” สะท้อนแนวคิด “ทวิลักษณ์” อย่างชัดเจน

ในทัศนะของทฤษฎีทวิลักษณ์ กิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการเป็นกิจกรรมในระดับพอยังชีพ (Survivalist หรือ Community of the Poor) หรือ อาจจะเรียกได้ว่า “หาเช้ากินค่ำ” เพราะถูกมองว่าเป็นกิจกรรมที่สร้างรายได้ในระดับยังชีพเท่านั้น ไม่มีการสะสมทุน ไม่มีการขยาย (Haan, 1989 ; Tinker, 1997, p. 66; Lund, 1998) องค์การแรงงานระหว่างประเทศซึ่งเป็นผู้บัญญัติศัพท์ “เศรษฐกิจนอกภาคทางการ” มีความเห็นว่ากิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้ ไม่ใช่อาชีพที่มีศักยภาพในการเจริญเติบโตและพัฒนา เนื่องจากไม่ได้ก่อให้เกิดการจ้างงานแรงงาน (http://www.ilo.org/public/english/region/asro/bangkok/feature/inf_sect.htm) เมื่อเปรียบเทียบกับเศรษฐกิจอีกภาคหนึ่งคือ เศรษฐกิจภาคทางการ

ทัศนะเหล่านี้บ่งชี้ความสำคัญของกิจกรรมเศรษฐกิจระดับครอบครัว ซึ่งมีบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจในระดับพื้นฐานและชุมชนทั้งในเมืองและชนบท อีกทั้งยังมีฐานะเป็น “โรงเรียน” หรือ สถานที่ “บ่มเพาะ” ผู้ประกอบการในอนาคตด้วย

โดยทั่วไปคำอธิบายทางทฤษฎีที่ใช้อธิบายการปรากฏตัวและคงอยู่ของเศรษฐกิจนอกภาคทางการในเมืองในประเทศต่างๆ เป็นคำอธิบายสองระดับ ระดับแรกเป็นการอธิบายในระดับโครงสร้าง ทฤษฎีระบบโลก (World system theory) เสนอว่า กิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการเป็นกิจกรรมในเศรษฐกิจแบบชาวนา (Peasant economy) (อันมีลักษณะตรงข้ามกับเศรษฐกิจทุนนิยม) ซึ่งขยายตัวเนื่องจากระบบทุนนิยมในระดับโลก ในขณะเดียวกันก็มีบทบาทในการ “ผลิตซ้ำ” ระบบทุนนิยม (Portes and Walton, 1981) ด้วยการเสนอสินค้าและบริการราคาถูกให้แก่แรงงาน ทำให้ช่วยลดค่าครองชีพ อันเป็นผลให้แรงงานสามารถดำรงชีวิตด้วยค่าจ้างแรงงานที่ต่ำ และทำให้นายทุนสามารถดึงเอามูลค่าส่วนเกินออกไปได้มากขึ้น หากใช้ทฤษฎีนี้ในการอธิบายกิจกรรม เช่น การค้าหาบเร่แผงลอย มอเตอร์ไซด์รับจ้าง ก็จะได้คำอธิบายว่า บทบาทหน้าที่สำคัญของกิจกรรมเหล่านี้คือการสนับสนุนเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ในระดับที่สอง เป็นการอธิบายในระดับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่อ้างอิงกับทฤษฎีทวิลักษณ์ (Dualism theory) ซึ่งเสนอว่า การเข้าสู่อาชีพการค้าข้างทางเป็นกลยุทธ์เพื่อการอยู่รอด (Survival strategy) ของกำลังแรงงานล้ารอง ซึ่งส่วนใหญ่ เป็นผู้ที่มีรายได้น้อย การศึกษาดำเนินเนื่องจากแรงงานเหล่านี้ ไม่สามารถเข้าสู่การจ้างงานในเศรษฐกิจภาคทางการได้ (Hart, 1973) ดังที่เออร์นันโด เดอ

ไซโต เสนอว่า “เป็นปฏิกริยาในเชิงสร้างสรรค์ของประชาชนที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เพื่อตอบโต้กับความไร้สมรรถภาพของรัฐที่จะตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของมวลชนยากไร้” (ภควดี วีระภาสพงษ์, 2542, น. 19)

คำอธิบายทั้งสองระดับข้างต้น ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อบริบทของท้องถิ่น ตลอดจนปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการคงอยู่และการขยายตัวของเศรษฐกิจภาคนี้ รวมทั้งบทบาทของเศรษฐกิจภาคนี้ต่อวิถีชีวิตของประชาชนที่เกี่ยวข้อง การคงอยู่ของเศรษฐกิจภาคนี้ในยุคโลกาภิวัตน์ อาจต้องการคำอธิบายชุดใหม่ ดังที่มีผู้เสนอว่า ในยุคโลกาภิวัตน์ (ซึ่งมีความชัดเจนมากขึ้นหลังทศวรรษที่ 1990) การแข่งขันภายใต้ระบอบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ส่งผลให้เกิดการแข่งขันในด้านต้นทุนการผลิต อันหมายถึงการเพิ่มขึ้นของการประกอบอาชีพอิสระและการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ (Roberts, 2005, p. 114) การลดการให้ความคุ้มครองด้านแรงงาน อันส่วนหนึ่งเป็นผลจากแนวนโยบายปรับโครงสร้างหนี้ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ปัจจุบันเหล่านี้เปรียบเสมือนการส่งเสริมให้เกิดการทำงานในลักษณะ “นอกภาคทางการ” มากขึ้น เช่นในรูปของการใช้สัญญาจ้างเหมา ซึ่งลูกจ้างไม่ได้รับความคุ้มครองใดๆ ในทางกฎหมาย การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การลดการจ้างงานในภาครัฐ ส่งผลให้การทำงานในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีสัดส่วนสูงขึ้นด้วย (Roberts, 1994; McGee, 1996)

ในกรณีของประเทศไทยการคงอยู่ของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการในเมืองไม่ได้เกิดขึ้นจากการที่เศรษฐกิจภาคนี้รองรับแรงงานส่วนเกิน โดยเฉพาะจากภาคเกษตรเท่านั้น แต่ยังเป็นผลจากการที่เศรษฐกิจภาคนี้สามารถสร้างงาน สร้างรายได้ให้แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก และยังเป็นเศรษฐกิจที่สนับสนุนการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจภาคทางการอันเป็นเศรษฐกิจกระแสหลักด้วย

กิจกรรมที่จัดอยู่ในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีหลายประเภท ที่พบมากในเมืองได้แก่ มอเตอร์ไซด์รับจ้าง การค้าหาบเร่แผงลอย สินเชื่อนอกระบบ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546, น. 2-3 ถึง 2-9) ซึ่งหากพิจารณาจากแนวคิดโครงสร้างหน้าที่ก็อธิบายได้ว่า การคงอยู่ของการผลิตในครอบครัว การค้าขนาดเล็ก ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับระบบสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของประชาชนมาแต่โบราณ เป็นผลจากการที่เศรษฐกิจภาคนี้มีบทบาทต่อการดำรงชีวิตในเมืองของประชาชน ในขณะที่กระบวนการหรือรูปแบบของการจัดการ และ ประเภทของกิจกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เช่น การค้าหาบเร่แผงลอยในน้ำ เปลี่ยนมาเป็นการค้าบนบก บริการขนส่งด้วยเรือจ้าง ปรับมาเป็นมอเตอร์ไซด์รับจ้าง การผลิตในบ้านปรับเปลี่ยนมาเป็นการรับเหมาช่วงการผลิต (Putting-Out system) หรือการรับงานมาทำที่บ้าน ซึ่งเชื่อมโยงกับการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ การคงอยู่ของอาชีพอิสระเหล่านี้เป็นผลทั้งจาก

ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม เช่น ในกรณีของหาบเร่แผงลอยอาหาร เป็นผลทั้งจากการเป็นอาชีพที่สร้างงาน อันเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย อันเป็นปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรมการบริโภคของชาวกรุงเทพมหานคร อันเป็นปัจจัยทางวัฒนธรรม และบทบาทของผู้ประกอบอาชีพต่อการเลือกตั้งของท้องถิ่น และความสัมพันธ์ในเชิงลบกับเจ้าหน้าที่เทศกิจ ซึ่งมีบทบาทในทางอ้อมต่อการส่งเสริมให้อาชีพนี้ยังคงอยู่ ประเด็นหลังนี้เป็นปัจจัยทางการเมือง การคงอยู่ของมอเตอร์ไซค์รับจ้าง สิ้นเชื้อนอกระบบ การรับงานไปทำที่บ้าน ก็อาจใช้กรอบเดียวกันในการพิจารณา โดยที่มีรายละเอียดหรือคำอธิบายที่แตกต่างกัน

งานศึกษาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอภาคทางการในกรุงเทพมหานคร ส่วนใหญ่ระบุว่าอาชีพนี้เป็นอาชีพชายขอบ จากการที่เป็นภาคเศรษฐกิจที่ถูกมองข้าม ไม่ได้รับการดูแลจากรัฐ การเข้าสู่อาชีพในเศรษฐกิจนอภาคทางการเป็นไปทั้งโดยความสมัครใจและโดยความจำเป็น ผู้ประกอบอาชีพส่วนใหญ่อพยพย้ายถิ่นมาจากต่างจังหวัดเพื่อหาโอกาสที่ดีกว่าในกรุงเทพมหานคร โดยส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย และหากเป็นลูกจ้างก็มักถูกนายจ้างเอาเปรียบในด้านต่างๆ เนื่องจากไม่มีกฎหมายคุ้มครองชัดเจน และหากเป็นผู้ประกอบอาชีพอิสระ ก็มักถูกเบียดขับและถูกเอารัดเอาเปรียบ เช่น หาบเร่แผงลอยถูกเบียดขับและถูกรีดไถโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ มอเตอร์ไซค์รับจ้าง ชาเล้งรับซื้อของเก่าก็ถูกเบียดขับ และถูกรีดไถเช่นกัน

ความเป็นชายขอบของผู้ประกอบอาชีพในเมือง ไม่ได้เกิดขึ้นจากการประกอบอาชีพชายขอบเท่านั้น แต่ผู้ประกอบอาชีพมักถูกพิจารณาว่าตกอยู่ในวัฒนธรรมแห่งความยากจน (Culture of poverty) อันสอดคล้องกับแนวคิดการเป็นอาชีพที่สร้างรายได้เพียงในระดับยังชีพดังที่กล่าวไว้ข้างต้น งานศึกษายังระบุว่า ผู้ประกอบอาชีพจำนวนไม่น้อยตกอยู่ในวังวนของวิถีชีวิตแนวบริโภคนิยม (Nirathron 1996) และกลายเป็นคนชายขอบ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2548, น.188) อันเป็นทิศทางเดียวกับข้อเสนองาน Convergence ที่กล่าวถึงการบริโภคที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

ในทางการเมือง แม้สัดส่วนที่สูงของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจภาคนี้ในกรุงเทพมหานคร และความตระหนักต่อความสำคัญของเศรษฐกิจภาคนี้ต่อระบบเศรษฐกิจของเมือง จะไม่มากพอที่จะทำให้รัฐซึ่งมีแนวความคิดที่เอนเอียงไปในทางสนับสนุนเศรษฐกิจกระแสหลัก มีนโยบายส่งเสริม สนับสนุนโดยชัดเจน แต่ก็ปรากฏว่าในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ผู้ประกอบอาชีพกลุ่มนี้เป็นฐานเสียงสำคัญในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะในระยะหลังเมื่อผู้ประกอบอาชีพได้ตั้งหลักฐานมั่นคงในกรุงเทพมหานครแล้ว และมีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง

ในช่วงเวลาที่ผ่านมาทศวรรษหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 อาจกล่าวได้ว่ารัฐบาลไทยไม่ได้เห็นความสำคัญของเศรษฐกิจภาคนี้เท่ากับเศรษฐกิจภาคทางการ นโยบายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจภาคนี้มักปรากฏในรูปของนโยบายแก้ไขปัญหาความยากจน

มากกว่าที่จะพิจารณาว่าเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ แต่วิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ทำให้เกิดภาวะ “คิดใหม่ ทำใหม่” เมื่อรัฐประจักษ์ถึงบทบาทอันสำคัญของเศรษฐกิจภาคนี้ต่อการรองรับแรงงานที่ประสบปัญหาจากวิกฤตเศรษฐกิจประกอบกับปัจจัยภายนอกอื่นๆ เช่น วิกฤตการณ์การจ้างงานอันเป็นผลจากระบบการผลิตในเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์ที่เน้นความยืดหยุ่นเป็นสำคัญ ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้รัฐบาลไทยมีแนวนโยบายที่ชัดเจนขึ้นเกี่ยวกับเศรษฐกิจภาคนี้ แนวนโยบายนี้สอดคล้องกับกับแนวคิดงานที่มีคุณค่าหรือ Decent Work ขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ ซึ่งให้ความสำคัญต่อการให้ความคุ้มครองขั้นพื้นฐานแก่แรงงาน (ILO, 2001)

ความไม่ชัดเจนของคำนิยามอันเป็นผลทั้งจากความเลือนไหลของลักษณะกิจกรรม และการเปลี่ยนแปลงในระบบการดูแลกิจกรรมทางเศรษฐกิจของภาครัฐ ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างความชัดเจนในคำนิยามของคำว่า “เศรษฐกิจนอกภาคทางการ” การทบทวนงานเขียนที่เกี่ยวข้อง พบว่ามีคำนิยามเศรษฐกิจนอกภาคทางการอย่างน้อย 3 ชุด ดังนี้

1. องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) เสนอว่า เศรษฐกิจนอกภาคทางการหมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกประเภทที่ ประกอบธุรกิจขนาดเล็ก ธุรกิจส่วนตัว และธุรกิจที่อยู่นอกภาคการเกษตร หรือกิจกรรมในภาคการเกษตรบางส่วน อาจมีหรือไม่มีการจ้างแรงงาน มีการใช้เทคโนโลยีแบบง่ายๆ ทั้งที่อยู่ในเมืองและชนบท โดยอยู่นอกกรอบการควบคุมของกฎระเบียบ ไม่มีระบบภาษี/เงินเดือน/ค่าจ้าง/การจ้างงานที่แน่นอน ผู้ทำงานอาจเป็นเจ้าของ ผู้ประกอบการ ซึ่งอาจมีลูกจ้างหรือผู้ช่วยในครัวเรือน หรือผู้ทำงานอาจเป็นแรงงานรับจ้าง หรือเป็นแรงงานรับเหมาช่วงการผลิต สำหรับผู้ประกอบการไม่มีการแยกบัญชีส่วนตัวหรือบัญชีธุรกิจ ทั้งนี้ไม่รวมกิจกรรมที่ขัดต่อกฎหมายอย่างชัดแจ้งที่จัดอยู่ในข่ายของอาชญากรรม หรืออยู่นอกกรอบของจริยธรรม (ILO, 1995)

ILO จำแนกผู้ทำงานในเศรษฐกิจนอกระบบไว้ 4 กลุ่ม โดย 2 กลุ่มแรกเป็นกลุ่มของการประกอบอาชีพอิสระ ส่วนกลุ่มที่ 3 และ 4 เป็นกลุ่มของแรงงานรับจ้าง ดังนี้

1. นายจ้าง (Employers) ของกิจการขนาดเล็ก หรือกิจการนอกระบบที่มีลูกจ้างจำนวนน้อย คือไม่เกิน 10 คน
2. ผู้ประกอบกิจการของตนเอง (Self-employed หรือ Own-accounted workers) และผู้ที่จ้างแรงงานโดยไม่ได้รับค่าจ้าง (Unpaid employees) เช่นแรงงานในครอบครัว
3. ลูกจ้าง (Workers) ในกิจการขนาดเล็ก หรือกิจการนอกระบบหรือลูกจ้างที่มีนายจ้างไม่แน่นอนหรือไม่มีสัญญาจ้าง เช่นผู้รับงานไปทำที่บ้าน หรือ รับจ้างทำของ
4. แรงงานทั่วไป หรือ Casual workers

ทั้งนี้ ในส่วนของอาชีพอิสระ ILO กำหนดคุณลักษณะไว้ 8 ประการกล่าวคือ

1. ผู้ประกอบการที่มีการจ้างแรงงานน้อยกว่า 10 คน ส่วนใหญ่อาจเป็นบุคคลในครอบครัว
2. มีความหลากหลายของกิจกรรม เช่น ค้าปลีก ค้าส่ง การซ่อมแซม การบริการส่วนบุคคล อุตสาหกรรม
3. มีการเกิดและหายไปง่ายกว่าเศรษฐกิจภาคทางการ
4. ใช้ทุนต่ำ
5. ส่วนใหญ่ใช้แรงงานที่ทักษะไม่สูง
6. ผู้ทำงานเรียนรู้ทักษะจากการทำงาน
7. นายจ้างและลูกจ้างมีข้อตกลงกันแบบไม่เป็นทางการ ลูกจ้างอาจได้สิทธิหรือสวัสดิการเพียงเล็กน้อย
8. ธุรกรรมของเศรษฐกิจนอกภาคทางการไม่ได้อยู่เพียงลำพัง แต่เชื่อมกับเศรษฐกิจภาคอื่นที่เป็นระบบ

ในส่วนของผู้ประกอบการอาชีพแรงงานรับจ้างนั้น เป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นผู้มีการศึกษาต่ำ และมีโอกาสน้อยในการสูดตลาดแรงงาน

2. กระทรวงแรงงาน เสนอว่า “แรงงานนอกระบบ” คือผู้ที่ยังไม่ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายประกันสังคมที่มีใช้ข้าราชการ ไม่มีเงินเดือนประจำ และได้จ้างแรงงานนอกระบบออกเป็น 7 กลุ่ม

1. ผู้รับงานไปทำที่บ้านและผู้รับจ้างทำของ
2. สหกรณ์เครดิตยูเนียนและกลุ่มเครดิตยูเนียน
3. เกษตรกรและชาวประมง
4. คนขับยานพาหนะรับจ้างนอกระบบ เช่น แท็กซี่ ตุ๊กตุ๊ก รถตุ๋ รถประจำทาง สองแถว จักรยานยนต์ เรือยนต์
5. ผู้ประกอบอาชีพอิสระอื่นๆทั้งในและนอกภาคเกษตร ซึ่งรวมถึงนายจ้างหรือผู้ประกอบการวิชาชีพที่ไม่ใช่ลูกจ้าง เช่น กลุ่มแม่บ้าน ช่าง หรือผู้ให้บริการต่างๆ
6. ลูกจ้างของนายจ้างที่มีได้จ้างงานทั้งปี แต่เป็นครั้งคราว เป็นการชั่วคราว หรือเป็นฤดูกาลกลุ่มอื่นๆ เช่น ลูกจ้างซึ่งทำงานเกี่ยวกับงานบ้าน

3. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) จำแนกระบบเศรษฐกิจนอกภาคทางการออกเป็นสองส่วนคือ (1) การผลิตสินค้าและบริการสาขาที่ไม่เป็นทางการ และ (2) การผลิตและบริการที่ผิดกฎหมาย ทั้งนี้ “การผลิตสินค้าและบริการสาขาที่ไม่เป็นทางการ”

ของ สศช. ได้รวมเอากลุ่มการผลิตใต้ดิน การผลิตสาขาที่ไม่เป็นทางการ และการผลิตโดยครัวเรือน เพื่อบริโภคไว้ด้วยกัน

สศช. จำแนกกิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้ออกเป็น 4 กลุ่ม แต่ให้ความสำคัญต่อกิจกรรมสามกลุ่มแรกที่มีแนวโน้มว่าจะมีบทบาทและขนาดใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ อันได้แก่

1. กลุ่มการค้าและบริการ เช่น หาบเร่ แผงลอย การรับซื้อของเก่า การให้เช่าพระเครื่องและวัตถุมงคล การรับงานไปทำที่บ้าน และธุรกิจชุมชนด้านการค้าและบริการ รวมทั้งการให้บริการสินเชื่อในระบบ เป็นต้น
2. กลุ่มบริการขนส่ง เช่น มอเตอร์ไซด์รับจ้าง รถตู้โดยสาร
3. กลุ่มการผลิต เช่น ธุรกิจการผลิตรายย่อยระดับครัวเรือนหรือห้องแถว ธุรกิจชุมชนด้านการผลิต เป็นต้น
4. กลุ่มกิจกรรมภาคครอบครัว ได้แก่ การผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัว การทำงานบ้าน เลี้ยงดูบุตร การดูแลคนชราและเจ็บป่วยที่บ้าน โดยไม่ได้รับค่าตอบแทน (สศช. 2547, น. 9)

จะเห็นได้ทั้งสามหน่วยงานให้ความสำคัญต่อการจำแนกประเภทโดยไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการพิจารณาในเชิงพื้นที่การประกอบอาชีพ รวมทั้งสถานการณ์ภาพ “การประกอบอาชีพกลุ่ม” ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่มีความสำคัญมากขึ้น และเริ่มถูกใช้เป็นเกณฑ์ในการจัดสถานการณ์การทำงาน ในการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา มิติด้านพื้นที่และสถานการณ์การทำงานกลุ่มมีความสำคัญเนื่องจากความแตกต่างในพื้นที่การประกอบอาชีพย่อมส่งผลถึงลักษณะของกิจกรรม ตลอดจนเงื่อนไข และ สภาพการประกอบอาชีพ และสถานการณ์การประกอบอาชีพกลุ่มเริ่มได้รับความสนใจมากขึ้นในฐานะเป็นกลไกสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

นอกเหนือจากสามหน่วยงานข้างต้น ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และคณะได้จำแนกประเภทกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการในเมืองออกเป็น 7 กลุ่มดังนี้ (ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และคณะ, 2546)

1. กลุ่มที่ใช้แรงงานเพื่อค่าจ้าง เช่น กรรมกรแบกหาม กรรมกรก่อสร้าง รับจ้างทำความสะอาด
2. กลุ่มที่ใช้แรงงานเพื่อให้ได้ผลผลิตหรือสินค้ามาขายโดยไม่ต้องลงทุน เช่น เก็บผักขาย เก็บของเก่า
3. กลุ่มรับของมาขายโดยไม่ต้องลงทุนเอง รายได้มาจากส่วนแบ่งกำไรที่ขายได้
4. กลุ่มที่ใช้แรงงานที่มีฝีมือระดับปานกลาง เช่น ช่างซ่อมเครื่องไฟฟ้า ช่างก่อสร้าง
5. กลุ่มที่ใช้แรงงานฝีมือระดับต่ำ เช่น พับถุงกระดาษ ตัดชิ้นส่วนอุปกรณ์ บรรจุกล่อง

6. กลุ่มค้าขายที่ลงทุนเอง เช่น ขายอาหาร ขายของผ่นส่ง
7. กลุ่มบริการรับจ้างทั่วไป เช่น มอเตอร์ไซด์รับจ้าง พนักงานเสิร์ฟ

หากจัดระเบียบกิจกรรมข้างต้นโดยใช้กรอบ สถานภาพการทำงาน ก็จะพบว่าจำแนกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ

กลุ่มประกอบอาชีพอิสระ อันประกอบด้วยกิจกรรมในข้อ 2, 3, 4, 6 และ 7

กลุ่มแรงงานรับจ้าง อันประกอบด้วยกิจกรรมในข้อ 1

กลุ่มที่มีลักษณะก้ำกึ่งคือ กิจกรรมในข้อ 5 คืออาจเป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพอิสระ หรือ รับจ้างผลิตที่เรียกว่ารับเหมาช่วงการผลิตก็ได้

หากจำแนกตามลักษณะของกิจกรรมก็พบมีทั้ง การผลิต การค้า การบริการขนส่ง

ดังนั้น หากประมวลกรอบแนวคิดข้างต้นประกอบกันจะได้กรอบการพิจารณาเศรษฐกิจนอกภาคทางการทั้งในมิติที่เป็นหน่วยวิสาหกิจ สถานภาพแรงงาน ซึ่งมีความหลากหลายในด้านประเภทของการผลิต ขนาด พื้นที่ สถานภาพแรงงาน และรูปแบบการทำงาน ซึ่งอาจเป็นการทำงานโดยอิสระ หรือ เป็นกลุ่ม

จากกรอบแนวคิดข้างต้น งานศึกษานี้จึงกำหนดขอบเขตกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการดังนี้

1. ลักษณะของกิจกรรม เป็นกิจกรรมเพื่อสร้างรายได้ อันประกอบด้วย การผลิต การค้า บริการ ขนส่ง ธุรกิจชุมชน
2. ประเภทกิจกรรม ครอบคลุมกิจกรรมต่อไปนี้ ธุรกิจขนาดเล็กซึ่งมีทั้งธุรกิจที่มีการจ้างงาน และไม่มีการจ้างงาน ซึ่งครอบคลุม ธุรกิจห้องแถว หาบเร่แผงลอย อาชีพอิสระ คือ มอเตอร์ไซด์รับจ้าง ผู้รับซื้อของเก่า ผู้รับงานมาทำที่บ้าน และ ธุรกิจชุมชน
3. สถานภาพแรงงานของผู้ประกอบอาชีพ ประกอบด้วยสถานภาพต่างๆ คือ นายจ้าง ลูกจ้าง ผู้ประกอบอาชีพอิสระ ผู้ทำงานกลุ่ม โดยในส่วนของการทำงานประกอบอาชีพในระดับกลุ่ม งานศึกษาที่พบมักเป็นงานศึกษาในชนบท โดยสถานภาพการทำงานในระดับกลุ่มถูกนำมาเชื่อมโยงกับ วิสาหกิจชุมชน หรือ ธุรกิจชุมชน

ความสำคัญของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการทั้งในด้านมูลค่าของเศรษฐกิจ และ จำนวนคนที่เกี่ยวข้อง ทำให้รัฐบาลไทยมีดำริเข้าบริหารจัดการเศรษฐกิจในภาคนี้ โดยข้อเสนอด้านยุทธศาสตร์ 2 ประการคือ (สศช. 2546)

1. ยุทธศาสตร์ส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจภาคนี้ให้เป็นฐานสนับสนุนเศรษฐกิจไทย ด้วยการ 1) ดำเนินการให้เข้าสู่ระบบ เพื่อให้ได้รับการคุ้มครอง ดูแล ส่งเสริมจากภาครัฐ โดยการจัดทำทะเบียนผู้ประกอบการอาชีพ จัดให้มีระเบียบข้อบังคับและกฎหมายสำหรับแต่ละอาชีพ 2) จัดให้มีการเพิ่มศักยภาพในการประกอบอาชีพให้แก่ผู้ประกอบการอาชีพที่เข้าอยู่ในระบบแล้ว 3) สนับสนุนด้านการเงิน ให้โอกาสเข้าถึงบริการทางการเงินมากขึ้น 4) สนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจของชาวบ้านให้มีความเข้มแข็งและพัฒนาไปสู่เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

2. ยุทธศาสตร์บริหารความเสี่ยงเพื่อการคุ้มครองทางสังคมแก่ผู้อยู่ในเศรษฐกิจนอกระบบ ด้วยการ 1) บริหารจัดการความเสี่ยงเพื่อการคุ้มครองทางสังคมแก่ผู้อยู่ในเศรษฐกิจนอกระบบทุกกลุ่มอย่างทั่วถึง 2) จัดระบบกลไกคุ้มครองทางสังคมให้ผู้อยู่ในเศรษฐกิจนอกระบบ โดยเน้นการประกันสังคม 3) สร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการบริหารความเสี่ยงและการจัดระบบคุ้มครองทางสังคมให้แก่ผู้ประกอบการอาชีพอย่างมีประสิทธิภาพ

จะเห็นได้ว่า “วิธิตด” ของสศช. ในประเด็นแรก เท่ากับเป็นความพยายามปรับเปลี่ยนกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกระบบภาคทางการให้มีลักษณะเหมือนเศรษฐกิจภาคทางการ จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดที่เป็นผลพวงจากแนวคิดการพัฒนาให้ทันสมัย (Modernization) ซึ่งเป็นแนวคิด กระแสหลัก อันมองข้ามความสำคัญของความหลากหลายของกิจกรรมและผู้ประกอบการอาชีพในเศรษฐกิจภาคนี้ เท่าๆกับมองข้ามเงื่อนไขสำคัญ คือ “ความยืดหยุ่น” อันเป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจภาคนี้เจริญเติบโต และ เป็นเสมือน “กันชน” ที่รองรับแรงกระแทกในยามที่เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ดังที่เกิดขึ้นแล้วในปี พ.ศ. 2540 และ มีผู้เข้าสู่การประกอบอาชีพในเศรษฐกิจภาคนี้เป็นจำนวนมาก

ส่วนในประเด็นที่สองเป็นวิธิตดตามแนว “งานที่มีคุณค่า” หรือ Decent Work ขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ ซึ่งให้ความสำคัญต่อการสร้างมั่นคงขั้นต่ำให้แก่ผู้ประกอบการอาชีพ ซึ่งในระยะหลังนี้ได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในประเทศไทย ดังพบว่ามีการศึกษาความเป็นไปได้ในการนำแรงงานในเศรษฐกิจภาคนี้เข้าสู่ระบบประกันสังคม

2.4 แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ประเด็นสำคัญของงานศึกษานี้คือการศึกษาบทบาทของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการในเมืองเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำความเข้าใจกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. ความหมาย
2. บทบาทของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงต่อการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอภาคทางการในเมือง
3. แนวทางในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง
4. บทบาทของเศรษฐกิจนอภาคทางการต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตเมือง
ดังจะได้อธิบายโดยสังเขปดังนี้

ในปี 2542 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้อัญเชิญแนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งรวบรวมจากกระแสพระราชดำรัสในช่วงเวลาต่างๆ มาประมวลเป็นความคิดรวบยอดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และได้ขอพระบรมราชวินิจฉัยเพื่อนำมาเป็นกรอบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ความว่า “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทาง “สายกลาง” โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ทั้งนี้ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผน และการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี นักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม จากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี”

ต่อมาสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เสนอว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงควรครอบคลุมแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ 5 ข้อ ดังนี้ (สศช, 2542)

ความพอเพียง คือ การบริโภคและการผลิตที่อยู่บนพื้นฐานของความพอประมาณ และเหตุผล ไม่ขัดสน แต่ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่นิยมกิจกรรมหรือการลงทุนที่มีความเสี่ยงสูง

ความสมดุล คือ การพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม มีความสมดุลระหว่างโลกาภิวัตน์ (Globalization) และ อภิวัฒน์ท้องถิ่น (Localization) มีความสมดุลระหว่างภาคเศรษฐกิจกับการเงิน และคนกับสังคม มีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ โครงสร้างการผลิตที่สมดุล มีการผลิตหลากหลายและกลมกลืน มีความยั่งยืน ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

ยั่งยืน คือ พอเพียงอย่างต่อเนื่องในทุกด้าน โดยเฉพาะด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม มีภูมิคุ้มกันที่ดี ระบบเศรษฐกิจกับสังคมมีความยืดหยุ่นที่สามารถก้าวทันและพร้อมรับต่อกระแสโลกาภิวัตน์ ตลอดจนปรับตัวให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก มีการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งสามารถป้องกันและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (วิกฤต) ได้

ภูมิคุ้มกันก้าวหน้าโลก หมายถึงมีความระมัดระวังในการนำความรู้และวิชาการมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีความรอบคอบและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งแวดล้อมภายนอก และสามารถป้องกันหรือลดผลกระทบอันเกิดจากความผันผวน หรือความผันผวนของโลกภายนอก

คุณภาพคน การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางสายกลางได้ คนต้องมีคุณภาพในด้านต่างๆ คือ ต้องมีพื้นฐานจิตใจที่มีความสำนึกในคุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต มีไมตรี เอื้ออาทรต่อคนรอบข้าง และผู้ที่ด้อยโอกาสกว่า ยึดในหลักการดำเนินชีวิตอย่างมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาอย่างรอบคอบก่อน ทำให้มีวินัย มีภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิต มีสุขภาพดี มีศักยภาพทักษะและความรอบรู้ที่เหมาะสมในการประกอบอาชีพ และหารายได้อย่างมั่นคงและพัฒนาสติปัญญา พัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าได้อย่างต่อเนื่อง (<http://www.nesdb.go.th/sufficiency>)

สศช. ยังได้นำเสนอแนวทางปฏิบัติบางประการในระดับบุคคล/ครอบครัว / ชุมชน และระดับภาคเอกชน ดังนี้

ตารางที่ 4

แนวทางปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับต่างๆ

แนวคิดพื้นฐาน	ระดับครอบครัว/ชุมชน	ระดับธุรกิจ
ทางสายกลาง	ดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาท เน้นการพึ่งตนเองก่อนเป็นหลัก	- ไม่ดำเนินการลงทุนจนเกินตัว พึ่งพาเงินออมของตนเองให้มาก - มีการผลิตที่เหมาะสม โดยเลือกประเภทวิธีการและขนาดการผลิตที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น แล้วจึงขยายการผลิตอย่างเป็นลำดับขั้นต่อไป - ใช้วัตถุดิบและบุคลากรในท้องถิ่น
ความสมดุล	- ความสมดุลระหว่างรายได้รายจ่าย ส่งเสริมให้มีการออม - ความสมดุลระหว่างการทุ่มเทให้กับกิจการงาน เมื่อเปรียบเทียบกับความอยู่ดี กินดี ความสงบสุข และความอบอุ่นของครอบครัว - ความสมดุลระหว่างวัตถุ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในชีวิต กับความสงบสุขและความพึงพอใจของสมาชิกในครอบครัว	- ความสมดุลในการดำเนินการ ไม่ว่าจะเป็นด้านการผลิต การบริหารจัดการ ต้องมีความสมดุล โดยมีหลักปฏิบัติดังนี้ - มีความสมดุลในกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน คือดำเนินการผลิตไปพร้อมกับนำปัจจัยทุกด้านที่เกี่ยวข้องเข้ามาพิจารณาโดยไม่เน้นด้านใดด้านหนึ่งมากเกินไป - เลือกใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม - มีการจัดการเรื่องทุนอย่างเหมาะสม โดยสร้างความสมดุลระหว่างสัดส่วนหนี้ต่อทุนที่คำนึงถึงความสามารถในการชำระหนี้ การหารายได้ และสภาพคล่องของธุรกิจ โดยเฉพาะเรื่องเงินทุน หมุนเวียน
ความพอเพียง	- ไม่โลภ ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น - รู้จักประมาณ รู้จักพอ - ไม่สนับสนุนหรือยั่วยุติดกระแสวิถีนิยมบริโภคนิยม	เน้นเป้าหมายในการดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน โดยมุ่งแสวงหากำไรในระดับที่เหมาะสม โดยเฉพาะการคำนึงถึงความสามารถในการใช้หนี้
ภูมิคุ้มกันและก้าวทันโลก	- ประหยัด สร้างนิสัยการออมเพื่อให้เกิดความมั่นคงในชีวิต - เตรียมพร้อมรับความเสี่ยงต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น พัฒนาความรู้และทักษะในการเลี้ยงชีพอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถปรับตัวได้ทัน	ดำเนินธุรกิจด้วยความรอบคอบ มีการเตรียมความพร้อมและปรับตัวเพื่อพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่มาจากภายนอก และสามารถก้าวทันโลกโดยยึดหลัก :

แนวคิดพื้นฐาน	ระดับครอบครัว/ชุมชน	ระดับธุรกิจ
ภูมิคุ้มกันและก้าวทันโลก	เมื่อสิ่งแวดล้อมภายนอกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เสริมสร้างความเข้มแข็งของจิตใจ ส่งเสริมการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เพื่อสร้างความเข้มแข็ง ขณะเดียวกันมีความยืดหยุ่น	- การบริหารจัดการที่ดี คำนึงถึงความปลอดภัย ตรวจสอบได้ เช่นการจัดทำบัญชี ที่ได้มาตรฐาน - มีเงินทุนสำรองสำหรับการหมุนเวียนของธุรกิจ - มีการบริหารความเสี่ยง ทั้งวัตถุดิบ แหล่งเงินทุน และ การตลาด มีการทำประกันภัยเพื่อลดความเสี่ยง - สร้างเครือข่ายธุรกิจ เพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรอง แลกเปลี่ยนข้อมูล ลดค่าใช้จ่ายในกิจกรรมที่ทำร่วมกันได้ - ใช้เทคโนโลยีที่ช่วยให้สามารถพึ่งตนเองได้มากที่สุด - ปรับตัว สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง
การเสริมสร้างจิตใจคน	- รักษาศีลธรรมตามหลักศาสนา - รับผิดชอบ มีความเพียร - มีคุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต ต่อครอบครัว ชุมชน	- รับผิดชอบต่อลูกค้า และ สังคมเพื่อการดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน โดยคืนกำไรให้แก่สังคม - แสวงหากำไรในระดับที่เหมาะสม
	พึงพอใจที่จะพัฒนาความรู้ใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างต่อเนื่อง	มีการผลิตที่ได้คุณภาพ มาตรฐาน คำนึงถึงผู้บริโภคและสภาพแวดล้อม

ทั้งนี้ สศช.มีแนวทางการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้ (สศช.)

1. การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง
2. การพัฒนาแนวคิดและองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง
3. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการประยุกต์ใช้ในระดับครอบครัว กลุ่ม และระดับประเทศ
4. การเชื่อมโยงเครือข่ายการพัฒนาชุมชนพอเพียงของภาคประชาสังคม

2.5 งานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาส่วนใหญ่เกี่ยวกับกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมักมีจุดเน้นย้ำที่ความเป็นชายขอบของผู้ประกอบอาชีพและกิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้ แม้ในความเป็นจริงจะพบว่ามีกิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้จำนวนไม่น้อยที่ไม่ใช่กิจกรรมชายขอบ โดยผู้ประกอบกิจกรรมเป็นผู้มีการศึกษา และเลือกที่จะประกอบอาชีพนอกภาคทางการ ตัวอย่างกิจกรรมเหล่านี้ได้แก่ กิจกรรมการขายตรงแบบ MLM (Multi-Level Marketing) งานรับจ้างแปล งานวิจัยต่างๆ เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่ต้องใช้ทักษะและความรู้ อันเป็นลักษณะที่แตกต่างโดยสิ้นเชิงจากคำจำกัดความดั้งเดิมขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ

ในทัศนะขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ งานในเศรษฐกิจนอกภาคทางการไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นงานมีคุณค่า (Decent work) เนื่องจากงานขาดความมั่นคงและผู้ทำงานไม่ได้รับความคุ้มครองภายใต้กฎหมายประกันสังคม ทั้งที่ในความเป็นจริงต้องเผชิญกับความเสี่ยงมากกว่าแรงงานในเศรษฐกิจในภาคที่เป็นทางการมาก โดยทั่วไปแรงงานในเศรษฐกิจภาคนี้ต้องเผชิญกับความเสี่ยงต่างๆ เช่น (สำนักงานแรงงานระหว่างประเทศและสำนักงานประกันสังคม, 2546, น.26)

1. ขาดความมั่นคงในการทำงาน อันเป็นผลทั้งจากทักษะ ความรู้ที่ต่ำของผู้ประกอบอาชีพ และการเปลี่ยนแปลงของโอกาสในการทำงานอันเป็นผลจากพลวัตของการแข่งขันในระบบเศรษฐกิจ
2. สภาพการจ้างงานที่ไม่เป็นธรรม เนื่องจากไม่ได้อยู่ในความคุ้มครองภายใต้กฎหมายแรงงาน
3. ขาดโอกาสในการพัฒนาอาชีพและทักษะ
4. ขาดความปลอดภัยในการทำงาน เนื่องจากไม่มีกฎระเบียบด้านการทำงาน และการคุ้มครองความปลอดภัยในการทำงาน
5. ขาดความมั่นคงด้านรายได้
6. ขาดโอกาสในการรวมกลุ่ม

จะเห็นได้ว่าปัญหาที่ระบุข้างต้น ไม่ใช่ปัญหาของแรงงานในเศรษฐกิจนอกภาคทางการเท่านั้น แรงงานในเศรษฐกิจที่เป็นภาคทางการเผชิญกับปัญหาเหล่านี้เช่นกัน แต่แรงงานในเศรษฐกิจภาคทางการมีระบบการคุ้มครองทางสังคม หรือตาข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social safety net) ที่มีขอบข่ายกว้างขวางกว่า ทั้งนี้ประเด็นตาข่ายความคุ้มครองทางสังคม เป็นประเด็นที่ธนาคารโลกให้ความสำคัญในฐานะเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2547)

หากพิจารณาจากเกณฑ์สถานภาพการประกอบอาชีพ งานศึกษาเกี่ยวกับผู้ประกอบการอาชีพ ในสถานภาพต่างๆ ในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีอยู่เป็นจำนวนมาก และส่วนใหญ่เน้นความเป็น ขยายขอบของแรงงานกลุ่มนี้ และหากพิจารณาถึงความเชื่อมโยงระหว่างประเด็นเรื่อง เมือง กิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ประเด็นที่น่าจะใช้เป็นแกนใน การเชื่อมโยงได้ก็น่าจะเป็นประเด็น เรื่องการบริโภค ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการ Convergence การผลิตที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ Divergence กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ ซึ่งมัก ถูกเรียกรวมกันว่า การบริหารจัดการ และ เงื่อนไขที่สำคัญในการประกอบอาชีพ ซึ่งก็เชื่อมโยงกับ ประเด็นกิจกรรมหรือการบริหารจัดการ นอกเหนือไปจากการพิจารณาเรื่องวิธีการบริโภค การออม หนี้สิน และความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การพิจารณางานศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับผู้ประกอบการอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการใน เมืองในประเทศไทยพบว่า ส่วนใหญ่ใช้กรอบแนวคิดทวิลักษณ์เป็นแนวทางในการศึกษา งานศึกษา ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญต่อประเด็นต่อไปนี้

1. การศึกษากลุ่มกิจกรรมหรืออาชีพ เช่น หาบเร่แผงลอย มอเตอร์ไซด์รับจ้าง ชาเล้งหรือ คนรับซื้อของเก่า คนรับใช้ ผู้รับงานไปทำที่บ้าน ธุรกิจชุมชน ซึ่งแต่ละอาชีพมีเงื่อนไข บริบทที่ แตกต่างกัน แม้ว่าจะมีลักษณะบางประการร่วมกัน เช่น บทบาทหน้าที่ต่อระบบเศรษฐกิจของเมือง และบทบาทต่อการดำรงชีวิตประจำวันในเมือง

2. สืบเนื่องจากข้อ 1 กลุ่มตัวอย่างหรือกลุ่มผู้ถูกศึกษาในงานศึกษาส่วนใหญ่เป็นผู้ประกอบ อาชีพอิสระ เช่น หาบเร่แผงลอย มอเตอร์ไซด์รับจ้าง ชาเล้ง กลุ่มลูกจ้าง เช่น แรงงานก่อสร้าง คน รับใช้ และกลุ่มแรงงานรับงานไปทำที่บ้าน ซึ่งกลุ่มสุดท้ายนี้ในระยะทศวรรษที่ผ่านมาการศึกษา มากขึ้น เนื่องจากปริมาณของคนที่เกี่ยวข้อง และ ความสำคัญที่มากขึ้นของรูปแบบการผลิตนี้ ซึ่ง เชื่อมโยงโดยตรงกับการผลิตในภาคอุตสาหกรรม

3. การศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อประเด็นสภาพการทำงาน รายได้ รายจ่าย การใช้ชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่สะท้อนความเป็นชายขอบ และด้อยโอกาส

4. สืบเนื่องจากข้อ 3 งานศึกษานำเสนอเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพของแรงงาน กลุ่มนี้ ทั้งเงื่อนไขในระดับโครงสร้าง และ ระดับบุคคล ทั้งนี้เป้าหมายสำคัญคือการมีอาชีพที่มั่นคง มีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพ และมีการพัฒนาทักษะฝีมือในการทำงาน เพื่อความสามารถในการ สร้างรายได้อย่างยั่งยืน ดังตัวอย่างดังนี้

1. หาบเร่แผงลอย งานศึกษาหาบเร่แผงลอยอาหารของนฤมล นิราทร ในปี 2548 ชี้ว่า ทฤษฎีระบบโลก และทฤษฎีทวิลักษณ์ ไม่เพียงพอที่จะใช้อธิบายปรากฏการณ์คงอยู่และขยายตัว ของหาบเร่แผงลอยอาหารในกรุงเทพมหานคร เนื่องจากอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ บริบทด้าน

เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และ การเมืองของท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญ งานศึกษายังพบว่าผู้ประกอบอาชีพหาบเร่แผงลอยในกรุงเทพมหานครกว่าสามแสนคนในปี 2543 ผู้ประกอบอาชีพไม่ได้เป็นผู้ยากไร้ หรือยากจน ดังที่มีผู้ใช้คำว่า Communities of the poor เสมอไป แต่มีระดับรายได้ที่แตกต่างกัน ความแตกต่างในรายได้ระหว่างผู้ค้าเป็นผลจากปัจจัยด้านต่างๆ เช่น ความรู้ทางด้านเทคนิค (Technical skills) ความรู้ด้านการจัดการ (Managerial skills) การสนับสนุนจากครอบครัว การมีเครือข่ายทางสังคมที่คอยให้การสนับสนุน นอกเหนือไปจากความพร้อมด้านทุน การมีพื้นที่ในการประกอบอาชีพ เป็นต้น งานศึกษานี้สะท้อนชัดเจนถึงความสำคัญของการ “ปรับตัว” อย่างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ความขยัน อดทน ทักษะคิดต่อการใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท อันส่งผลต่อความสำเร็จในการประกอบอาชีพ แม้ว่าจะมีผู้ประกอบอาชีพบางกลุ่มที่แม้จะมีวิถีชีวิตที่ไม่ประมาท แต่ก็ไม่สามารถประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพได้ เนื่องจากข้อจำกัดต่างๆ เช่น ความสูงอายุ และ การมีภาระในการเลี้ยงดูบุตรหลาน เป็นต้น ในขณะที่ผู้ประกอบอาชีพบางส่วนไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากตกเป็นเหยื่อของอบายมุข และ บริโภคนิยม

งานศึกษานี้เสนอว่า นโยบายสนับสนุนการประกอบอาชีพอิสระขนาดเล็ก ต้องคำนึงถึงความสำคัญต่อความหลากหลายของผู้ประกอบอาชีพ ในกลุ่มที่มีรายได้ระดับยังชีพหรือต่ำกว่า การมีตาข่ายความคุ้มครองทางสังคมมีความสำคัญ เพื่อที่จะให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยไม่ต้องมีหนี้สิน ในขณะที่ในกลุ่มที่มีรายได้เกินกว่าระดับยังชีพ และ มีเงินออม หรือ ประสงค์จะขยายการประกอบอาชีพ ต้องการการสนับสนุนในระดับที่สูงขึ้น เพื่อที่จะขยายการประกอบอาชีพ (นฤมล นิราทร 2548)

ในงานศึกษาเกี่ยวกับหาบเร่แผงลอยที่ขายสินค้าชนิดต่างๆ ที่ไม่ใช่อาหาร พบว่าปัญหาที่ผู้ประกอบอาชีพเผชิญใกล้เคียงกัน คือ มีรายได้น้อย รายได้ไม่แน่นอน ในหลายกรณีผู้ที่เป็นผู้พพไม่สามารถรับบริการสังคมจากรัฐได้ และยังมีปัญหาเรื่องความเครียดเนื่องจากชีวิตขาดหลักประกัน (โปรตุเกส วิทยากร เชียงกุล, 2546)

2. คนเก็บขยะ รับซื้อ-ขายของเก่า หรือ ซาเล้ง

“ซาเล้ง” หรือ “สามล้อ” ในภาษาไทย เป็นคำที่ใช้เรียกการประกอบอาชีพเก็บ และรับซื้อของเก่า ขยะในเมือง และแม้จะถูกมองว่ากีดขวางการสัญจรบนถนน และ สกปรก แต่ในมุมมองด้านสิ่งแวดล้อมถือว่ามีบทบาทสำคัญต่อการลดปริมาณขยะในเมือง ช่วยลดต้นทุนการผลิตสินค้า ลดการนำเข้าวัตถุดิบ เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับกระบวนการนำของที่ไม่ใช้แล้ว กลับมาใช้ใหม่ (Recycle)

งานศึกษาเกี่ยวกับคนเก็บขยะ รับซื้อ-ขายของเก่าในปี 1979 (Rusque-Alcaino and Bromley 1979) สะท้อนถึงความยากจนที่สุดของแรงงานกลุ่มนี้ ในขณะที่ในงานศึกษาคนเก็บขยะ

รับซื้อ-ขายของเก่าในปี 1986 ของ Malcolm Blincow ในปี 1986 เสนอว่าผู้ประกอบการอาชีพในกลุ่มนี้มีความหลากหลายทั้งในด้านสถานภาพการทำงาน และ ฐานะทางเศรษฐกิจ กล่าวคือมีทั้งที่เป็นผู้เก็บขยะที่มีรายได้ระดับยังชีพหรือต่ำกว่า ผู้เก็บขยะที่มีฐานะเป็นผู้ประกอบอาชีพอิสระและมีรายได้มากกว่า (Blincow, 1986, p. 99) งานศึกษานี้สอดคล้องกับงานศึกษาในกรุงเทพมหานครในปี 2533 (1990) ของ พรรณทิพย์ เพชรมา และ กัณณิกา อังสุธนสมบัติ (2533) และในปี 2536 (สิริพร สมบูรณ์บุรณะ 2536) ซึ่งในภาพรวมอธิบายถึงความแตกต่างในฐานะทางเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ ปัญหาในการประกอบอาชีพ ตลอดจนทัศนคติของตนเองของแรงงานกลุ่มนี้ กล่าวคือผู้ประกอบการอาชีพแม้จะมีความพอใจต่ออาชีพ เนื่องจากสามารถทำให้มีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ แต่ไม่มีความภูมิใจในอาชีพ แต่ก็ตระหนักว่าเป็นอาชีพที่คนดูถูกและรังเกียจ

ปัญหาที่ผู้ประกอบการอาชีพเผชิญเกี่ยวข้องทั้งกับการประกอบอาชีพ และ การใช้ชีวิต กล่าวคือ รายได้น้อย ขาดแคลนเงินทุน และพาหนะในการประกอบอาชีพ และที่สำคัญคือถูกจำกัดชั่วโมงการทำงาน เนื่องจากกองบัญชาการตำรวจนครบาลออกข้อบังคับห้ามวิ่งบนถนนสายหลัก ระหว่างเวลา 6.00-10.00 น. และ 15.00-20.00 น. ในด้านชีวิตความเป็นอยู่พบว่า ส่วนใหญ่ผู้ประกอบการอาชีพอาศัยอยู่ในชุมชนแออัด ชุมชนบุกรุก และไม่สามารถรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง เนื่องจากวิถีชีวิตการทำงานที่เป็นอิสระ และการตั้งถิ่นฐานแบบต่างคนต่างอยู่ และที่สำคัญขาดความมั่นคงในชีวิต เนื่องจากไม่สามารถเข้าถึงบริการพื้นฐานของรัฐ อันเป็นผลจากไม่มีทะเบียนบ้านในชุมชน ส่วนบุตรหลานแม้จะได้รับบริการด้านการศึกษาจากรัฐ แต่ผู้ปกครองมักไม่มีเงินเสียค่าใช้จ่ายเสื้อผ้า อุปกรณ์การเรียน และ ค่าใช้จ่ายประจำวัน (โปรดคุณ วิทยากร เชียงกุล, 2546, น. 62-79)

3. มอเตอร์ไซด์รับจ้าง

เป็นทางเลือกสำคัญในการสัญจร การสำรวจในปี 2546 พบว่าในกรุงเทพมหานครมีมอเตอร์ไซด์รับจ้าง 108,506 คัน

มอเตอร์ไซด์รับจ้างมี 2 ประเภท ประเภทแรกเป็นเจ้าของ “เสือวิน” และมีสิทธิ์ขับมอเตอร์ไซด์ในบริเวณนั้น มีจำนวนไม่มาก เนื่องจากเสือวินมีราคาแพง ประเภทที่สองคือกลุ่มที่เช่าเสือวินต่อจากเจ้าของเสือ โดยจ่ายค่าเช่าเป็นรายเดือน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มใหญ่ เนื่องจากลงทุนไม่มากเท่ากับกลุ่มแรก

อาชีพขับมอเตอร์ไซด์รับจ้างเป็นอาชีพที่มีความยืดหยุ่นในเวลาดำเนินการค่อนข้างสูง นอกจากจะเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ที่มากพอสมควรแล้ว ดังพบว่ารายได้สุทธิต่อวันประมาณ 100-300 บาท ผู้ประกอบการยังสามารถรับผิดชอบภาระในครอบครัวได้ เช่น ให้บริการสมาชิกในครอบครัว รับส่งลูก รับส่งภรรยา

ปัญหาส่วนใหญ่ที่ผู้ทำงานกลุ่มนี้ประสบคือ อุบัติเหตุ และ การทำงานในสภาพแวดล้อมที่มีมลพิษ การศึกษาในจังหวัดชลบุรีพบว่า ผู้ประกอบอาชีพประสานความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในพื้นที่ เพื่อความเป็นระเบียบในการประกอบอาชีพ และ เพื่อช่วยเหลือกรณีประสบอุบัติเหตุ

4. แรงงานรับงานไปทำที่บ้าน

แรงงานรับงานไปทำที่บ้านแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ประเภทแรก คือผู้ที่รับงานจากผู้ว่าจ้างด้วยตนเอง ประเภทที่สอง คือผู้ช่วยผู้รับงานไปทำที่บ้าน โดยส่วนใหญ่เป็นสมาชิกในครอบครัว คนกลุ่มนี้มักทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้าง (Unpaid family workers) ประเภทที่สามคือ นายหน้า หรือผู้รับเหมาช่วง ซึ่งทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างผู้ว่าจ้างและผู้รับงานไปทำที่บ้าน

การรับงานไปทำที่บ้านเป็นอาชีพที่เป็นทางเลือกที่มีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อลดต้นทุน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นอาชีพที่มีเงื่อนไขในการทำงานสอดคล้องกับกลุ่มแม่บ้านที่มีความรู้และทักษะไม่สูง เนื่องจากสามารถเลือกทำงานที่บ้านและดูแลครอบครัวไปพร้อมกันได้ และเนื่องจากผู้ต้องการทำงานมีจำนวนมาก ทำให้ผู้รับงานไปทำที่บ้านได้รับค่าจ้างต่ำกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ และ มีงานทำไม่แน่นอน และแม้ว่าจะมีความพยายามในการรวมตัวกันเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรอง พัฒนาฝีมือการทำงาน แต่ก็ปรากฏว่าสถานการณ์ประกอบการเลือกที่จะส่งงานให้แก่ผู้รับงานที่ไม่มีการรวมกลุ่มมากกว่า เนื่องจากเห็นว่าค่าใช้จ่ายต่ำกว่า

นอกเหนือจากปัญหาด้านค่าตอบแทน และความไม่มั่นคงในการทำงาน ซึ่งเป็นปัญหาจากภายนอกแล้ว ในส่วนของผู้ทำงานเองมีปัญหาด้านอาชีพอนามัยในการทำงาน เช่น การสัมผัสกับสารพิษ การทำงานในชั่วโมงที่ยาวนานเกินควร รวมทั้งการทำงานในท่าที่ไม่ถูกสุขลักษณะ อันส่งผลต่อสุขภาพของผู้ปฏิบัติงานในระยะยาว

ในภาพรวมพบว่า ผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกระบบทางการยังไม่ได้รับการคุ้มครองและส่งเสริมสภาพการทำงาน ดังตาราง ที่ 2.2

ตารางที่ 5

สรุปเปรียบเทียบการคุ้มครองและส่งเสริมสภาพการทำงานและคุณภาพชีวิตของแรงงานนอกในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ

กลุ่มแรงงาน	ระบบข้อมูล	การจัดทะเบียน- ให้การรับรอง	การคุ้มครองแรงงาน	ประกันสังคมและ สุขภาพ	เงินทดแทน	ความปลอดภัยและ อาชีวอนามัยในการ ทำงาน	การส่งเสริมด้าน ทุนและการฝึก อบรม	แรงงาน สัมพันธ์
หาบเร่แผงลอย	X	X บางแห่งมีการผ่อน ผันและจัดระบบแต่ ไม่ใช้การคุ้มครอง	X	/ เฉพาะประกันสุขภาพ 30 บาท แต่มีโอกาสใช้ น้อยเพราะการย้ายถิ่น	X	X	โครงการธนาคาร ประชาชน	X
เก็บของเก่า (ซา เล้ง)	X	X	X	/ เฉพาะประกันสุขภาพ 30 บาท แต่มีโอกาสใช้ น้อยเพราะการย้ายถิ่น	X	X	X	X
สามล้อถีบ	X แต่น่าจะ สามารถพัฒนาได้ จากระบบการจัด ทะเบียน	X	X	/ เฉพาะประกันสุขภาพ 30 บาท	X	X	X	X
รถตุ้ รถจักรยานยนต์ รับจ้าง แท็กซี่ สามล้อเครื่อง	X แต่น่าจะ สามารถพัฒนาได้ จากระบบการจัด ทะเบียน	/ มีความพยายาม จัดระบบ แต่มีปัญหา ในทางปฏิบัติมาก	X	/ เฉพาะประกันสุขภาพ 30 บาท แต่มีโอกาสใช้ น้อยเพราะเดินทาง ตลอดเวลา	X	X	X	X
แรงงานรับจ้าง ทั่วไป	X	X	X	/ เฉพาะประกันสุขภาพ 30 บาท	X	X	X	X

โครงการศึกษาเศรษฐกิจนอกภาคทางการในเขตเมืองเพื่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจเพียง

สรุปเปรียบเทียบการคุ้มครองและส่งเสริมสภาพการทำงานและคุณภาพชีวิตของแรงงานนอกในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ								
กลุ่มแรงงาน	ระบบข้อมูล	การจัดทะเบียน- ให้การรับรอง	การคุ้มครองแรงงาน	ประกันสังคมและ สุขภาพ	เงินทดแทน	ความปลอดภัยและ อาชีวอนามัยในการ ทำงาน	การส่งเสริมด้าน ทุนและการ ฝึกอบรม	แรงงาน สัมพันธ์
ผู้รับงานไปทำที่ บ้าน	/ มีการสำรวจ กับสำนักงานรับงาน ไปทำที่บ้าน กระทรวงแรงงาน (ปัจจุบันยุบไปแล้ว) แต่มีสภาน้อยที่จัด ทะเบียน	/ ตามกฎกระทรวงว่า ด้วยการคุ้มครอง แรงงานในงานที่รับไป ทำที่บ้าน พ.ศ. 2547 แต่มีสภาน้อยที่ได้รับ ความคุ้มครอง เนื่องจากนายจ้าง หลีกเลี่ยงไม่ทำ สัญญาจ้างทำของ มิได้เป็นนายจ้าง- ลูกจ้างตาม กฎกระทรวง						

ที่มา : การทบทวนเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจนอกระบบในประเทศไทย (ปริทัศน์ ศิวลักษณ์ และ คณะ, 2548, น. 21-23)

ในด้านแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่างานศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในเมืองมีไม่มากนัก โดยปรากฏในงานศึกษาเกี่ยวกับธุรกิจขนาดใหญ่ และ ธุรกิจชุมชน ซึ่งเสนอว่า มิติทางวัฒนธรรมซึ่งแทรกอยู่ในการดำเนินธุรกิจ เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่จะนำวิสาหกิจชุมชนและกลุ่มธุรกิจไปสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างยั่งยืน (บัณฑิต, 2544) ข้อเสนอแนะได้รับการยืนยันจากกรณีศึกษา 6 กรณี ได้แก่ 1). กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ตำบลน้ำขาว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา 2). มูลนิธิพิพิธประชานาถ ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ 3). ชุมชนทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน 4). ชุมชนยี่สาร ตำบลยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม 5). บริษัทสามมิตร จำกัด และ 6). ชุมชนประดิษฐ์โทรการ เขตจตุจักร ซึ่งสองกรณีหลังเป็นงานศึกษาในกรุงเทพมหานคร มิติทางวัฒนธรรมดังกล่าวได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ทางสังคม ความผูกพันทางเครือญาติ การเป็นเพื่อนบ้าน และเป็นคนในชุมชนเดียวกัน 2) ความสัมพันธ์กับท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมทางสังคม 3) การที่สมาชิกมีค่านิยมที่ดี ได้แก่ ความสำนึกในความพอเพียง การพึ่งตนเอง มีวินัยในตนเอง ชยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อ อดทน รู้จักคิด วิจาร์ณและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล มีขันติต่อคำวิจารณ์ รู้ถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลและหมู่เหล่า มีจิตใจเป็นนักกีฬา รู้จักยกย่องผู้อื่น และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ 4) การคิดค้นเทคโนโลยีในท้องถิ่นโดยชาวบ้าน

ในกรณีของบริษัทสามมิตรมอเตอรียังแสดงถึงการปรับตัวของสถานประกอบการขนาดใหญ่ภายใต้กรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ การให้ความสำคัญต่อการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างบริษัทกับลูกค้า การให้ความช่วยเหลือในภาวะที่ลูกค้าประสบภาวะยากลำบาก แทนที่จะฟ้องร้องบังคับชำระหนี้ การให้ความสำคัญต่อการผลิตสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต มากกว่าสินค้าฟุ่มเฟือย (บัณฑิต, 2544, น. 66-68) ส่วนกรณีชุมชนประดิษฐ์โทรการ แสดงถึงกระบวนการในการปรับตัวของธุรกิจชุมชนเครื่องทองลงหิน ที่เผชิญกับความเปลี่ยนแปลง อันส่งผลถึงการประกอบอาชีพและรายได้ของธุรกิจชุมชน และชุมชนปรับตัวด้วยการรวมตัวจัดตั้งสหกรณ์ผู้ผลิตสินค้าหัตถกรรมไทย เช่น โดยการสนับสนุนของสถาบันองค์กรพัฒนาชุมชน (พอช. ในสมัยนั้น) และกระทรวงเกษตรและ สหกรณ์ ซึ่งแม้จะยังไม่ประสบความสำเร็จนัก เนื่องจากยังขาดมิติอุดมการณ์ด้านจิตสำนึก และอุดมการณ์ทางวัฒนธรรม ที่มีความซับซ้อน ลึกซึ้ง และยั่งยืน มากกว่าอุดมการณ์ด้านการสร้างผลกำไร เพื่อการสะสมทุน (บัณฑิต, 2544, น. 68-71) และงานศึกษาของนฤมล นิราทร (2548) ซึ่งได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น

งานศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และ อุตสาหกรรมขนาดย่อมของอภิชัย พันธเสน ในปี 2546 ปรากฏในรูปของแนวทางเบื้องต้นในการประยุกต์แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม 9 ประการคือ (อภิชัย พันธเสน, 2546, น. 12)

1. ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ราคาไม่แพงแต่ถูกหลักวิชาการ
2. ใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัด และมีประสิทธิภาพ
3. เน้นการจ้างงานเป็นหลัก ไม่ใช้เทคโนโลยีแทนแรงงาน ยกเว้นกรณีที่จะก่อให้เกิดความเสียหายต่อผลิตภัณฑ์
4. มีขนาดการผลิตที่เหมาะสม สอดคล้องกับความสามารถในการบริหารจัดการ
5. พิจารณาความยั่งยืนของผลกำไร ไม่เน้นกำไรระยะสั้นเป็นหลัก
6. มีคุณธรรมในการประกอบการ ไม่เอาัดเอาเปรียบทั้งผู้บริโภค แรงงาน และผู้จำหน่ายวัตถุดิบ
7. เน้นการกระจายความเสี่ยงจากการมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย หรือสามารถปรับเปลี่ยนสินค้า อาจเรียกได้ว่ามี Product diversification
8. เน้นการบริหารความเสี่ยงต่ำ โดยเฉพาะการบริหารการเงินที่ไม่ก่อหนี้จนเกินขีดความสามารถในการจัดการ
9. เน้นการตอบสนองตลาดภายในท้องถิ่น ภูมิภาค ตลาดภายใน และ ตลาดต่างประเทศตามลำดับ

แม้ข้อเสนอข้างต้นจะเป็นข้อสรุปจากการศึกษาในอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม แต่ในหลายส่วนมีความใกล้เคียงกับงานศึกษาผู้ค้าหาบเร่แผงลอยอาหารในเขตดินแดง คลองเตย ของนฤมล นิราทร ในปี 2548 ซึ่งความจริงไม่ได้มีเป้าหมายในการศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับกิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการ แต่กลับพบว่าผู้ประกอบการหาบเร่แผงลอยจำนวนไม่น้อยที่มีวิถีชีวิต และการประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงทั้งในกรณีผู้ประกอบการโดยอิสระ และ ผู้ประกอบการที่รวมกลุ่ม กล่าวคือ พบว่า ผู้ค้าให้ความสำคัญต่อการประกอบอาชีพด้วยความขยัน อดทน และซื่อสัตย์ ในขณะเดียวกัน ก็ให้ความสำคัญต่อการประหยัด อดออม และการปรับตัวอยู่ตลอดเวลาภายใต้สภาวะการแข่งขันที่สูง โดยการปรับตัวปรากฏในรูปแบบต่างๆ เช่น การปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ การปรับปรุงมาตรฐานในด้านความสะอาด การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้บริโภค ทั้งด้วยการพูดคุย และ การผลิตอาหารที่มีคุณภาพ และการรวมกลุ่มผู้ค้า เพื่อที่จะสามารถต่อรองราคาวัตถุดิบ และ ตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการประกอบอาชีพ เป็นต้น ในขณะที่ผู้ประกอบการที่มีรายได้ระดับยังชีพแม้จะมีความประหยัดและอดออม และปรับตัวเช่นกัน แต่ด้วยข้อจำกัดต่างๆ ทำให้การประหยัดและอดออมและปรับตัว ไม่นำไปสู่การสะสมทุน หรือการมีเงินออม อันทำให้ไม่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพเท่าที่ควร งานศึกษานี้สะท้อนว่า การประกอบอาชีพและดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงอย่างยั่งยืนจะเป็นไปได้

ภายใต้เงื่อนไขจำนวนหนึ่ง อันประกอบด้วย เงื่อนไขด้านโอกาสในการประกอบอาชีพ การสนับสนุนจากครอบครัว ระดับของภาระความรับผิดชอบในครอบครัว อันเชื่อมโยงกับการมีค่าใช้จ่ายความคุ้มครองทางสังคม (Social safety net) อันจะส่งผลต่อการสร้างรายได้ และการสะสมทุน การศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา (นฤมล นิราทร, 2548)

2.6 สรุปกรอบแนวคิดการศึกษา

กรอบแนวคิดข้างต้นชี้ให้เห็นถึงพลวัตของเมือง ระบบเศรษฐกิจภายในเมือง ซึ่งมีความเชื่อมโยงกันทั้งในมิติของ “ความแตกต่าง” และ “ความเหมือน” กล่าวคือ ความแตกต่างของระบบเศรษฐกิจในเมือง เปรียบเสมือนด้านสองด้านของเหรียญเดียวกัน คือเป็นระบบเศรษฐกิจที่สนับสนุนกันทั้งในทางตรงและทางอ้อม ในทางตรงก็คือการเป็นส่วนหนึ่งของห่วงโซ่การผลิตในระบบทุนนิยม เช่นกลุ่มแรงงานรับงานไปทำที่บ้าน กลุ่มสินเชื่อในระบบ ส่วนในทางอ้อมก็คือ เป็นระบบเศรษฐกิจที่สนับสนุนผู้ประกอบการในเศรษฐกิจทุนนิยม เช่นหาบเร่แผงลอยขายอาหารราคาถูกให้แก่แรงงานมอเตอร์ไซด์รับจ้างมีบทบาทในการอำนวยความสะดวกด้านการขนส่ง ซึ่งท้ายที่สุดอาจกล่าวได้ว่า ในเนื้อหาของความแตกต่างนี้ ล้วนมีบทบาทในการ “ผลิตซ้ำ” ทุนนิยม การสนับสนุนการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจโดยรวม โดยที่ยังคงความเป็นท้องถิ่นวิวัฒน์ (Localization) อันสืบเนื่องมาจากความสอดคล้องกับระบบสังคม และ วัฒนธรรมของท้องถิ่น ในด้าน “ความเหมือน” ก็คือแนวทางในการบริโภคซึ่งปรากฏในรูปแบบที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน และเป็นการบริโภคที่สนับสนุนแนวทางทุนนิยม

ส่วนแนวคิดและแนวปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียง มีความเชื่อมโยงกับการประกอบอาชีพและ วิถีชีวิตไม่ว่าผู้ประกอบการจะดำเนินชีวิตในเศรษฐกิจภาคใดก็ตามเนื่องจากเน้นย้ำถึงความพอประมาณและมีเหตุผลหรือการทำให้ดีที่สุด โดยมีการจัดการความเสี่ยงที่เหมาะสม (Optimization through proper risk management) (อภิชัย พันธเสน, 2546) หากเมื่อพิจารณาเฉพาะในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ซึ่งอาจพิจารณาได้สองระดับ คือในระดับ ของภาคเศรษฐกิจ ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ การเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากเนื้อในของสังคมนั้นๆ (Endogeneous) มีขนาดเล็ก พลวัตที่สูง สามารถปรับเปลี่ยนได้อย่างรวดเร็ว ใช้เทคโนโลยีที่ไม่สูง ต้นทุนต่ำและเป็นการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นเป็นหลัก และยังมีลักษณะพึ่งตนเองด้วย และในระดับกระบวนการดำเนินการ อันมีลักษณะสำคัญ คือ มีขนาดเล็ก ทุนน้อย ใช้แรงงานในครอบครัว ใช้เทคโนโลยีระดับต่ำ ใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่น ดังได้กล่าวแล้ว ก็จะพบว่าเศรษฐกิจภาคนี้มีความเชื่อมโยงอย่างชัดเจนกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในหลายประเด็น กล่าวคือ :

1. เป็นภาคเศรษฐกิจที่เจริญเติบโตจากความพยายามในการปรับตัวของประชาชนที่ยากไร้ให้อยู่รอดได้ในการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลจากพัฒนาเศรษฐกิจที่ส่งผลทางลบต่อวิถีชีวิตของตน และในหลายกรณีเป็นเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจาก “มองเห็น” และ “เข้าใจ” ถึงโอกาสใน

การสร้างรายได้ อันเป็นผลจากความเข้าใจของผู้ประกอบอาชีพ ต่อการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคม

2. เป็นเศรษฐกิจ “ทางเลือก” ซึ่งใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในท้องถิ่น
3. การใช้เทคโนโลยีที่ไม่สูง เชื่อมโยงกับการใช้แรงงานเข้มข้น อันเท่ากับเป็นการสร้างงานให้กับประชาชน
4. เป็นภาคเศรษฐกิจที่เปรียบเสมือนเป็น “ภูมิคุ้มกัน” ให้แก่ประชาชน ได้มีโอกาสและ “ทางเลือก” เนื่องจากเปรียบเสมือนเป็นที่รองรับ (Cushion) แรงกระแทกจากความผันผวนของเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม ซึ่งเกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นวัฏจักร โดยเฉพาะสำหรับประชาชนที่มีความรู้ ทักษะที่จำกัด อันยังมีอยู่เป็นจำนวนมากในสังคมไทย ดังจะพบว่า ดังจะพบว่าในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 แรงงานจำนวนมาก ทั้งที่มีศักยภาพและไม่ค่อยมีโอกาส หันเข้าสู่การประกอบอาชีพในเศรษฐกิจภาคนี้ รวมทั้งนายสิริวัฒนบรรณเวทย์วุฒิคุณเจ้าของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ที่ประสบปัญหาเศรษฐกิจ ต้องหันมาประกอบอาชีพ “หาบเร่” เร่ขายแซนวิชบนถนนสีลม
5. เป็นภาคเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของสังคมไทย ซึ่งมีรากฐานวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยระหว่างกัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบอาชีพและ “ลูกค้า” หรือผู้ซื้อสินค้าและบริการเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่แม้จะมีพื้นฐานจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ดำรงอยู่ด้วยความเอื้ออาทร ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า “อบอุ่นและมีพลัง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2542)

ในระดับกระบวนการทำงาน กิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้ สะท้อนถึงความจำเป็นในการปรับตัวอย่างรวดเร็ว เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของผู้บริโภค และ เศรษฐกิจภาคทางการที่เป็นเศรษฐกิจกระแสหลักซึ่งกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีความเชื่อมโยงอยู่ ขนาดที่เล็ก และการใช้แรงงานในครอบครัว ทำให้กิจกรรมในเศรษฐกิจภาคนี้ มีความยืดหยุ่นสูงมาก สามารถปรับเปลี่ยนได้อย่างรวดเร็ว หากผู้ประกอบอาชีพรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง และมีทักษะความรู้ใหม่ๆ ที่จำเป็นต่อการปรับเปลี่ยนกิจกรรม หรือแนวทางในการทำงาน

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ยังไม่ก้าวไปสู่ทุนนิยมเต็มขั้น ระยะเวลาของการพัฒนาอุตสาหกรรม ประกอบกับ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมของประเทศไทย เช่น วิถีชีวิต รูปแบบการบริโภค ข้อจำกัดของรัฐในการจัดสวัสดิการขั้นพื้นฐานให้แก่ผู้ด้อยโอกาสที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก รวมทั้งโอกาส “มหาศาล” ในการประกอบอาชีพ ทำให้แรงงานในเศรษฐกิจภาคนี้มีอยู่มากกว่าครึ่งหนึ่ง

ของกำลังแรงงานที่มีงานทำได้กล่าวไว้แล้ว อันส่งผลให้เป็นภาคเศรษฐกิจที่จะมีบทบาท
ความสำคัญต่อการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

กรอบแนวคิดการศึกษาและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า การพิจารณา บทบาท
ของกิจกรรมในเศรษฐกิจนอกภาคทางการต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงต้องให้ความสำคัญต่อ
ประเด็นหลักสองประเด็น ดังนี้

1. ในระดับมหภาคต้องให้ความสำคัญต่อ สถานะ ตำแหน่งแห่งที่ของกิจกรรมในเศรษฐกิจ
นอกภาคทางการ ทั้งในฐานะที่เป็น "เศรษฐกิจทางเลือก" และเศรษฐกิจที่สนับสนุนการผลิตแบบทุน
นิยม การพิจารณาในฐานะ "เศรษฐกิจทางเลือก" จะทำให้เข้าใจบทบาทของเศรษฐกิจภาคนี้ ในฐานะ
ประกอบอาชีพ "ทางเลือก" ที่มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของท้องถิ่น โดยผู้ประกอบการ
อาชีพสามารถแสวงหาโอกาสสร้างรายได้ และสวัสดิการให้แก่ตนเองและครอบครัวภายใต้ข้อจำกัด
การทำงานในเศรษฐกิจภาคทางการ อันทำให้เศรษฐกิจภาคนี้สามารถดำรงสถานะความเป็น
"ท้องถิ่นอภิวัดณ์" หรือ Localization ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ แต่หากพิจารณาในฐานะเศรษฐกิจที่
สนับสนุนระบบทุนนิยม ก็ต้องพิจารณาในด้านความเชื่อมโยง และ "ผลิตซ้ำ" ทุนนิยม อันหมายถึงการ
เป็นแหล่งสินค้าบริการของแรงงานที่ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจภาคทางการ ทำให้กิจกรรมใน
เศรษฐกิจภาคทางการสามารถดำรงอยู่ได้ โดยบทบาทในการผลิตซ้ำทุนนิยมนี้จำเป็นต้องอาศัย
เงื่อนไขจำนวนหนึ่ง การพิจารณาในระดับนี้เชื่อมโยงกับการบริหารจัดการเศรษฐกิจนอกภาคทางการ
อันจะนำไปสู่การขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

2. ในระดับบุคคลต้องพิจารณา วิถีชีวิต ตลอดจนทัศนะของผู้ประกอบอาชีพ ต่อเป้าหมายชีวิต
และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การปรับตัวด้านอาชีพ การจัดการด้านการเงิน เพื่อศึกษาความเชื่อมโยง
กับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อันเท่ากับศึกษา ความสมดุล ความพอประมาณ ความมีเหตุผล ความมี
ภูมิคุ้มกัน ของผู้ประกอบการ องค์กรประกอบเหล่านี้สะท้อนการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
โดยพิจารณามิติด้านประชากรของผู้ประกอบอาชีพ มิติด้านอาชีพและการทำงาน รวมทั้งมิตีเศรษฐกิจ
และสังคมของผู้ประกอบอาชีพ

ประเด็นหลักทั้งสองประเด็นนี้เป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อตอบคำถามวิจัย โดยการศึกษา
ประกอบด้วย การรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณโดยสัมภาษณ์ผู้ประกอบการเพื่อให้ได้ข้อมูลด้าน
ประชากร ข้อมูลเชิงเศรษฐกิจสังคมที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ รวมถึงทัศนะต่อชีวิตและความ
เข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงลึก ทำให้ได้ข้อมูลใน
เชิงกระบวนการที่สนับสนุนข้อมูลเชิงปริมาณ

บทที่ 3

ข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการศึกษา

บทนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิในเขตดินแดงซึ่งประกอบด้วยการศึกษา 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 515 คน ที่ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ
 2. การสนทนากลุ่มกับผู้ประกอบอาชีพบางกลุ่ม
 3. การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อจัดทำกรณีศึกษา
- โดยจะนำเสนอเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 515 คน นำเสนอใน 4 ประเด็นหลัก

1. ข้อมูลด้านประชากรของกลุ่มตัวอย่าง
2. ข้อมูลด้านอาชีพและการทำงาน
3. ข้อมูลด้านรายได้ รายรับรายจ่าย เงินออม และหนี้สิน
4. ทักษะของกลุ่มตัวอย่างต่อชีวิตและความเข้าใจในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง

ส่วนที่ 2 ข้อมูลสนทนากลุ่ม

ส่วนที่ 3 กรณีศึกษา

ข้อมูลในบทนี้เป็นพื้นฐานสำหรับการสังเคราะห์ผลการศึกษาในบทที่ 4

ส่วนที่ 1: การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 515 คน

1.1 ข้อมูลด้านสังคมและเศรษฐกิจของกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างกว่าร้อยละ 65.50 เป็นเพศหญิง ที่เป็นเพศชายมีร้อยละ 34.50 และเมื่อพิจารณาตามกลุ่มอาชีพพบว่า ในเกือบทุกกลุ่มอาชีพมีสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพที่เป็นเพศหญิงมากกว่า ยกเว้นในกลุ่มอาชีพขนส่ง (มอเตอร์ไซด์รับจ้าง) มีเพศชายกว่าร้อยละ 93.33 ดังตารางที่ 1¹

ในด้านอายุพบว่าผู้ประกอบอาชีพร้อยละ 59.03 มีอายุไม่เกิน 40 ปี โดยผู้ประกอบอาชีพที่มีอายุในช่วง 36-40 มีสัดส่วนสูงที่สุด เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ประกอบอาชีพขนส่ง เกือบชยะ และ รับจ้างทั่วไป มีสัดส่วนของผู้ที่มีอายุน้อยสูงกว่าผู้ประกอบอาชีพการค้า ผลิต และ บริการ ในจำนวนนี้

¹ ดูรายละเอียดของตารางทุกตารางในบทที่ 3 ในภาคผนวก

กลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไปมีสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพที่อายุระหว่าง 16-20 ปี และ 21-25 ปีสูงที่สุดในทางตรงกันข้าม กลุ่มที่ผลิตสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) มีสัดส่วนของผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปีขึ้นไปสูงที่สุด (ตารางที่ 2) ข้อมูลด้านอายุยืนยันว่าผู้ประกอบอาชีพส่วนใหญ่อยู่ในช่วงกลางของการเป็นกำลังแรงงาน

เมื่อพิจารณาระดับการศึกษาพบว่า กว่าร้อยละ 65.63 ของผู้ประกอบอาชีพ จบการศึกษาสูงสุดระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 12.23 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย อันหมายความว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างถึงร้อยละ 77.86 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย กลุ่มตัวอย่าง 15 คนหรือ ร้อยละ 2.91 ไม่ได้เรียนหนังสือ ในทางตรงกันข้ามกลุ่มมีตัวอย่างร้อยละ 8.16 ที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป (ตารางที่ 3)

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบตามกลุ่มอาชีพ พบว่าผู้ประกอบอาชีพมีระดับการศึกษาที่แตกต่างกันค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ ผู้ประกอบอาชีพกลุ่มบริการและการค้า มีสัดส่วนของผู้จบการศึกษาระดับประถมศึกษาต่ำที่สุด คิดเป็นร้อยละ 36.71 และ 46.15 ตามลำดับ ในขณะที่มีจำนวนผู้ที่จบการศึกษาในระดับปริญญาตรีขึ้นไปสูงที่สุด ในอีกด้านหนึ่ง พบว่าในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพเก็บขยะมีสัดส่วนของผู้จบการศึกษาระดับประถมศึกษา และไม่ได้เรียนหนังสือสูงที่สุด รองลงมาคือกลุ่มขนส่ง ที่กว่าร้อยละ 50 จบการศึกษาระดับประถมศึกษา อันเป็นการยืนยันว่า เศรษฐกิจนอกภาคทางการเป็นแหล่งของโอกาสในการประกอบอาชีพของผู้มีการศึกษาน้อย ซึ่งมีข้อจำกัดในการประกอบอาชีพ

ผู้ประกอบอาชีพร้อยละ 64.27 มีภูมิลำเนาต่างจังหวัด ในจำนวนนี้ กลุ่มผู้ประกอบอาชีพเก็บขยะและรับจ้างมีสัดส่วนของผู้มีภูมิลำเนาต่างจังหวัดสูงกว่าผู้ประกอบอาชีพในกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน คือมีถึงร้อยละ 96.67 และ 86.67 ตามลำดับ ส่วนกลุ่มผู้ประกอบอาชีพ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” (OTOP) และ การค้า มีสัดส่วนของผู้ที่เป็นชาวกรุงเทพมหานครสูงที่สุดคิดเป็นร้อยละ 60 และ 57.69 ตามลำดับ (ตารางที่ 3)

ในภาพรวมในจำนวนผู้มีภูมิลำเนาต่างจังหวัด พบว่าร้อยละ 52.56 คือมากกว่าครึ่ง มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รองลงมาคือภาคเหนือและภาคกลางที่มีสัดส่วนเท่ากันคือร้อยละ 17.52 นอกจากนั้นยังพบว่าผู้ประกอบอาชีพที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสัดส่วนสูงกว่าภาคอื่นๆ ในทุกกลุ่มอาชีพ แม้ว่ากลุ่มอาชีพที่มีสัดส่วนของผู้ที่มาจากภาคนี้สูงที่สุดคือกลุ่มอาชีพเก็บขยะและขนส่งก็ตาม (ตารางที่ 5)

ผู้ประกอบอาชีพที่มีภูมิลำเนาต่างจังหวัดมากกว่าครึ่งคือร้อยละ 57.57 มีช่วงเวลาของการย้ายถิ่นไม่ยาวนานนัก คือไม่เกิน 10 ปี ร้อยละ 23.81 มีช่วงเวลาการย้ายถิ่นในช่วง 11-20 ปี อันบ่งชี้ว่าการย้ายถิ่นของผู้ประกอบอาชีพน่าจะเกิดขึ้นในช่วงที่ประเทศไทยปรับเปลี่ยนเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม

พัฒนาอุตสาหกรรมที่เน้นการส่งออก ซึ่งเริ่มในช่วงทศวรรษที่ 2520 และอีกช่วงหนึ่งคือช่วงวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 เมื่อพิจารณาตามกลุ่มอาชีพพบว่า กลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไปมีสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นในช่วงเวลาสั้นคือ น้อยกว่า 1 ปี และ ไม่เกิน 5 ปี สูงที่สุด รองลงมาคือกลุ่มขนส่ง หรือมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ในขณะที่กลุ่มอาชีพ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” (OTOP) บริการและการค้า มีสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นเป็นเวลานานสูงสุด (ตารางที่ 6) อันอาจตั้งเป็นสมมติฐานได้ว่าอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพแรกๆที่ผู้ย้ายถิ่นทำเมื่อแรกเข้าสู่กรุงเทพมหานคร นอกจากนั้นพบว่าในจำนวนตัวอย่าง 321 คน ร้อยละ 61.99 ได้รับประโยชน์จากการที่มีญาติหรือคนรู้จักมาอยู่ก่อน ผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้ในหลายส่วนยังมีความเชื่อมโยงกับท้องถิ่นเดิม คือมีการไปมาหาสู่กันอย่างสม่ำเสมอ (ตารางที่ 6)

ในด้านสถานภาพการสมรส พบว่ากลุ่มตัวอย่างเกือบสามในสี่ คือร้อยละ 71.21 สมรสแล้ว (ตารางที่ 7) ในจำนวนนี้ร้อยละ 75 มีบุตรไม่เกิน 2 คน คู่สมรสส่วนใหญ่คือกว่าร้อยละ 80 ทำงานในเศรษฐกิจนอกภาคทางการเช่นกัน ในส่วนของผู้ที่เป็นโสด พบว่าสัดส่วนของผู้เป็นโสดในกลุ่มรับจ้างมีจำนวนสูงสุด คือมีถึงร้อยละ 50

ในด้านที่อยู่อาศัย พบว่า ผู้ประกอบอาชีพร้อยละ 43.98 อาศัยในห้องแบ่งเช่า ร้อยละ 27.42 มีบ้านของตนเอง ร้อยละ 8.68 อาศัยในบ้านที่เช่าซื้อ ที่เหลือคือร้อยละ 19.92 อาศัยผู้อื่นอยู่ (ตารางที่ 8)

ในกรณีของการอยู่ในห้องแบ่งเช่า พบว่ากลุ่มตัวอย่างกว่าร้อยละ 70.79 มีค่าใช้จ่ายค่าเช่าไม่เกินเดือนละ 2,000 บาท ร้อยละ 17.82 มีค่าใช้จ่ายในช่วง 2,001-3,000 บาท (ตารางที่ 9) ในกรณีของการเช่าซื้อ พบว่ากว่าร้อยละ 50 ของผู้อาศัยในบ้านเช่าซื้อมีค่าใช้จ่ายสำหรับการนี้ไม่เกินเดือนละ 3,000 บาท (ตารางที่ 10)

1.2 ข้อมูลด้านอาชีพและการทำงาน

1.2.1 ประเภทของกิจกรรมและอาชีพกลุ่มตัวอย่าง

ในเศรษฐกิจนอกภาคทางการจำนวน 515 คนในเขตดินแดง กระจายอยู่ในกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังตารางที่ 6

ตารางที่ 6

ประเภทของกิจกรรมและอาชีพกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มกิจกรรม		จำนวน (คน)	ร้อยละ
1	ผลิต	238	46.21
2	บริการ	79	15.34
3	การค้า	78	15.15
4	ขนส่ง	30	5.8
5	เก็บขยะ	30	5.83
6	รับจ้างทั่วไป	30	5.83
7	“หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์”	30	5.83

กลุ่มกิจกรรม 1 ถึง 4 ประกอบด้วยอาชีพที่มีความหลากหลายทั้งในด้านของประเภทอาชีพ และสถานที่ประกอบอาชีพ กล่าวคือ

ในกิจกรรมการผลิต เมื่อพิจารณาสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพในกิจกรรมต่อผู้ประกอบอาชีพในกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมด พบว่าร้อยละ 25.05 เป็นแผงลอยขายอาหาร ร้อยละ 10.87 เป็นร้านขายอาหารที่เป็นห้องแถวหรือเพิงขนาดเล็ก ร้อยละ 8.74 เป็นห้องแถวเย็บผ้าโหล ส่วนร้านรับตัดเสื้อ ร้านทำป้ายโฆษณา ร้านทำเบาะ ร้านสกรีนเสื้อ ร้านรับทำกรอบรูป มีไม่ถึงร้อยละ 1 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด (ตารางที่ 12) เมื่อพิจารณาสัดส่วนของอาชีพเฉพาะในกลุ่มกิจกรรมการผลิต พบว่า สัดส่วนของอาชีพแผงลอยขายอาหาร คิดเป็นร้อยละ 54.20 ส่วนร้านขายอาหารคิดเป็นร้อยละ 23.53 ร้านเย็บผ้าโหลคิดเป็นร้อยละ 8.91

ตัวเลขข้างต้นแสดงถึงความสำคัญของอาชีพที่เกี่ยวข้องกับอาหาร และ การเย็บผ้าโหล โดยการประกอบอาชีพอาหารถือเป็นอาชีพอิสระอย่างแท้จริง (True self-employed) ในขณะที่การเย็บผ้าโหลซึ่งเป็นการรับเหมาช่วงการผลิตนั้นถือเป็นการประกอบอาชีพอิสระแบบพึ่งพิง (Dependent work) และอาชีพหลังนี้มีความเชื่อมโยงกับระบบการผลิตภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ให้ความสำคัญต่อความยืดหยุ่น และการลดต้นทุนการผลิต สัดส่วนที่สูงของกลุ่มตัวอย่างในอาชีพทั้งสองลักษณะนี้นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงโอกาสการประกอบอาชีพแล้ว ยังแสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมด้วย

ในกลุ่มกิจกรรมบริการ เมื่อพิจารณาสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพในกิจกรรมต่อผู้ประกอบอาชีพในกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมด พบว่าร้านเสริมสวยมีสัดส่วนร้อยละ 6.99 ส่วนกิจกรรมอื่นที่จำนวนรองลงมาและมีสัดส่วนมากกว่าร้อยละ 1 ได้แก่ ร้านซักอบรีด ร้านซ่อมรถ และร้านอินเทอร์เน็ตและเกมส์คอมพิวเตอร์ตามลำดับ จำนวนที่มากของกิจการประเภทนี้สะท้อนถึงกิจกรรม

ทางเศรษฐกิจในเขตดินแดง ซึ่งมีสถานบันเทิงจำนวนมากตั้งอยู่ ส่วนกิจกรรมอื่นๆที่มีจำนวนไม่มากนักได้แก่ ร้านรับถ่ายเอกสาร แผงลอยซ่อมเสื้อผ้า ร้านรับซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า คลินิกรักษาโรคคลินิกทันตแพทย์ ร้านเครื่องซักผ้าหยอดเหรียญ ร้านรับพิมพ์เอกสาร ร้านถ่ายรูป ร้านให้เช่า วีดีโอ ร้านเช่าหนังสือ และแผงลอยทำกุญแจ ซึ่งพบได้ทั่วไป (ตารางที่ 13)

เมื่อพิจารณาสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพเฉพาะในกลุ่มกิจกรรมการบริการ พบว่าร้านเสริมสวยคิดเป็นร้อยละ 48 ร้านซักอบรีดคิดเป็นร้อยละ 12 ร้านซ่อมรถและอินเทอร์เน็ตคิดเป็นร้อยละ 9.33 เท่ากัน

สำหรับกลุ่มกิจกรรมการค้า เมื่อพิจารณาสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพในกิจกรรมต่อผู้ประกอบอาชีพในกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมด พบว่า ร้านขายของชำ ร้านขายเสื้อผ้า แผงขายลอตเตอรี่ แผงขายอาหาร รถเข็นขายของใช้ในครัวเรือน มีสัดส่วนสูงสุด คิดเป็น ร้อยละ 7.57 1.55 1.36 และ 1.17 ตามลำดับ นอกจากนี้เป็นอาชีพต่างๆ เช่น ร้านขายหนังสือ ร้านรับซื้อขวด แผงขายหนังสือ ร้านขายอุปกรณ์เย็บผ้า ร้านซ่อมโทรศัพท์มือถือ ร้านขายดอกไม้ ร้านขายแว่นตา ร้านขายเครื่องเขียน

เมื่อพิจารณาสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพเฉพาะในกลุ่มกิจกรรมการบริการ พบว่า ร้านขายของชำคิดเป็นร้อยละ 50 ร้านขายเสื้อผ้า แผงขายลอตเตอรี่ แผงขายอาหาร รถเข็นขายของใช้ในครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 10.26 8.97 7.69 และ 7.69 ตามลำดับ (ตารางที่ 14)

สำหรับกลุ่มกิจกรรมขนส่ง พบว่ามอเตอร์ไซด์รับจ้างมีสัดส่วนสูงสุดคิดเป็นร้อยละ 4.47 ของกลุ่มตัวอย่าง ส่วนรถสามล้อ และ รถรับจ้างทั่วไป มีสัดส่วนไม่ถึงร้อยละ 1 และเมื่อพิจารณาเฉพาะในกลุ่มกิจกรรมขนส่ง มอเตอร์ไซด์รับจ้างคิดเป็นร้อยละ 76.67 ขณะที่รถสามล้อ และ รถรับจ้างทั่วไปคิดเป็นร้อยละ 10 ตามลำดับ (ตารางที่ 15)

1.2.2 สถานภาพการทำงานและการจ้างงาน

ผู้ประกอบอาชีพมากกว่าครึ่งคือ ร้อยละ 55.71 เป็นผู้ประกอบอาชีพอิสระ ซึ่งไม่มีการจ้างแรงงาน จึงไม่ได้เป็นทั้งนายจ้างและลูกจ้าง รองมาคือประมาณหนึ่งในสี่ หรือร้อยละ 27.66 มีสถานภาพเป็นลูกจ้าง ที่เป็นนายจ้างมีร้อยละ 9.28 ส่วนผู้ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป มีร้อยละ 4.84 เมื่อพิจารณาสถานภาพของผู้ประกอบอาชีพตามกลุ่มกิจกรรม พบว่า กลุ่มกิจกรรมที่มีสัดส่วนของนายจ้างสูงสุด คือ กลุ่มกิจกรรมการบริการ ซึ่งมีนายจ้างร้อยละ 24.05 ซึ่งนับว่าสูงสุดเมื่อเทียบกับกลุ่มกิจกรรมอื่น แต่ก็นับว่าต่ำ โดยเฉพาะในเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งการจ้างงานโดยทั่วไปมีความผันผวน และ แรงงานมีแนวโน้มที่จะเข้าสู่การประกอบอาชีพอิสระมากกว่า (ตารางที่ 16)

เมื่อพิจารณาจำนวนลูกจ้างในแต่ละกลุ่มกิจกรรม ก็พบว่าการจ้างแรงงานในกลุ่มกิจกรรม การผลิต บริการ และ การค้า มากกว่าร้อยละ 71.15 ของนายจ้างสามกลุ่มนี้มีการจ้างงานไม่เกิน 2 คน โดยกลุ่มกิจกรรมการผลิตมีสัดส่วนการจ้างงานสูงสุด (ตารางที่ 17)

1.2.3 การลงทุนเริ่มแรกและการลงทุนต่อวัน

ผู้ประกอบการที่มากกว่าร้อยละ 41.70 มีระดับการลงทุนเริ่มแรก ไม่เกิน 10,000 บาท โดยผู้ที่ลงทุนไม่เกิน 5,000 บาทมีร้อยละ 21.40 ซึ่งนับว่าเป็นการลงทุนที่ค่อนข้างต่ำ โดยผู้ลงทุนในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มกิจกรรมการผลิต อย่างไรก็ตามพบว่า กลุ่มตัวอย่างมากกว่าหนึ่งในสี่ คือ ประมาณร้อยละ 27.68 มีระดับการลงทุนเริ่มแรกมากกว่า 40,000 บาทขึ้นไป และส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มกิจกรรมการค้าและบริการ (ตารางที่ 18)

เมื่อพิจารณาในแต่ละกลุ่มกิจกรรม พบว่ากลุ่มกิจกรรมการผลิตมีสัดส่วนการลงทุนเริ่มแรกต่ำที่สุด เมื่อเทียบกับกลุ่มกิจกรรมบริการและการค้า กล่าวคือพบว่า มากกว่าครึ่งของผู้ประกอบการผลิต คือร้อยละ 57.69 มีระดับการลงทุนเริ่มแรกไม่เกิน 10,000 บาท และร้อยละ 14.62 มีระดับการลงทุนมากกว่า 40,000 บาทขึ้นไป ส่วนในกลุ่มการค้า พบว่าร้อยละ 55.36 มีระดับการลงทุนเริ่มแรกมากกว่า 40,000 บาทขึ้นไป ส่วนในกลุ่มบริการมีระดับการลงทุนสูงกว่ามาก เนื่องจากผู้ที่มีระดับการลงทุนเริ่มแรก 40,000 ขึ้นไปมีมากกว่าร้อยละ 70 (ตารางที่ 18)

ต่อคำถามที่ว่าเงินลงทุนเริ่มแรกได้มาจากที่ใด พบว่า กลุ่มตัวอย่างมากกว่าร้อยละ 60 ระบุว่าเงินลงทุนมาจากเงินเก็บของตนเอง กลุ่มที่รองลงมาและมีสัดส่วนต่ำกว่ามากคือ การลงทุนด้วยเงินกู้ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 12.82 ส่วนที่ลงทุนโดยการยืมมีร้อยละ 10.99 ตามลำดับ (ตารางที่ 19)

ในด้านการลงทุนต่อวัน พบว่ากลุ่มตัวอย่างร้อยละ 64.99 มีการลงทุนต่อวันให้ข้อมูลด้านการลงทุน ซึ่งเมื่อพิจารณาระดับการลงทุนต่อวันของผู้ประกอบการที่เหลือนี้ พบว่า ผู้ประกอบการที่มากกว่าครึ่ง คือประมาณร้อยละ 55.47 ใช้เงินลงทุนต่อวันไม่เกิน 1,000 บาท ในขณะที่ร้อยละ 8.98 มีการลงทุนวันละ 5,000 บาทขึ้นไป โดยในจำนวนนี้มากกว่าครึ่งอยู่ในกลุ่มกิจกรรมบริการ (ตารางที่ 20)

เมื่อพิจารณาเชื่อมโยงตัวเลขด้านสถานภาพการทำงาน การจ้างงาน การลงทุนเริ่มแรก และการลงทุนต่อวัน ทำให้ได้ข้อสรุปว่า ในภาพรวมกลุ่มกิจกรรมการผลิตมีการลงทุนต่ำ แต่มีสัดส่วนการจ้างงานสูงกว่ากลุ่มกิจกรรมการค้า และ บริการ

1.2.4 วันทำงานและชั่วโมงทำงาน

ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 32.07 ทำงานสัปดาห์ละ 6 วัน ร้อยละ 56.97 ทำงานสัปดาห์ละ 7 วัน เมื่อพิจารณาตามกลุ่มกิจกรรม พบว่า กลุ่มกิจกรรมค้าขาย-เก็บของเก่า ขนส่ง การค้า เป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนการทำงานสัปดาห์ละ 7 วันสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 80 76.67 และ 60.26 ตามลำดับ ส่วนในกลุ่ม “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” และ บริการ มีจำนวนวันทำงาน 7 วัน ต่อสัปดาห์ต่ำสุด คิดเป็นร้อยละ 34.78 และ 42.86 ตามลำดับ (ตารางที่ 21)

ในด้านชั่วโมงการทำงาน พบว่ากลุ่มตัวอย่างมากกว่าสามในสี่คือร้อยละ 81.22 ทำงานไม่เกิน 12 ชั่วโมงต่อวัน โดยร้อยละ 42.65 ทำงานวันละ 9-12 ชั่วโมง ร้อยละ 36.73 ทำงานวันละ 5-8 ชั่วโมง ตามลำดับ กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 18.78 ทำงานหนักกว่านี้ ในจำนวนนี้ผู้ที่ทำงานทำงานวันละ 13-16 ชั่วโมงมีสัดส่วนสูงที่สุด คือ ร้อยละ 18.78 (ตารางที่ 22)

เมื่อพิจารณาในแต่ละกลุ่มกิจกรรมพบว่า กลุ่มกิจกรรมบริการ การผลิต มีสัดส่วนผู้ทำงานมากกว่า 12 ชั่วโมง สูงสุดคือมากกว่าร้อยละ 27.03 (ตารางที่ 22)

1.2.5 แหล่งที่มาของความรู้ในการประกอบอาชีพและลูกค้าที่ใช้บริการ

ลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการก็คือ การที่ความรู้ในการประกอบอาชีพไม่ได้มาจากการศึกษาในระบบโรงเรียน ดังพบว่ากลุ่มตัวอย่างเพียงร้อยละ 13.94 ระบุว่าความรู้ในการประกอบอาชีพได้มาจากการศึกษาในโรงเรียนและแหล่งฝึกอบรม นอกนั้นได้มาจากการหาความรู้ด้วยตนเอง (ร้อยละ 42.48) เรียนรู้จากญาติมิตร คนรู้จัก (ร้อยละ 19.61) มีประสบการณ์เคยทำมาก่อน (ร้อยละ 19.39) และได้รับความรู้จากนายจ้าง (ร้อยละ 2.40) ร้อยละ 2.18 ระบุว่าไม่จำเป็นต้องมีความรู้ (ตารางที่ 23)

เมื่อพิจารณาตามกลุ่มกิจกรรม พบว่า ผู้ประกอบอาชีพในกลุ่ม “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” และกลุ่มบริการมีสัดส่วนการได้รับความรู้จากโรงเรียนและแหล่งฝึกอบรมสูงสุด คิดเป็นถึงร้อยละ 48.15 และ 45.71 ของผู้ประกอบอาชีพในกลุ่มนี้ตามลำดับ อันสะท้อนว่าการประกอบอาชีพบางลักษณะในกลุ่มนี้ เช่น การทำนม ตัดเสื้อ จำเป็นต้องได้รับความรู้จากแหล่งฝึกอบรม ส่วนในกลุ่มอื่นเช่น การผลิต การค้า การขนส่ง พบว่าผู้ประกอบอาชีพส่วนใหญ่แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง และได้รับความรู้จากเครือข่ายทางสังคม ตามลำดับ

ผู้ประกอบอาชีพมากกว่าร้อยละ 80 ระบุว่าลูกค้าที่ซื้อสินค้า หรือใช้บริการของตนเป็นประชาชนในเขตดินแดง (ตารางที่ 23) ข้อมูลนี้สะท้อนถึงความสำคัญของกิจกรรมเหล่านี้ต่อวิถีชีวิตของประชาชนในเขตดินแดง

1.2.6 อาชีพที่เคยทำมาก่อน

ผู้ประกอบการอาชีพมากกว่าหนึ่งในสี่ คือร้อยละ 26.86 เคยประกอบอาชีพรับจ้างรายวันมาก่อน ร้อยละ 14.88 เคยทำงานบริษัท ร้อยละ 7.44 เคยเป็นเกษตรกร มากกว่าหนึ่งในสาม คือร้อยละ 37.81 ประกอบอาชีพปัจจุบันเป็นอาชีพแรก (ตารางที่ 24)

ในด้านเหตุผลสำคัญที่เลือกประกอบอาชีพปัจจุบัน พบว่าเกือบครึ่งหนึ่งคือร้อยละ 47.09 ระบุว่า ชอบอิสระ ไม่ชอบเป็นลูกจ้าง ร้อยละ 22.20 ระบุว่าหางานอื่นไม่ได้ ไม่ทราบว่าจะไปทำอะไร ร้อยละ 13.90 ระบุว่ารายได้ดี ส่วนร้อยละ 9.87 ระบุว่าได้ทำงานใกล้บ้าน (ตารางที่ 25)

1.2.7 ระยะเวลาในการประกอบอาชีพ

การศึกษาค้นคว้าพบว่าระยะเวลาในการประกอบอาชีพมีตั้งแต่ไม่ถึง 1 เดือน จนถึง 45 ปี กล่าวคือ ผู้ประกอบอาชีพไม่ถึง 1 เดือนมีอยู่ร้อยละ 1.41 โดยเป็นผู้ประกอบอาชีพในกลุ่มการผลิตและรับจ้างทั่วไป ผู้ประกอบอาชีพไม่ถึง 1 ปีมีร้อยละ 9.84 โดยสัดส่วนที่สูงที่สุดอยู่ในภาคการผลิต ในส่วนของผู้ประกอบอาชีพตั้งแต่หนึ่งปีขึ้นไปนั้น พบว่าเกือบครึ่งคือร้อยละ 42.57 ประกอบอาชีพไม่เกิน 5 ปี ร้อยละ 25.50 ประกอบอาชีพไม่เกิน 10 ปี หรือเกือบร้อยละ 80 มีระยะเวลาการประกอบอาชีพไม่เกิน 10 ปี และเมื่อพิจารณาตามกลุ่มอาชีพ ก็พบว่าสัดส่วนของผู้ประกอบอาชีพไม่เกิน 5 ปี สูงสุดในเกือบทุกกลุ่มอาชีพ ยกเว้นกรณี “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ที่ผู้ประกอบอาชีพในช่วงเวลา 5-10 ปีมีสัดส่วนสูงกว่าเล็กน้อย และในเกือบทุกกลุ่มอาชีพเช่นกัน (ยกเว้น “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์”) ที่พบว่าสัดส่วนที่สูงรองลงมาคือผู้ที่มีช่วงระยะเวลาประกอบอาชีพระหว่าง 5-10 ปี (ตารางที่ 26)

1.2.8 การเปลี่ยนแปลงอาชีพในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา

ผู้ประกอบการมากกว่าร้อยละ 78.74 ระบุว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆในอาชีพในช่วงเวลา 3 ปีที่ผ่านมา (ตารางที่ 27) เมื่อพิจารณาตามกลุ่มอาชีพพบว่ากลุ่มที่มีการเปลี่ยนแปลงสูงที่สุดคือกลุ่มรับซื้อของเก่า รองลงมาคือกลุ่มรับจ้างทั่วไป และผลิตตามลำดับ โดยลักษณะร่วมของการเปลี่ยนแปลงคือการก้าวเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบอาชีพอิสระ การเปลี่ยนแปลงสินค้าที่ขาย ในกรณีของกลุ่มรับซื้อของเก่า เป็นการเปลี่ยนแปลงจากอาชีพรับจ้างทั่วไปมาสู่การเป็นผู้ประกอบอาชีพเก็บของเก่า ส่วนในกรณีของกลุ่มผลิต พบว่าเปลี่ยนแปลงจากอาชีพรับจ้างเป็นผู้ประกอบอาชีพอิสระเช่นกันและยังมีผู้เปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรมาเป็นรับจ้างทั่วไปด้วย เท่ากับยืนยันว่าอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพแรกเมื่อแรกย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพมหานคร

ในกรณีของการเปลี่ยนแปลงสินค้าที่ขายพบว่ามีเพียง 5 ราย โดยทุกรายเปลี่ยนมาสู่การขายอาหาร (ตารางที่ 28)

1.2.9 การหาความรู้เพิ่มเติม

ผู้ประกอบการอาชีพเพียงร้อยละ 27.06 ระบุว่าตนได้พยายามขวนขวายหาความรู้เพิ่มเติม โดยพบว่าผู้ประกอบการในกลุ่มบริการให้ความสำคัญต่อการหาความรู้เพิ่มเติมในสัดส่วนที่สูงที่สุด (ตารางที่ 29) ทั้งนี้ความรู้ที่ผู้ประกอบการอาชีพเห็นว่าจำเป็นต่อการประกอบอาชีพให้รุ่งเรืองมักเป็นความรู้ด้านการบริหารจัดการ และทักษะความรู้ที่เกี่ยวข้องในอาชีพนั้นๆ โดยตรง (ตารางที่ 30)

1.2.10 ปัญหาในการประกอบอาชีพ

ผู้ประกอบการอาชีพร้อยละ 39.84 ระบุว่าประสบปัญหาในการประกอบอาชีพ โดยกลุ่มเก็บของเก่า บริการ และการค้า มีสัดส่วนของการประสบปัญหามากตามลำดับ (ตารางที่ 31) ทั้งนี้ปัญหาที่ถูกระบุมากเป็นอันดับแรกในผู้ประกอบการอาชีพเหล่านี้ก็คือ ปัญหาเรื่องการแข่งขันสูง ส่วนกลุ่มอาชีพการผลิตเผชิญกับปัญหาด้านทุนสูงมากกว่าการแข่งขันสูง และยังเผชิญกับปัญหาทำเลการขายไม่ดี กลุ่มลูกจ้างเผชิญปัญหาค่าแรงต่ำและไม่สม่ำเสมอ ส่วนกลุ่มนายจ้างเผชิญปัญหาด้านทุนค่าแรงสูง พนักงานขาดทักษะในการทำงาน และ พนักงานลาออกบ่อย (ตารางที่ 32) ความเห็นที่ไม่ตรงกันระหว่างลูกจ้างและนายจ้างอันด้วยเรื่องค่าจ้างนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่พบได้ทั่วไป แม้ในการจ้างงานในภาคที่เป็นทางการ

ผู้ประกอบการอาชีพทุกกลุ่มมีวิธีการใกล้เคียงกันในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ กล่าวคือในกรณีการแข่งขันสูง จะให้ความสำคัญต่อการปรับปรุงสินค้าและบริการ เพิ่มความหลากหลายของสินค้า แต่หากด้านทุนสูง ก็จะทำให้ให้ความสำคัญต่อการประหยัด ลดต้นทุน ส่วนการแก้ไขปัญหาทำเลการขายกระทำโดยการแสวงหาที่ขายใหม่ และรับคำสั่งผลิตแทนการขายหน้าร้านเป็นต้น ส่วนปัญหาด้านแรงงานแก้ไขโดยการฝึกอบรมลูกจ้าง และ ทำงานเอง (ตารางที่ 33)

1.2.11 บุคคลที่ให้ความช่วยเหลือเมื่อประสบปัญหาในการประกอบอาชีพ

ผู้ประกอบการอาชีพร้อยละ 50.79 ระบุว่าเมื่อประสบปัญหาในการประกอบอาชีพจะมีผู้คอยให้ความช่วยเหลือ โดยบุคคลที่ให้ความช่วยเหลือส่วนใหญ่เป็นเครือญาติหรือบุคคลในครอบครัว รองลงมาเป็นเพื่อนหรือคนรู้จัก มากกว่าที่จะเป็นหน่วยงานของรัฐ (ตารางที่ 34)

1.2.12 ความพอใจในอาชีพปัจจุบันและความต้องการเปลี่ยนอาชีพ

ผู้ประกอบอาชีพร้อยละ 89.59 ระบุว่าตนมีความพอใจในอาชีพ ที่ไม่พอใจมีร้อยละ 10.41 โดยกลุ่มที่มีความไม่พอใจในอาชีพสูงสุดคือกลุ่มรับจ้างทั่วไป และค้ำยยะเก็บของเก่าตามลำดับ กลุ่มที่มีความพอใจในอาชีพสูงสุดคือกลุ่มขนส่งและการผลิตตามลำดับ (ตารางที่ 35)

ส่วนเหตุผลที่พอใจในอาชีพนั้นส่วนใหญ่เป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจคือ รายได้ดี มีความมั่นคง และเป็นอิสระไม่ต้องเป็นลูกจ้างใคร ส่วนที่ไม่พอใจเป็นเพราะรายได้ไม่ดี (ตารางที่ 36)

ในด้านความต้องการเปลี่ยนอาชีพ พบว่าผู้ประกอบอาชีพร้อยละ 75.89 ไม่ต้องการเปลี่ยนอาชีพ ร้อยละ 24.11 ระบุว่าต้องการเปลี่ยนอาชีพ (ตารางที่ 37) โดยกลุ่มที่มีสัดส่วนของผู้ต้องการเปลี่ยนอาชีพมากที่สุดคือ กลุ่มรับจ้างทั่วไป และ กลุ่มเก็บขยะที่สัดส่วนของผู้ประสงค์เปลี่ยนอาชีพคิดเป็นถึงร้อยละ 41.38 และ 58.62 ตามลำดับ ทั้งนี้เหตุผลที่ถูกระบุมากที่สุดคือเหตุผลด้านรายได้ที่น้อย และ เหตุผลด้านสุขภาพซึ่งมีสัดส่วนที่ต่ำกว่าเหตุผลด้านรายได้มาก ส่วนอาชีพที่ประสงค์จะทำนั้นพบว่าอาชีพ “ค้าขาย” มีสัดส่วนสูงที่สุด (ตารางที่ 38)

1.2.13 การทราบข้อมูลเกี่ยวกับความช่วยเหลือของรัฐ

เมื่อถามผู้ประกอบอาชีพว่าทราบเกี่ยวกับมาตรการความช่วยเหลือต่างๆของรัฐหรือไม่ ก็พบว่าส่วนใหญ่ทราบ โดยโครงการที่มีสัดส่วนการรับรู้สูงที่สุดคือ กองทุนหมู่บ้าน รองลงมาคือบ้านเอื้ออาทร การจดทะเบียนคนจน การแปลงสินทรัพย์เป็นทุน และการประกันชีวิตวันละบาท ตามลำดับ (ร้อยละ 76.12 73.01 56.12 27.77 และ 21.17 ตามลำดับ) (ตารางที่ 39) อย่างไรก็ตามเมื่อถามว่าสามารถเข้าถึงมาตรการต่างๆของรัฐที่กล่าวถึงหรือไม่ โดยการถึงหมายถึงการได้จดทะเบียนหรือใช้บริการ ผลปรากฏว่าผู้ตอบเพียงร้อยละ 27.78 ที่ระบุว่าเข้าถึงมาตรการของรัฐ โดยมาตรการที่เข้าถึงในสัดส่วนที่สูงที่สุดคือ กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (ร้อยละ 50) การจดทะเบียนคนจน (ร้อยละ 24) โครงการบ้านเอื้ออาทร (ร้อยละ 17.33) ส่วนโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค มีผู้ตอบร้อยละ 4 ตามลำดับ (ตารางที่ 40)

ส่วนในกรณีที่ไม่สามารถเข้าถึงได้นั้น เมื่อพิจารณาคำตอบของผู้ประกอบอาชีพที่ให้ข้อมูลจำนวน 202 คน พบว่ามากกว่าครึ่งคือร้อยละ 33.66 ระบุว่า “พึ่งตนเองได้ ไม่เดือดร้อน และ ไม่อยากเป็นหนี้” และมีเพียงร้อยละ 12.38 เท่านั้นที่ตอบว่าไม่ทราบข้อมูล (ตารางที่ 41)

1.3. รายได้ รายจ่าย เงินออม หนี้สินและการประเมินฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง

คำถามในส่วนนี้มีจุดประสงค์สำรวจรายได้ รายจ่าย เงินออม และหนี้สินของผู้ตอบแบบสอบถาม ในกรณีของรายได้ พบว่ามีทั้งที่ได้รับรายได้เป็นรายวันและรายเดือน โดยพบว่าใน

กรณีกลุ่มตัวอย่างที่อยู่คนเดียว และมีรายได้เป็นรายวัน รายได้ต่อวันส่วนใหญ่คือมากกว่าร้อยละ 66.67 มีรายได้ อยู่ในช่วง 150-300 บาท ที่มีรายได้ต่ำกว่าค่าจ้างขั้นต่ำมีอยู่ร้อยละ 6.48 (ตารางที่ 42) ในทำนองเดียวกัน พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้เป็นรายเดือนเกือบร้อยละ 50 มีรายได้ในช่วง 5,001-11,000 บาท ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มีครอบครัว พบว่าร้อยละ 52.63 มีรายได้ไม่เกิน 14,000 บาทต่อเดือน (ตารางที่ 43) ส่วนรายจ่าย พบว่าในกรณีที่อยู่คนเดียว มากกว่าร้อยละ 50 มีรายจ่าย ไม่เกินเดือนละ 4,500 บาท (ตารางที่ 44) ส่วนรายจ่ายของครอบครัวนั้นพบว่า มากกว่าครึ่งคือร้อยละ 71.66 มีรายจ่ายในช่วง ไม่เกิน 10,000 บาท (ตารางที่ 45) อย่างไรก็ตามข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ รายจ่ายหนี้สินและเงินออมเป็นข้อมูลที่ต้องพิจารณาด้วยความระมัดระวัง เนื่องจากข้อมูลที่ได้ อาจไม่สะท้อนสภาพที่แท้จริง เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลเกรงว่าจะได้รับผลกระทบจากการให้ข้อมูล เช่น ผลกระทบด้านภาษี และผู้ประกอบการบางส่วนมีรายได้ไม่แน่นอน

1.3.1 ทรัพย์สิน

เมื่อพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับทรัพย์สินของกลุ่มตัวอย่างก็ได้ข้อมูลที่น่าสนใจ กล่าวคือ พบว่า ในจำนวนกลุ่มตัวอย่าง 515 คน พบว่ากลุ่มตัวอย่างเป็นเจ้าของทรัพย์สินในรูปแบบต่างๆกัน เช่น บ้าน ที่ดิน อุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ พาหนะ วิทยุ โทรศัพท์ โทรทัศน์ เครื่องซักผ้า เครื่องฉาย VCD เครื่องเล่น VCD และคอมพิวเตอร์ โดยสัดส่วนการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเหล่านี้ปรากฏดัง ตารางที่ 46 โดยในจำนวนนี้ ทรัพย์สินที่มีผู้ครอบครองมากที่สุดคือ โทรศัพท์ วิทยุและ โทรศัพท์มือถือ โดยลักษณะการเป็นเจ้าของมีทั้งที่เป็นกรรมสิทธิ์ และที่ยังต้องผ่อนอยู่ โดยทรัพย์สินที่มีสัดส่วนของการผ่อนสูงที่สุดคือพาหนะ คิดเป็นร้อยละ 24.42 รองลงมาคือบ้าน ที่สัดส่วนการผ่อนคิดเป็นร้อยละ 22.51 (ตารางที่ 46)

เมื่อพิจารณาสัดส่วนของทรัพย์สินที่ปลอดหนี้ พบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 77.49 มีบ้านที่ปลอดหนี้ ร้อยละ 89.74 มีที่ดินที่ปลอดหนี้ ร้อยละ 95.50 เป็นเจ้าของอุปกรณ์ประกอบอาชีพโดยปลอดหนี้ ร้อยละ 75.58 มีพาหนะในการประกอบอาชีพที่ปลอดหนี้ นอกนั้นในส่วนที่เป็นของใช้ประจำบ้านพบว่า อัตราส่วนของการปลอดหนี้สูงกว่าร้อยละ 95 ทั้งสิ้น

1.3.2 ค่าใช้จ่าย

พบว่านอกเหนือจากค่าใช้จ่ายในครอบครัว กลุ่มตัวอย่างมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสุรา เครื่องดื่ม ชูกำลัง บุหรี่ หวย โทรศัพท์มือถือ ดังนี้

- เหล้า พบว่ากลุ่มตัวอย่างร้อยละ 28.63 มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสุรา โดยกลุ่มอาชีพขนส่ง มีสัดส่วนผู้ที่ใช้จ่ายในส่วนนี้ถึงร้อยละ 55.17 รองลงไปคือกลุ่มรับจ้างทั่วไปที่ค่าใช้จ่ายในส่วนนี้คิดเป็น

46.67 และ กลุ่มเก็บขยะที่คิดเป็นร้อยละ 30 เมื่อให้ระบุจำนวนค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสุรา ก็พบว่าในจำนวนกลุ่มตัวอย่าง 73 คน ร้อยละ 53.42 ระบุว่าค่าใช้จ่ายไม่เกิน 500 บาท ร้อยละ 20.55 มีค่าใช้จ่ายไม่เกิน 1,000 บาท ร้อยละ 17.81 มีค่าใช้จ่ายมากกว่า 1,500 บาทขึ้นไป ซึ่งพบว่ากลุ่มรับจ้างทั่วไป และขนส่งมีค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยสูงสุด (ตารางที่ 47)

- เครื่องดื่มชูกำลัง พบว่ากลุ่มตัวอย่างร้อยละ 19.76 มีค่าใช้จ่ายด้านเครื่องดื่มชูกำลัง โดยกลุ่มการผลิต และ ขนส่งมีค่าใช้จ่ายสูงสุด และจากกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 41 คนที่ให้รายละเอียดค่าใช้จ่ายในส่วนนี้พบว่าเกือบครึ่งคือร้อยละ 46.34 มีค่าใช้จ่ายในช่วง 201-400 บาท รองลงมา เป็นช่วง ไม่เกิน 200 บาท และระหว่าง 401-600 บาทตามลำดับ (ตารางที่ 48)

- บุหรี่ พบว่า พบว่ากลุ่มตัวอย่างร้อยละ 20.28 มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุหรี่ และพบว่ากลุ่มอาชีพที่มีค่าใช้จ่ายในส่วนนี้สูงสุดตามลำดับคือ กลุ่มรับจ้าง (ร้อยละ 46.67) กลุ่มเก็บขยะ (ร้อยละ 43.33) และ กลุ่มขนส่ง (ร้อยละ 39.29) แต่เมื่อพิจารณาในด้านจำนวนเงินที่ใช้จ่ายเพื่อการนี้ พบว่ากลุ่มการผลิต และ การค้ามีค่าใช้จ่ายในส่วนนี้สูงสุด กล่าวคือ กว่าร้อยละ 75.08 และ ร้อยละ 45.83 ระบุว่าค่าใช้จ่ายในส่วนนี้มากกว่า 600 บาทต่อเดือน (ตารางที่ 49)

- หวย พบว่า สัดส่วนของกลุ่มตัวอย่างที่มีค่าใช้จ่ายเรื่องหวยสูงที่สุด คิดเป็นถึงร้อยละ 52.12 สัดส่วนของกลุ่มตัวอย่างที่มีค่าใช้จ่ายในเรื่องหวยในเกือบทุกกลุ่มอาชีพมีจำนวนร้อยละ 50 ขึ้นไป ยกเว้นกรณีกลุ่มอาชีพรับจ้างที่เพียงร้อยละ 27.59 ระบุว่าค่าใช้จ่ายเรื่องหวย เมื่อพิจารณาจำนวนค่าใช้จ่ายพบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างเกือบครึ่งคือร้อยละ 49.63 มีค่าใช้จ่ายด้านหวย ไม่เกิน 300 บาทต่อเดือน มากกว่าหนึ่งในสี่ คือร้อยละ 27.41 มีค่าใช้จ่ายในช่วง 301-600 บาท โดยในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างในกลุ่มกิจกรรมการผลิตมีค่าใช้จ่ายด้านนี้สูงสุด (ตารางที่ 50)

- โทรศัพท์มือถือ พบว่ากว่าร้อยละ 70.40 ของกลุ่มตัวอย่างมีค่าใช้จ่ายด้านโทรศัพท์มือถือ โดยเกือบทุกกลุ่มอาชีพมีผู้ใช้จ่ายในด้านนี้ประมาณร้อยละ 70 ขึ้นไป ยกเว้น กลุ่มรับจ้างที่เพียงร้อยละ 43.33 ที่มีค่าใช้จ่ายด้านนี้ เมื่อพิจารณาจำนวนเงินที่ใช้จ่าย พบว่า กลุ่มอาชีพขนส่ง และรับจ้างทั่วไปมีค่าใช้จ่ายด้านนี้ต่ำสุด ส่วนกลุ่มอาชีพการผลิตมีค่าใช้จ่ายด้านนี้สูงสุด (ตารางที่ 51)

1.3.3 เงินออม

กลุ่มตัวอย่างเกือบครึ่งคือร้อยละ 48.34 ระบุว่าตนมีเงินออม โดยในจำนวนนี้ผู้ประกอบอาชีพในกลุ่มบริการ การค้า และ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” มีสัดส่วนของผู้ที่ระบุว่ามีเงินออมสูงสุด คือร้อยละ 68.35, 57.69 และ 50 ตามลำดับ ส่วนอาชีพเก็บขยะ และรับจ้าง มีสัดส่วนของผู้มีเงินออมต่ำสุด คิดเป็นร้อยละ 33.33 และ 26.67 ตามลำดับ เมื่อพิจารณาระดับการมีเงินออมตามกลุ่มอาชีพ ก็พบว่าในภาพรวมกลุ่มอาชีพการผลิตและการค้ามีเงินออมสูงสุด เนื่องจากมีสัดส่วน

ของผู้มีเงินออมในระดับสูงในจำนวนที่มากกว่าผู้ประกอบการอาชีพกลุ่มอื่น ส่วนกลุ่มอาชีพที่มีเงินอมน้อยที่สุดคือผู้ประกอบการอาชีพรับจ้างทั่วไป เก็บขยะและขนส่งตามลำดับ (ตารางที่ 52)

เมื่อพิจารณาลักษณะการออม พบว่าผู้ประกอบการอาชีพส่วนใหญ่ออมในรูปของเงินฝากธนาคาร รองลงมาคือ การทำประกันภัย เล่นแชร์ และกลุ่มออมทรัพย์ตามลำดับ

1.3.4 หนี้สิน

ในด้านหนี้สินพบว่า สัดส่วนของผู้ที่ระบุว่าหนี้สินต่ำกว่าสัดส่วนของผู้ที่มีเงินออม โดยกลุ่มอาชีพที่มีสัดส่วนของผู้มีหนี้สินสูงสุดคือ อาชีพเก็บขยะ ขนส่งและรับจ้าง ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 72.41 62.07 และ 50 ตามลำดับ ทั้งนี้กลุ่มที่มีสัดส่วนผู้มีหนี้สินต่ำสุดคือกลุ่ม “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” และกลุ่มการค้า ตามลำดับ โดยในทั้งสองกลุ่ม สัดส่วนของผู้มีหนี้สินไม่ถึงหนึ่งในสี่ (ตารางที่ 53)

เมื่อพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งหนี้สิน พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่ให้ข้อมูลในส่วนนี้มีไม่มาก จนอาจไม่สามารถนำมาประมวลเป็นข้อสรุปได้ แต่พอจะให้ภาพกว้างๆได้ว่า แหล่งเงินกู้ส่วนใหญ่ของผู้ประกอบการอาชีพคือ กองทุนหมู่บ้าน รองลงมาคือ แหล่งเงินกู้ธนาคาร ญาติพี่น้อง และธนาคารออมสิน นอกจากนี้ยังมีบริษัทให้สินเชื่อ เช่น อีออน และ บัตรเครดิต

สำหรับการกู้จากกองทุนหมู่บ้าน พบว่าส่วนใหญ่มีระดับหนี้สินในช่วง 15,001-20,000 บาท มากที่สุด (ร้อยละ 30) โดยกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 63.64 ระบุว่านำมาใช้จ่ายเพื่อการลงทุน (ตารางที่ 54)

ในส่วนของการกู้ธนาคาร พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 43.24) มีระดับหนี้สินจากแหล่งนี้ต่ำกว่า 10,000 บาท และส่วนใหญ่คือร้อยละ 42.86 กู้มาเพื่อการลงทุน (ตารางที่ 55)

ในส่วนของแหล่งหนี้สินที่มาจากญาติพี่น้อง พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 42.31) มีหนี้สินต่ำกว่า 10,000 บาท และสัดส่วนของกลุ่มตัวอย่างที่ระบุว่านำมาใช้จ่ายเพื่อการลงทุน และ ใช้จ่ายทั่วไป มีจำนวนเท่ากันคือร้อยละ 34.78 (ตารางที่ 56)

ในส่วนของแหล่งหนี้สินที่มาจากธนาคารออมสิน พบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 44.44 มีหนี้สินมากกว่า 20,000 บาท และร้อยละ 70 ของกลุ่มตัวอย่างระบุว่า เป็นการกู้เพื่อการลงทุน (ตารางที่ 57)

ในส่วนของแหล่งหนี้สินจากบริษัทให้สินเชื่อ พบว่า กลุ่มตัวอย่างเป็นลูกหนี้ของบริษัทอีออนในสัดส่วนที่สูงที่สุด และกว่าร้อยละ 50 เป็นหนี้มากกว่า 40,000 บาท โดยวัตถุประสงค์การกู้ส่วนใหญ่เป็นการกู้เพื่อนำเงินมาลงทุน (ตารางที่ 58)

1.3.5 การประเมินฐานะทางเศรษฐกิจ

เมื่อให้กลุ่มตัวอย่างประเมินฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง ก็พบว่า ในจำนวนกลุ่มตัวอย่าง 515 คน ร้อยละ 52.60 ระบุว่าตนเองอยู่ในกลุ่มหาเช้ากินค่ำ ร้อยละ 26.21 ระบุว่าตนมีเงินออม ร้อยละ 10.49 ระบุว่าตนมีเงินออมและต้องการขยายอาชีพ และมีที่ไม่ระบุจำนวน 55 คน (ตารางที่ 59)

เมื่อพิจารณาตามกลุ่มอาชีพก็พบว่า กลุ่มขนส่ง รับจ้างทั่วไปและเก็บขยะ มีสัดส่วนผู้ที่ประเมินว่าตนเองเป็นผู้ “หาเช้ากินค่ำ” ในสัดส่วนที่สูงที่สุด อันเป็นผลให้มีสัดส่วนของ “ผู้มีเงินออม” และ “ต้องการขยายอาชีพ” ต่ำที่สุดด้วย ส่วนในกลุ่มการค้า การผลิต และ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” มีสัดส่วนผู้มีเงินออม และประสงค์ขยายอาชีพ ใกล้เคียงกัน ผู้ที่อยู่ในกลุ่มบริการมีสัดส่วนของผู้ประสงค์ขยายการประกอบอาชีพสูงที่สุด

เมื่อให้กลุ่มตัวอย่างประเมินความพึงพอใจในฐานะเศรษฐกิจของตน ก็พบว่า กลุ่มตัวอย่างกว่าร้อยละ 70.82 มีความพึงพอใจในฐานะเศรษฐกิจของตนเอง โดยเหตุผลที่ถูกยกมามากที่สุดคือ มีอาชีพที่ดี มีความมั่นคง มีรายได้เพียงพอกับรายจ่าย และมีเงินออม คิดเป็นสัดส่วนถึงร้อยละ 65 (ตารางที่ 60)

สำหรับในกลุ่มที่ไม่พอใจ พบว่า ร้อยละ 71.33 ระบุเหตุผลทางเศรษฐกิจ เช่น อาชีพไม่มั่นคง รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย และมีหนี้สิน

1.3.7 ข้อสังเกตเกี่ยวกับข้อมูลด้านประชากร เศรษฐกิจสังคมของผู้ประกอบอาชีพ

ข้อมูลผู้ประกอบอาชีพข้างต้นสอดคล้องกับผลการศึกษาก่อนหน้าที่เกี่ยวข้องกับผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ อันระบุถึงลักษณะของผู้ประกอบอาชีพ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ย้ายถิ่น เป็นสตรี ผู้ประกอบอาชีพส่วนใหญ่ยังอยู่ในช่วงต้นและกลางของการเป็นกำลังแรงงาน ส่วนใหญ่มีการศึกษาที่ต่ำ แม้จะมีผู้ประกอบอาชีพจำนวนหนึ่งมีการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป โดยพบว่าผู้ประกอบอาชีพขนส่ง เก็บขยะ และ รับจ้างมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น

ในด้านการประกอบอาชีพผลการศึกษายังยืนยันว่าส่วนใหญ่มีการลงทุนที่ต่ำ มีวันทำงานและชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน ความรู้ในการประกอบอาชีพมาจากแหล่งเรียนรู้ที่ไม่เป็นทางการ ส่วนการแก้ปัญหาในกรณีที่เกิดปัญหาก็คือการปรึกษาหารือกับญาติหรือเพื่อนมากกว่าที่จะแสวงหาความช่วยเหลือจากรัฐ ผู้ประกอบอาชีพมากกว่าร้อยละ 50 ยังได้รับข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับโครงการที่สำคัญของรัฐ เช่น กองทุนหมู่บ้าน และ โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรคด้วย และที่น่าสังเกตก็คือผู้ประกอบอาชีพมากกว่าครึ่งระบุว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในอาชีพในช่วงสามปีที่ผ่านมา รวมทั้งไม่มีการหาความรู้เพิ่มเติมด้วย แม้ข้อมูลจะระบุว่าผู้ประกอบอาชีพบางคนที่เลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจ

สัดส่วนของผู้ที่พอใจ ในสถานะปัจจุบันของตน สะท้อนสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพ แม้ว่าผู้ประกอบการอาชีพส่วนหนึ่งมีความประสงค์ที่จะเปลี่ยนอาชีพเป็นการ “ค้าขาย” ก็ตาม

ข้อมูลส่วนนี้สะท้อนถึงเงื่อนไขในการประกอบอาชีพของผู้ประกอบการอาชีพกลุ่มนี้ อันนอกจากจะให้ข้อมูลด้านโอกาสและข้อจำกัดต่อการขับเคลื่อนแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ยังสามารถใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้เงื่อนไขการประกอบอาชีพด้วย

1.4. ทิศต่อชีวิตและความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เป้าหมายสำคัญของงานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ การแสวงหาแนวทางในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง อันทำให้การสืบค้นว่ากลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติและความเข้าใจอย่างไรต่อเศรษฐกิจพอเพียง เป็นประเด็นที่มีความสำคัญ ในส่วนนี้จึงเป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับความเข้าใจของกลุ่มตัวอย่างต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจะนำเสนอในประเด็นต่อไปนี้

1.4.1 ปัจจัยที่ทำให้ชีวิตมีความมั่นคง

หากพิจารณาว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความเชื่อมโยงกับประเด็นความมั่นคงของมนุษย์ ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจที่จะค้นหาคำตอบว่า กลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติต่อ “ความมั่นคง” อย่างไร? ซึ่งก็พบคำตอบที่น่าสนใจว่า กลุ่มตัวอย่างมากกว่าร้อยละ 70 ให้ความสำคัญต่อการมีเงิน และ มีรายได้มาก และการมีบ้านของตนเอง โดยคิดเป็นร้อยละ 73.01 และ 72.43 ตามลำดับ รองลงมาคือการมีสุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บป่วย (ร้อยละ 68.74) ส่วนการมีความรู้และ มีบุคคลที่ไว้วางใจ ฟังพากันได้ มีผู้ให้ความสำคัญเพียงร้อยละ 32.23 และ 31.26 ตามลำดับ ประเด็นการมีครอบครัวที่อบอุ่น สุขภาพแข็งแรง ไม่มีหนี้สิน ก็มีผู้ตอบเช่นกัน แต่สัดส่วนน้อยกว่ามาก คิดเป็นร้อยละ 10.10 เท่านั้น (ตารางที่ 61)

เมื่อพิจารณาจากสถานภาพการทำงาน พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่เป็นนายจ้างมีความเห็นแตกต่างไปจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นลูกจ้าง และผู้ประกอบการอิสระ กล่าวคือ กลุ่มตัวอย่างที่เป็นนายจ้างให้ความสำคัญต่อการมีสุขภาพที่แข็งแรงเป็นอันดับแรกมากที่สุด ในขณะที่กลุ่มลูกจ้าง และผู้ประกอบการอิสระให้ความสำคัญต่อรายได้มากกว่าเรื่องสุขภาพ แม้ว่าจะเป็นในสัดส่วนที่สูงกว่าไม่มากนักก็ตาม อันสะท้อนถึงความสำคัญที่ใกล้เคียงกันของการมีรายได้ดี และการมีสุขภาพที่แข็งแรง (ตารางที่ 62)

หากพิจารณาคำตอบตามกลุ่มอาชีพก็พบว่า ทุกกลุ่มอาชีพมีคำตอบไปในทิศทางเดียวกัน ในทำนองเดียวกันพบว่า ผู้ตอบที่มีอายุต่ำกว่า 50 ปี มีทัศนคติไปในทิศทางเดียวกัน ส่วนผู้ตอบที่มีอายุ

มากกว่า 50 ปีขึ้นไปให้ความสำคัญต่อการมีสุขภาพแข็งแรง และการมีบ้านของตนเองมากที่สุด (ตารางที่ 63)

กลุ่มตัวอย่างหญิงและชายมีความเห็นต่อประเด็นความมั่นคงไม่แตกต่างกันเช่นกัน กล่าวคือร้อยละของกลุ่มตัวอย่างที่เป็นหญิงที่ให้ความสำคัญต่อเรื่อง รายได้เป็นอันดับแรก และสุขภาพเป็นอันดับที่สอง ใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นชาย แต่กลุ่มตัวอย่างที่เป็นหญิงให้ความสำคัญต่อการ การมีบ้านและมีบุคคลที่ไว้วางใจได้ มากกว่าชาย ซึ่งให้ความสำคัญต่อการมีความรู้มากกว่า (ตารางที่ 64)

1.4.2 ปัจจัยที่ทำให้ชีวิตมีความสุข

เมื่อพิจารณาในเรื่อง “ความสุข” พบว่ากลุ่มตัวอย่างร้อยละ 89.51 ให้ความสำคัญต่อการมีครอบครัวที่อบอุ่นรักใคร่ รองลงมาคือร้อยละ 87.57 ให้ความสำคัญต่อการมีปัจจัยสี่ที่พอเพียงและ ไม่มีหนี้สิน (ร้อยละ 64.66) นอกจากนั้นเป็นเรื่องของการมีคุณธรรมความดี (ร้อยละ 29.13) ที่น่าสังเกตคือ คำตอบที่ว่า “มีฐานะร่ำรวย” และ “มีความเป็นอยู่หรูหรา” มีผู้เลือกเพียงร้อยละ 9.71 และ 2.14 ตามลำดับ อันหมายความว่ากลุ่มตัวอย่างเห็นว่าชีวิตที่มีความมั่นคง และชีวิตที่มีความสุขมีเงื่อนไขร่วมกัน เงื่อนไขนี้เกี่ยวข้องกับความมั่นคงด้านรายได้ และ การมีปัจจัยสี่ที่พอเพียงต่อการดำรงชีวิต และการมีชีวิตครอบครัวที่อบอุ่น (ตารางที่ 65)

กลุ่มตัวอย่างในทุกกลุ่มอาชีพมีความเห็นไปในทิศทางเดียวกัน ยกเว้นกลุ่มประกอบอาชีพมอเตอร์ไซด์รับจ้าง

ความสอดคล้องกันของการให้ลำดับความสำคัญอย่างสูงต่อการมีครอบครัวที่อบอุ่น ปัจจัยสี่ที่พอเพียง การไม่มีหนี้สิน การมีคุณธรรม ยังปรากฏในคำตอบของกลุ่มตัวอย่างที่เป็นหญิง แม้จะมีความแตกต่างไม่มาก ในขณะที่กลุ่มตัวอย่างที่เป็นชายให้ความสำคัญต่อมีปัจจัยสี่ที่พอเพียง มากกว่าครอบครัวอบอุ่นอย่างชัดเจน ในกรณีของกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพการทำงานต่างกันก็เช่นกัน ที่พบว่าทั้งกลุ่มนายจ้าง ลูกจ้างจัดลำดับความสำคัญเช่นเดียวกับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้หญิง ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้รับช่วงการผลิต และมอเตอร์ไซด์รับจ้างให้ความสำคัญในทิศทางเดียวกับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ชาย (ตารางที่ 66 และ 68)

ในด้านกลุ่มอายุพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุ 45 ปีลงมาให้ความสำคัญต่อการมีปัจจัยสี่ที่พอเพียงมากกว่าการมีครอบครัวที่อบอุ่นรักใคร่ ความแตกต่างทางค่าเฉลี่ยที่ปรากฏระหว่างกลุ่มตัวอย่างมีลักษณะแตกต่างกันชี้ให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีความมั่นคงทางรายได้น้อยกว่า รวมทั้งที่มีรายได้น้อยกว่าจะให้ความสำคัญต่อความพอเพียงของปัจจัยสี่มากกว่า (ตารางที่ 67)

1.4.3 เป้าหมายในชีวิต

เมื่อถามกลุ่มตัวอย่างว่าจะไรคือเป้าหมายในชีวิต ก็ได้คำตอบที่เชื่อมโยงระหว่างความมั่นคง และ ความสุข กล่าวคือกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่คือร้อยละ 68.54 ระบุว่า “มีชีวิตที่มั่นคง พอกินพอใช้ ไม่มีหนี้สิน” รองลงมาคือการมีครอบครัวที่อบอุ่นพร้อมหน้า ส่วนคำตอบอื่นๆ เช่น “การมีชีวิตที่ร่ำรวย” “การเป็นคนดี ได้รับการยอมรับ” มีสัดส่วนต่ำมากจนแทบไม่มีความสำคัญ (ตารางที่ 69)

เมื่อพิจารณาตามกลุ่มอายุ เพศ และสถานภาพการทำงาน พบว่าทุกกลุ่มอายุ เพศ และทุกกลุ่มสถานภาพการทำงานมีคำตอบในทิศทางเดียวกันข้างต้น (ตารางที่ 70-72)

1.4.4 ท่านเคยได้ยินคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” หรือไม่?

ต่อคำถามนี้ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมากกว่าร้อยละ 90 ตอบว่า “เคยได้ยิน” โดยสัดส่วนของผู้ที่เคยได้ยินในทุกกลุ่มอาชีพนั้นสูงกว่าร้อยละ 92.20 ยกเว้นกรณี ผู้เก็บของเก่าที่มีสัดส่วนเพียงร้อยละ 73.33 เท่านั้น (ตารางที่ 73)

สำหรับแหล่งที่มาของคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” นั้นพบว่า มากกว่าร้อยละ 66.82 ได้ยินจากโทรทัศน์ ร้อยละ 30 ได้ยินจากวิทยุ (ตารางที่ 74) กลุ่มตัวอย่างทุกสถานภาพการทำงาน อายุ และ เพศ ให้คำตอบที่สอดคล้องกัน อันสะท้อนว่าการประชาสัมพันธ์ควรกระทำผ่านสื่อโทรทัศน์ ส่วนในสื่อวิทยุอาจต้องพิจารณาให้มีความสำคัญมากขึ้น (ตารางที่ 75-78)

1.4.5 เมื่อได้ยินคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” กลุ่มตัวอย่างนึกถึงอะไร?

กลุ่มตัวอย่างกว่าครึ่ง (ร้อยละ 50.29) ตอบว่า นึกถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รองลงมา นึกถึงฐานะที่พออยู่พอกิน (ร้อยละ 45.44) รองลงมาคือชีวิตที่เรียบง่าย สงบสุขของชาวนบพ (ร้อยละ 27.96) และการไม่มีหนี้สิน (ร้อยละ 26.80) (ตารางที่ 79)

กลุ่มตัวอย่างทุกสถานภาพการทำงาน อายุ และเพศ ให้คำตอบที่สอดคล้องกัน แม้ว่า สัดส่วนของคำตอบจะแตกต่างกัน (ตารางที่ 80-82)

1.4.6 ความเป็นไปได้ในการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในเมือง

กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 64.49 ระบุว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์ใช้กับการประกอบอาชีพในเมืองได้ ร้อยละ 35.51 ระบุว่าประยุกต์ใช้ไม่ได้ สัดส่วนของการตอบว่าประยุกต์ใช้ได้และไม่ได้นี้ใกล้เคียงกันในทุกกลุ่มอาชีพ ยกเว้นที่น่าสนใจคือ กลุ่มอาชีพขนส่งและเก็บของเก่าที่มี สัดส่วนของผู้ที่ระบุว่าประยุกต์ใช้ไม่ได้สูงกว่าที่ระบุว่าประยุกต์ใช้ได้ ส่วนเหตุผลที่ทุกกลุ่มให้ในกรณี ประยุกต์ใช้ไม่ได้ก็คือ ชีวิตในเมืองมีการแข่งขันสูงมาก และต้องใช้เงินมาก (ตารางที่ 83-84)

ผู้ตอบในทุกกลุ่มสถานภาพการทำงาน อายุ และเพศ ที่มีความเห็นว่าประยุกต์ใช้ได้สูงกว่ากลุ่มที่ตอบว่าประยุกต์ใช้ไม่ได้ (ตารางที่ 85-87)

ในส่วนของการประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน พบว่าคำตอบที่ระบุว่าประยุกต์ใช้ได้มีสัดส่วนสูงกว่ามาก คิดเป็นถึงร้อยละ 73.43 และมีลักษณะเป็นไปในทิศทางเดียวกันทุกกลุ่ม โดยให้เหตุผลว่าใช้ง่ายแบบพอเพียง ไม่ฟุ่มเฟือย อยู่อย่างประหยัด ชยัน และ อดทน รวมทั้งพอใจในสิ่งที่ตนมี ส่วนที่ระบุว่าประยุกต์ใช้ไม่ได้ ให้เหตุผลว่า ในเมืองการแข่งขันสูง รายจ่ายสูง รายได้ต่ำ (ตารางที่ 88-92)

ความแตกต่างในประเด็นทั้งสองสะท้อนว่าผู้ประกอบอาชีพยังพิจารณาวิถีชีวิตแยกออกจากการประกอบอาชีพ

1.4.7 การพบเห็นผู้ใช้ชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง

คำตอบในส่วนนี้น่าสนใจมาก เพราะเพียงร้อยละ 29.49 เท่านั้นที่ระบุว่าเคยพบเห็น ร้อยละ 70.51 ระบุว่าไม่เคย (ตารางที่ 93) ทั้งนี้วิถีชีวิตที่สะท้อนความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในทัศนะของกลุ่มตัวอย่างคือ การประหยัด ใช้จ่ายเท่าที่จำเป็นเท่านั้น (ตารางที่ 94) อันอาจตีความได้ว่า ไม่ผู้ที่มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับแนวปรัชญา หรือ กลุ่มตัวอย่างยังไม่มีความเข้าใจแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริง กลุ่มตัวอย่างในทุกกลุ่มอาชีพ สถานภาพการทำงาน อายุ และเพศ ให้คำตอบไปในทิศทางเดียวกัน (ตารางที่ 94-97)

1.4.8 ข้อสังเกตเกี่ยวกับข้อมูลด้านประชากร เศรษฐกิจสังคมของผู้ประกอบอาชีพและทัศนคติต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ข้อมูลผู้ประกอบอาชีพข้างต้นสอดคล้องกับผลการศึกษาก่อนหน้าที่เกี่ยวข้องกับผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอภาคทางการ อันระบุถึงลักษณะของผู้ประกอบอาชีพว่าส่วนใหญ่เป็นผู้ย้ายถิ่นเป็นสตรี ผู้ประกอบอาชีพส่วนใหญ่ยังอยู่ในช่วงต้นและกลางของการเป็นกำลังแรงงาน ส่วนใหญ่มีการศึกษาที่ต่ำแม้จะมีผู้ประกอบอาชีพจำนวนหนึ่งมีการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป จากข้อมูลยังสามารถอนุมานได้ว่าผู้ประกอบอาชีพขนส่ง เกษษะ และ รับจ้างมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น

ในด้านการประกอบอาชีพผลการศึกษายังยืนยันว่าส่วนใหญ่มีการลงทุนที่ต่ำ มีวันทำงานและชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน ความรู้ในการประกอบอาชีพมาจากแหล่งเรียนรู้ที่ไม่เป็นทางการ และลูกค้าส่วนใหญ่ก็เป็นประชาชนในพื้นที่ อันยืนยันคุณลักษณะของการเป็นกิจกรรมในเศรษฐกิจนอภาคทางการแม้ว่าในความเหมือนกันเหล่านี้จะมีความแตกต่างหลากหลายในหลายส่วน เช่น

ระดับฐานะทางเศรษฐกิจที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น รวมทั้งปัญหาในการประกอบอาชีพ ซึ่งแตกต่างกัน เช่นกัน กล่าวคือ หากเป็นผู้ประกอบการค้าก็จะเผชิญกับปัญหาต้นทุนสูงและการแข่งขันที่สูง หากเป็นนายจ้างก็เผชิญกับปัญหาค่าแรง และหากเป็นลูกจ้างก็จะเผชิญกับปัญหาค่าแรงต่ำ และ ไม่สม่ำเสมอ ซึ่งผู้ประกอบการส่วนใหญ่ระบุว่าวิธีการแก้ปัญหาก็คือปรึกษารัฐบาลกับญาติหรือเพื่อน มากกว่าที่จะแสวงหาความช่วยเหลือจากรัฐ อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและเข้มแข็งของทุนทางสังคมระหว่างผู้ประกอบการ ผู้ประกอบการมากกว่าร้อยละ 50 ยังได้รับข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับโครงการที่สำคัญของรัฐ เช่น กองทุนหมู่บ้าน และ โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรคด้วย อันแสดงถึงการได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับหลักประกันทางสังคม และที่น่าสังเกตก็คือผู้ประกอบการมากกว่าครึ่งระบุว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในอาชีพในช่วงสามปีที่ผ่านมา รวมทั้งไม่มีการหาความรู้เพิ่มเติมด้วย แม้ข้อมูลจะระบุว่าผู้ประกอบการบางคนที่เลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจ สัดส่วนของผู้ที่พอใจในสถานะปัจจุบันของตน สะท้อนสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพ แม้ว่าผู้ประกอบการบางส่วนหนึ่งมีความประสงค์ที่จะเปลี่ยนอาชีพเป็นการ “ค้าขาย” ก็ตาม

แม้ว่าข้อมูลด้านรายได้รายจ่ายจะมีรายละเอียดไม่มาก เนื่องจากผู้ประกอบการส่วนใหญ่ปฏิเสธที่จะเปิดเผยข้อมูลในส่วนนี้ แต่สรุปได้ว่าผู้ประกอบการที่ให้ข้อมูลส่วนใหญ่คือร้อยละ 93 มีรายได้สูงกว่าค่าจ้างขั้นต่ำ² ข้อมูลด้านเงินออมและหนี้สิน ชี้ว่าผู้ประกอบการกว่าร้อยละ 50 สามารถจัดการกับรายได้และรายจ่ายจนสามารถมีเงินออมได้ และโดยเฉลี่ยผู้ประกอบการมากกว่าร้อยละ 70 ครอบครองทรัพย์สินโดยปลอดหนี้ แม้ว่าตัวเลขการใช้จ่ายในเรื่องอบายมุข เช่น หวย เหล้า บุหรี่ โทรศัพท์มือถือ จะยังยืนยันถึงการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคที่ไม่ “พอเพียง” ก็ตาม และเป็นการบริโภคที่เป็นแนวทางใกล้เคียงกับประชาชนจำนวนมากในสังคม

ข้อมูลส่วนนี้ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขในการประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการและส่วนหนึ่งของการบริโภคของผู้ประกอบการกลุ่มนี้ อันนอกจากจะให้ข้อมูลด้านโอกาสและข้อจำกัดต่อการขับเคลื่อนแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ยังเป็นแนวทางในการดำเนินการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้เงื่อนไขการประกอบอาชีพด้วย ข้อมูลด้านทัศนคติต่อชีวิตและความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงบ่งชี้ว่าผู้ประกอบการเชื่อมโยงรายได้กับ “ความมั่นคงในชีวิต” และเชื่อมโยงการมีปัจจัยสี่ที่พอเพียง และการมีครอบครัวที่อบอุ่นกับ “ความสุข” แม้ว่าจะมีความแตกต่างของความเห็นอยู่บ้างระหว่างเพศ อายุ และสถานภาพการทำงาน แต่ไม่พบความแตกต่างระหว่างผู้ประกอบการในกิจกรรมที่ต่างกัน ในขณะที่ความหมายของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงใน

² ค่าจ้างเท่ากับ 184 บาทต่อวัน หรือ เดือนละ 5,520 บาท หากทำงาน 30 วัน

ทัศนะของผู้ประกอบอาชีพเชื่อมโยงอย่างชัดเจนกับ “ชีวิตที่มั่นคง” และ “ความสุข” ข้อมูลในส่วนนี้ชี้ว่าการจะมีชีวิตอย่างพอเพียงได้นั้น ผู้ประกอบอาชีพต้องมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย ข้อมูลทั้งสองส่วนข้างต้นชี้ว่า ในการที่จะขับเคลื่อนแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอภาคทางการนั้น ผู้ประกอบอาชีพต้องมีความมั่นคงดังได้กล่าวแล้ว การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่กลุ่มผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจภาคนี้ อาจต้องการแนวทางที่แตกต่างออกไปจากการสร้างความมั่นคงให้แก่ผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจภาคทางการ เมื่อพิจารณาเงื่อนไขการประกอบอาชีพที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

ส่วนที่ 2 ข้อมูลสนทนากลุ่ม

เนื้อหาส่วนนี้มุ่งนำเสนอผลการศึกษาประเด็นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับการดำเนินชีวิตและการทำงานของกลุ่มผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอภาคทางการในเขตเมือง โดยใช้วิธีศึกษาแบบการสนทนากลุ่ม ทั้งนี้การคัดเลือกกระทำโดยคัดกรองจากแบบสอบถามทั้งหมด 515 ชุด จากคำตอบในส่วนที่หนึ่งเกี่ยวกับ ทัศนะต่อชีวิตและความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลัก ประกอบกับคำถาม ข้อมูลด้านอาชีพและการทำงาน หลังจากที่ได้บุคคลที่ตรงตามเกณฑ์เบื้องต้นแล้ว จึงจัดแยกตามกลุ่มอาชีพ 4 กลุ่ม ได้แก่ 1.กลุ่มมอเตอร์ไซด์รับจ้าง (2 คน) 2.กลุ่มชาเล้งรับซื้อของเก่า(4 คน) 3.กลุ่มลูกจ้าง(4 คน) และ4. กลุ่มจ้างงานตนเอง (1 คน) และสอบถามความสนใจในการร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลงานวิจัยพร้อมนัดหมายเพื่อดำเนินการสนทนากลุ่มต่อไป

รายชื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มประกอบด้วย

1. กลุ่มมอเตอร์ไซด์รับจ้าง (2 คน)

- นายชัยวัฒน์ กล้าเพลง
- นายธนะชัย คงสำราญ

2. กลุ่มชาเล้งรับซื้อของเก่า (4 คน)

- นายคำพา วิไลเลิศ
- นางราहुล พิรัมย์
- นายเด่น ชินเทศ
- นางสุุดท้าย แจ้งทอง

3. กลุ่มลูกจ้าง (4 คน)

- นางสาวสายฝน เจื่อนแก้ว

- นางสาวอรพร กลิ่นเขียว
- นางสาวเล็ก ทองใส
- นางสาวอำภา แซ่ดู่

4. กลุ่มจ้างงานตนเอง (1 คน)

- นายทรงปกรณ จันทรังษี

สำหรับการวิเคราะห์ผลการสนทนากลุ่มจะใช้หลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ใช้เป็นกรอบแนวคิดการวิจัยของโครงการ ในประเด็น สามห่วงสองเงื่อนไข ได้แก่ 1.ความพอประมาณ 2.การมีเหตุผล 3.การมีภูมิคุ้มกัน รวมถึง เงื่อนไขความรู้ และเงื่อนไขคุณธรรม ตามหัวข้อดังนี้

1. วิธีคิดที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
2. ที่มาของการมีแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
3. การประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมเมืองและการทำงาน
4. ประเด็นอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

2.1 วิธีคิดที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ข้อมูลขั้นต้นจากแบบสอบถามของผู้ร่วมสนทนากลุ่มต่อประเด็นเศรษฐกิจพอเพียงในภาพรวม สะท้อนให้เห็นถึงการมีวิธีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างน้อยในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง และความเชื่อมั่นว่าจะสามารถประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตประจำวัน เห็นได้ชัดเจนในด้านความพอเพียง พอประมาณ กล่าวคือ ผู้ร่วมสนทนากลุ่มประเมินฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองว่าเป็นผู้ทำงานแบบ "หาเช้ากินค่ำ" ซึ่งในความคิดของคนทั่วไป ลักษณะการหาเช้ากินค่ำ จะไม่สามารถนำไปสู่ความมั่นคงในชีวิตได้ แต่สำหรับพวกเขาลักษณะการประกอบอาชีพแบบนั้นสามารถทำให้ "พอเพียง" และ "พอใจ" ในชีวิตที่เป็นอยู่ปัจจุบัน หากการหาเช้ากินค่ำทำให้มีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวอย่างเพียงพอแบบ "ชักหน้าไม่ถึงหลัง" และ "ไม่ต้องกู้หนี้ยืมสินใคร" ทั้งนี้องค์ประกอบอื่นๆของนิยามของความสุขซึ่งได้แก่ การมีครอบครัวที่อบอุ่นรักใคร่ การไม่มีหนี้สิน และการมีปัจจัยสี่ จะต้องเป็นส่วนประกอบเสริมด้วย ดังนั้นการพิจารณาความมั่นคงในชีวิตจึงมีขอบเขตที่กว้างไปกว่าความมั่นคงทางด้านกายภาพ ที่สามารถวัดได้โดยวิธีทางเศรษฐศาสตร์ อันได้แก่ การมีเงินหรือมีรายได้ การมีบ้านเป็นของตนเอง และการไม่มีหนี้สิน แต่หากยังครอบคลุมถึงมิติทางสังคมอื่นๆ เช่น การมีครอบครัวที่อบอุ่น การมีความรู้ในการประกอบอาชีพและรู้เท่าทันคนอื่น การมีสุขภาพที่แข็งแรง ไม่เจ็บป่วย รวมทั้งการมีบุคคลที่สามารถช่วยเหลือพึ่งพาในยามยากได้ ซึ่งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเงิน (Monetary Factor) และ ปัจจัยที่ไม่เกี่ยวข้องกับเงิน (Non- monetary Factor) เป็น

ส่วนประกอบสองส่วนที่สำคัญที่ทำให้ชีวิตมีความสุข และเป็นวิถีทางไปสู่การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงได้

นอกจากนี้ผลการสนทนากลุ่มโดยภาพรวมยืนยันว่าวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงสามารถพบได้ในกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการภายใต้บริบทของสังคมเมือง กล่าวคือผู้ร่วมสนทนากลุ่มส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง สามารถประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำงานในด้านใดด้านหนึ่ง โดยเฉพาะในเรื่องความพอเพียงพอประมาณ ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบจากแบบสอบถาม การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันจะเป็นไปโดยธรรมชาติ โดยที่พวกเขาไม่รู้และไม่รู้ว่าลักษณะการดำเนินชีวิตหรือรูปแบบการทำงานแบบนี้อยู่ในข่ายเศรษฐกิจพอเพียง

อย่างไรก็ตาม จากการสนทนากลุ่มกับกลุ่มชาเลี้ยงรับซื้อของเก่าพบว่า ผู้ร่วมสนทนาบางท่านมีการรับรู้และการเข้าใจแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่แตกต่างไปจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระราชดำริ กล่าวคือ บางท่านเข้าใจว่าการที่ประกอบอาชีพชาเลี้ยงและมีรายได้ระดับเพียงพอในการยังชีพแบบวันต่อวัน โดย “ไปต่อไม่ได้” หรือ “ไม่สามารถรวยกว่านี้” คือการใช้ชีวิตที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว

การอธิบายจากแง่มุมของผู้ประกอบอาชีพรับซื้อของเก่าชี้ว่า คนเหล่านี้มองว่าตนเองกำลังมีชีวิตที่พอเพียงพอประมาณ อยู่แบบพอกินพอใช้ “เพราะเวลาอยากได้อะไร มันก็เป็นแค่ความฝัน...อยากกรวย แต่ก็เป็นไปไม่ได้” ซึ่งหากพิจารณาให้ดีถ้วนจะพบว่า กลุ่มนี้ไม่ได้มีวิถีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง อีกทั้งไม่ได้ประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและในการทำงาน เนื่องจาก พวกเขายังมีความต้องการที่จะมีรายได้มากขึ้น อยากมีบ้าน หรือสิ่งอำนวยความสะดวกทัดเทียมกับผู้อื่นซึ่งถ้าหากมีโอกาส เขาก็พร้อมจะมีหนี้สินเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุสิ่งของเหล่านั้น

“ความพอประมาณ” สะท้อนจากตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมจากกลุ่มมอเตอร์ไซค์รับจ้างที่มีความรู้สึกเห็นใจลูกค้าที่มาใช้บริการว่า ในยุคน้ำมันแพงและค่าของแพงในปัจจุบัน ลูกค้าก็มีความเดือดร้อนและได้รับผลกระทบเช่นเดียวกับพวกเขา นอกจากนี้ลูกค้ายังเป็นบุคคลสำคัญที่จะทำให้เขามีอาชีพนี้ต่อไปได้ ดังนั้นผู้ร่วมสนทนากลุ่มมอเตอร์ไซค์รับจ้างจะยังไม่ขึ้นราคาค่าโดยสารโดยจะขอตรึงราคาเดิมไว้ก่อน ด้วยวิถีคิดแบบพอเพียงพอประมาณที่พวกเขายังอยู่ได้ในราคาเดิม แต่อาจจะขาดทุนกำไรไปบ้าง นอกจากนี้พวกเขามีความคิดที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทั่วๆไปในความจริงพวกเขามีอำนาจในการต่อรองเหนือกว่าลูกค้า และสามารถรวมตัวกันขึ้นราคาค่าโดยสารได้เนื่องจากลูกค้าก็ยังคงจำเป็นต้องใช้บริการมอเตอร์ไซค์รับจ้าง ที่เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดในการเดินทางจากบ้านสู่ที่ต่างๆ อยู่นั่นเอง ผู้ร่วมสนทนากลุ่มกล่าวว่า “เห็นใจผู้โดยสาร เขาก็ลำบากคล้ายๆเรา เอาไว้รอให้เขาได้ขึ้นเงินเดือนก่อนแล้วเรค่อยขึ้นค่าโดยสาร” คำกล่าวนี้สะท้อนแนวคิดแบบพอประมาณที่

ตั้งอยู่บนรากฐานของควมมีคุณธรรมกำกับด้วยอันได้แก่ การเห็นอกเห็นใจและไม่ฉวยโอกาส โดยกลุ่มมอเตอร์ไซค์รับจ้างยังมีความรู้สึกเพียงพอที่จะระครองตัวอยู่ได้ในสภาวะต้นทุนของการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้นและเลือกที่จะไม่เอาเปรียบลูกค้า ทางออกก็คือการที่ปรับตนเองให้อยู่ได้ในภาวะน้ำมันแพงด้วยวิธีการประหยัดค่าใช้จ่ายส่วนตัวและค่าใช้จ่ายในครอบครัว แทนที่จะผลักภาระให้ลูกค้า พวกเขาบอกว่า “ถึงแม้รายได้กับรายจ่ายเป็นแบบพออยู่ได้ แต่ก็อยู่ได้เพราะถึงแม้มีรายได้ น้อยแต่หากรู้จักกินรู้จักใช้ ไม่ดิ้นรนกับอะไรที่เกินตัว เราก็จะมีความสุข”

วิถีคิดแบบพอประมาณนี้ยังเห็นได้จากกลุ่มผู้จ้างงานตนเอง (ร้านอินเทอร์เน็ต) ที่ยึดถือแนวคิดที่ว่า “หากไม่มีเงินสดก็อย่าคิดไปกู้เงินมาขยายกิจการ รอให้มีก่อนถึงค่อยทำ มีแค่ไหนก็ใช้แค่นั้น” ดังนั้นจึงสามารถยับยั้งความโลภและสกัดกั้นความคิดการทำธุรกิจแบบทุนนิยมไว้ได้ ทั้งที่มีโอกาสขยายกิจการเนื่องจากลูกค้ามาใช้บริการอินเทอร์เน็ตที่ร้านอย่างคับคั่ง ทั้งในส่วนของการท่องโลกอินเทอร์เน็ตและการใช้คอมพิวเตอร์สำหรับการพิมพ์รายงานทั่วไป จนเครื่องคอมพิวเตอร์ไม่เพียงพอที่จะรองรับความต้องการของลูกค้า นอกจากนี้ในการทำธุรกิจอินเทอร์เน็ต ที่เลือกทำยังมีน้อย ด้านคุณธรรมกำกับการประกอบอาชีพ เห็นได้จากการที่เจ้าของร้านไม่เลือกที่จะให้บริการเกมส์คอมพิวเตอร์ถึงแม้ว่าจะสามารถเพิ่มรายได้ให้กับทางร้านได้ด้วยเหตุผลที่ว่า “เกมส์ทำให้เด็กหยาบคายและเถื่อนมากขึ้น” เจ้าของร้านได้ยกตัวอย่างของนักเรียนระดับมัธยมปลายของโรงเรียนชายล้วน ที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง ซึ่งมีพฤติกรรมเปลี่ยนไปในแง่ลบกลายเป็นเด็กที่ชอบใช้ความรุนแรง ก้าวร้าว และหยาบคายภายหลังจากใช้เวลากับการเล่นเกมคอมพิวเตอร์ที่ร้านข้างๆ ดังนั้นร้านอินเทอร์เน็ตแห่งนี้จึงเป็นร้านปลอดเกมส์คอมพิวเตอร์ เนื่องจากเจ้าของร้านตระหนักว่า เกมส์ออนไลน์มีส่วนทำให้เด็กมีค่านิยมและพฤติกรรมเชิงลบ ดังนั้นร้านอินเทอร์เน็ตแห่งนี้จึงเป็นร้านที่มีบรรยากาศเงียบสงบเพื่อให้ลูกค้าได้ใช้อินเทอร์เน็ต และพิมพ์คอมพิวเตอร์เท่านั้น

สำหรับในกลุ่มลูกจ้าง การสนทนากลุ่มพบว่าผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มทุกคนมีวิถีคิดแบบพอประมาณ ในรูปแบบการตระหนักรู้ฐานะของตนเอง พอใจในสิ่งที่มีและเป็นอยู่ ไม่โลภ และไม่มีความคิดที่จะทำอะไรเกินตัว เช่น การไม่คิดกู้หนี้ยืมสินคนอื่นเพื่อจะขยับจากสถานะลูกจ้างให้เป็นนายจ้างโดยมีร้านเป็นของตนเอง พวกเขาบอกว่า “ตอนนี้ยังไม่คิดจะมีร้านของตนเองเพราะยังไม่มีทุน และไม่มีความคิดจะกู้เงินเพราะต้องเสียดอก” ดังนั้นการทำงานของจึงเป็นไปในลักษณะพออยู่พอกิน และไม่เกินกำลัง เห็นได้คำอธิบายของที่ว่า “เวลาทำงานไม่ต้องเอาเยอะ เช่นไม่ทำงานนอกเวลา (ควงกะ) ยกเว้นเป็นครั้งคราวในยามที่ต้องการใช้เงิน เพราะจะทำให้สุขภาพตัวเองทรุดโทรม กำลังเรามีแค่ไหนก็ทำแค่นั้น” วิธีการเอาชนะใจตนเองในความอยากได้สิ่งต่าง ๆ นั้น มาจากวิถีคิดแบบพอประมาณที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความประหยัด การข่มใจในสิ่งยั่วยวนและการรู้จักใช้เงินโดยไม่ตามกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ดังคำสนทนากลุ่มของผู้ร่วมสนทนากลุ่มที่ว่า “ต้อง เข้ม

ประหยัดเอา ถ้าประหยัดได้ก็จะดีกับเรา...เซตดินแดงมีคนเป็นหนี้เยอะ เพราะไม่รู้จักพอ เวลาเห็นคนอื่นมี (โทรศัพท์) ก็อยากจะมีตามบ้างเลยใช้เงินเกินตัว แบบไม่รู้จักคิด ชอบเป็นราชาเงินผ่อนกัน แต่สำหรับเรา การเป็นหนี้คือความทุกข์ ดังนั้น เราต้องรู้จักใช้และพอเพียง ดังนั้นเวลาอยากได้อะไรก็จะต้องยั้งไว้ก่อน”

“ความมีเหตุผล” ผู้ร่วมสนทนากลุ่มสะท้อนวิธีคิดแบบมีเหตุผลว่า ต้องมีความสมดุลในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ กล่าวคือ มีความสมดุลระหว่างการทุ่มเทให้การทำงานและ ความสุข ความสงบสุขและความอบอุ่นของครอบครัวในเวลาเดียวกัน ตัวอย่างเช่น กลุ่มมอเตอริสค์รับจ้าง เลือกว่าจะไม่ทำงานหามรุ่งหามค่ำจนไม่ได้อยู่กับลูกและภรรยา ดังนั้นถ้าวันไหนออกมาทำงานแต่เช้ามืด ก่อนที่ลูกจะตื่น ก็จะเลิกงานไม่ค่ำนักเพื่อที่จะได้กลับบ้านเร็วและมีเวลาอยู่กับลูก นอกจากนี้ ผู้ร่วมสนทนากลุ่มกล่าวว่าจะไม่ขับเร็วเหมือนเพื่อนๆคนอื่นในวินมอเตอริสค์เดียวกัน เพื่อทำเวลา และได้ผู้โดยสารหลายๆเที่ยว เนื่องจาก “ มันอันตราย หากเราเป็นอะไรไป ลูกเมียก็จะเดือดร้อน” การกระทำนี้สะท้อนให้เห็นว่า เขามองว่าการทำงานและความสุขในครอบครัวเป็นสองสิ่งที่สำคัญ และจะต้องพยายามรักษาสมดุลไว้ให้ได้

ความมีเหตุผลในการดำเนินชีวิตยังหมายถึงการหาความสมดุลระหว่างรายได้และรายจ่าย ในปัจจุบันขณะ รวมทั้งมีการออมเงินเผื่อไว้สำหรับอนาคตที่ยังไม่มาถึง ดังจะเห็นได้จาก การที่กลุ่มลูกจ้างมีการคิดวางแผนการจัดการรายได้กับรายจ่ายให้อย่างน้อยต้อง “พอๆกัน” พวกเขาบอกว่า “เราต้องรู้จักคิด ต้องมีการแบ่งสรรการใช้เงินเป็นส่วนๆ ได้แก่ ค่าอาหาร ของใช้ในบ้าน ค่าใช้จ่ายทั่วไป ค่าใช้จ่ายของลูกเวลาไปโรงเรียน “ ลูกจ้างบางคนให้ข้อมูลว่า เมื่อรับเงินเดือนในแต่ละเดือนจะกันเงินครึ่งหนึ่งเป็นเงินเก็บไว้ในธนาคาร และมีวินัยในการใช้เงินในส่วนที่เหลือให้พอ ซึ่งจากการทดลองทำที่ผ่านมาผลปรากฏว่าสามารถทำได้ เนื่องจากจะทราบค่าใช้จ่ายที่คงที่ซึ่งจะถูกจัดสรรไว้อย่างเป็นสัดส่วน และรู้ว่าจะสามารถใช้จ่ายหมวดอื่นๆที่ยืดหยุ่นไม่แน่นอนตายตัวในแต่ละเดือนได้เท่าไร ลูกจ้างกล่าวว่า “ การทำแบบนี้ไม่ได้รู้สึกกดดันตนเอง เพราะมันเป็นธรรมชาติ เป็นสัญชาตญาณไปแล้ว และคิดว่า มันเป็นเรื่องที่ดีกับตัวเอง”

การสนทนากลุ่มยังพบว่าทั้งผู้ประกอบการอาชีพอิสระ ลูกจ้างและกลุ่มมอเตอริสค์รับจ้าง มีความคิดที่จะหาความสมดุลระหว่างวัตถุหรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆในชีวิต กับความสงบสุข และความพึงพอใจในตนเองและครอบครัว ดังตัวอย่างเช่น การที่ผู้ประกอบการอิสระปรับตนเองให้สะดวกสบายน้อยลงโดยการให้บริการรถเมล์แทนการนั่งแท็กซี่ในบางครั้ง และถ้าไม่ไถลนาก็จะใช้วิธีเดิน เพื่อจะได้ประหยัดค่ามอเตอริสค์รับจ้าง โดยให้เหตุผลว่า การยึดติดกับสิ่งอำนวยความสะดวกมากเกินไปจะทำให้เกิดความเคยชินและ “จมไม่ลง” ซึ่งจะทำให้เป็นทุกข์ในอนาคต ในขณะที่กลุ่มลูกจ้างไม่คิดที่จะตามกระแสการเปลี่ยนรุ่นมือถือใหม่ๆ เนื่องจาก การมีมือถือใหม่นั้นถึงแม้จะ

ทำให้ดูดีทันสมัย แต่ต้องแลกกับการเอาเงินที่ออมไว้ไปซื้อ ก็ไม่คุ้มค่าที่จะทำ เพราะ “เราก็จะเดือดร้อน ดังนั้นก็จะลดความอยากลง ชีวิตก็จะไม่เดือดร้อน”

สรุปโดยรวมจะเห็นได้ว่าผู้ร่วมสนทนากลุ่มมีการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพที่อยู่บนวิธีคิดแบบมีเหตุมีผล ซึ่งหมายถึง การมีความสมดุลทางด้านการงานและการใช้ชีวิต มีการวางแผนการใช้เงินอย่างสมเหตุสมผล เน้นการพึ่งตนเองก่อนเป็นหลัก ดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาท และมีข้อสรุปอย่างชัดเจนว่า “เป็นหนี้ ก็เท่ากับ มีทุกข์”

“การมีภูมิคุ้มกัน” พบว่าประเด็นแรกของการมีภูมิคุ้มกันนั้นหมายถึง การประหยัด คิดเผื่อไว้สำหรับวันข้างหน้า และสร้างนิสัยการออมเพื่อให้เกิดความมั่นคงในชีวิต จะเห็นได้ชัดเจนจากกลุ่มมอเตอร์ไซค์รับจ้างที่ตระหนักถึงข้อจำกัดของอาชีพที่ขึ้นอยู่กับความแข็งแรงของร่างกาย ความสำเร็จแล้วคล่องว่องไวและสายตาที่มองทางได้ชัดเจน ดังนั้นเมื่ออายุเพิ่มมากขึ้น สมรรถภาพของร่างกายก็เสื่อมถอยไปทำให้มีผลกระทบกับการหารายได้ ดังนั้นหากตอนนี้ยังอยู่ในวัยหนุ่มและมีร่างกายที่แข็งแรงคืออยู่ สิ่งที่ต้องทำคือ การออมเงินดังกล่าวต่อไปนี้ที่ว่า “อาชีพขี่มอเตอร์ไซค์รับจ้างมีเวลาของมันเป็นเอง อย่างเราขับอีก 10 ปี นูตาก็ไม่ดี ไม่คล่องแคล่วว่องไวเหมือนตอนหนุ่มๆ ก็คงต้องเปลี่ยนอาชีพ ดังนั้นต้องรีบเก็บเงินตั้งแต่ตอนนี้ และงดของฟุ่มเฟือยต่างๆ” นอกจากนี้การเริ่มประหยัดตั้งแต่ปัจจุบันขณะสะท้อนจากการปรับพฤติกรรมการบริโภคของกลุ่มจ้างงานตนเอง เขามีความคิดว่า คนทั่วไปเชื่อโฆษณาและบริโภคผลิตภัณฑ์จากชาเขียวกันมาก ซึ่งในอดีตเขาก็เคยเป็นหนึ่งในคนเหล่านั้น อย่างไรก็ตามความคิดเขาก็เปลี่ยนไปโดยเริ่มมีทัศนคติใหม่ว่าการดื่มชาเขียวไม่ได้มีประโยชน์ดังคำโฆษณา และยังขายแพงมากถึงขวดละ 20 บาทอีกด้วย ดังนั้นเขาจึงปรับพฤติกรรมตนเองโดยการเติมน้ำเปล่าแทนชาเขียว เขากล่าวว่าการมีคุณลักษณะประหยัดจากสิ่งเล็กๆน้อยๆในชีวิตประจำวันเหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นของการวางแผนสำหรับอนาคตของตนเอง

ในทัศนะของผู้ร่วมสนทนากลุ่ม การมีภูมิคุ้มกันที่ดียังหมายถึงความสามารถในการปรับตัวให้อยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จาก กลุ่มลูกจ้างในร้านทำผมที่เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจในยุคน้ำมันแพง พวกเขาตระหนักว่า ตอนนี้เศรษฐกิจไม่ดี ลูกค้ายิ่งจะลดค่าใช้จ่ายของตนโดยทำผมบ่อยน้อยลงไปด้วยซึ่งมีผลกระทบกับรายได้ของเขา ทางออกของเรื่องนี้คือ “เราต้องปรับตัวโดยการประหยัดค่าใช้จ่ายให้ร้าน ด้วยการปิดโทรทัศน์เวลาทำผมให้ลูกค้า ซึ่งถ้าเป็นแต่ก่อนก็จะเปิดทิ้งไว้ตลอด ทั้งๆที่ส่วนใหญ่ลูกค้าก็ไม่ดูเนื่องจากสนใจกับผมตัวเองมากกว่าสนใจดูโทรทัศน์ อีกทั้งเวลาได้ผมก็จะทำให้ไม่ได้ยินเสียงโทรทัศน์... มาตอนนี้เราเปลี่ยนวิธีการโดยให้ลูกค้าอ่านหนังสือแทน แต่ก่อนก็จะซื้อหนังสือเข้าร้าน แต่ตอนนี้ใช้วิธีเช่าหนังสือแทน แค่มะละ 8 บาท ต่อวัน ได้เปลี่ยนหนังสือไปเรื่อยๆ คุ้มกว่าซื้อหนังสือเล่มละเกือบร้อยบาทมาให้ลูกค้าอ่านซะอีก” นอกจากนี้พวกเขายังปรับวิธีการใช้เงินโดยซื้อของที่

จำเป็นเท่านั้น และคิดหางานที่จะสร้างรายได้เสริม เช่น งานเย็บผ้า ปะ ชุน แก้วเสื่อผ้า กางเกง อันจะเป็น "กระเป๋านี้อีกหนึ่งใบ" ที่จะทำให้เขามีรายได้พอกินพอใช้

การพัฒนาความรู้และทักษะในการเลี้ยงชีพอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถปรับตัวได้ทันเมื่อสิ่งแวดล้อมภายนอกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงการสร้างและการมีภูมิคุ้มกัน ซึ่งเห็นได้จากการรู้เท่าทันและสามารถจัดสินค้าและบริการที่สามารถตอบสนองความต้องการของลูกค้า ดังกรณีของผู้จ้างงานตนเองที่เปิดร้านอินเทอร์เน็ตที่ตัดสินใจเปลี่ยนจอคอมพิวเตอร์จากจอลักษณะเหมือนโทรทัศน์ 14 นิ้วมาเป็นแบบจอแบนเนื่องจาก จะช่วยประหยัดที่ตั้งเครื่อง ทำให้ที่ร้านซึ่งมีพื้นที่จำกัดสามารถมีคอมพิวเตอร์จำนวนมากกว่าเดิม อีกทั้งยังทันสมัยเป็นจุดเด่นของร้านสามารถดึงดูดลูกค้าให้มาใช้บริการมากขึ้น ส่วนกลุ่มมอเตอร์ไซด์รับจ้างก็มีการรักษามาตรฐานและพัฒนาฝีมือในการขับขี้อยู่เสมอ โดยพวกเขาจะคอยสังเกตว่าลูกค้าแต่ละคนชอบลักษณะการขับขี้อันไหนไม่เหมือนกัน เช่นลูกค้าสูงอายุจะชอบให้ขับช้าแบบเรียบร้อย ช้าๆ ในขณะที่ลูกค้าวัยรุ่นจะชอบแบบรวดเร็วทันใจ ดังนั้นพวกเขาจะสอบถามความเห็นของลูกค้าเพื่อนำมาปรับปรุงการให้บริการของตนและพัฒนาทักษะในการขับขี้อันให้ดีขึ้น ดังที่เขาได้กล่าวว่าหากจะทำงานนี้ให้รุ่งเรือง “เวลาที่ต้องปลอดภัย ขับขี่เร็ว สุขภาพต่อผู้โดยสาร รู้จักปรับปรุงบริการของเรา” และถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่อาจเป็นสิ่งที่คุกคามความมั่นคงในการทำงานในอนาคต คือการเปิดให้มีวินมอเตอร์ไซด์เสรีจะทำให้พวกเขาหวาดกลัว แต่เขาเชื่อว่าการมีวิถีคิดในเชิงบวกและยืดหยุ่นจะทำให้หนทางการประกอบอาชีพของเขามีทางออก ดังคำกล่าวที่ว่า “กลัวเหมือนกัน แต่ก็คิดหาทางออก อาจเปลี่ยนงานใหม่หรือหางานอื่นเพิ่ม เชื่อว่าปัญหาทุกอย่างแก้ไขได้ ”

“ความรู้” ความรู้ในการประกอบอาชีพเป็นสิ่งสำคัญอันจะทำให้ผู้ประกอบการอาชีพสามารถพึ่งตนเองและมีชีวิตที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้ ผลการศึกษาพบว่าทุกกลุ่มย่อยของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มมีความรู้ที่เกี่ยวข้องและจำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพของตนเอง ดังเช่น ผู้ประกอบอาชีพอิสระเปิดร้านอินเทอร์เน็ตจะมีความรู้ด้านคอมพิวเตอร์ทั้งจากการค้นคว้าบนอกระบบการศึกษาหรือจากการฝึกฝนจากงานเก่าของตนเอง ซึ่งล้วนมาจากความสนใจในคอมพิวเตอร์มาแต่ดั้งเดิม นอกจากนี้ความรู้ด้านการตลาด การเลือกประกอบกิจการที่เหมาะสมกลุ่มลูกค้าที่เป็นนักศึกษาและคนวัยทำงาน การเลือกทำเลที่เหมาะสม หรือการลงทุนในอุปกรณ์ที่ทันสมัยและประหยัดเนื้อที่การติดตั้ง เช่น คอมพิวเตอร์จอแบนเพื่อที่จะได้วางคอมพิวเตอร์ได้หลายๆเครื่อง เป็นส่วนประกอบที่ทำให้เขาประกอบธุรกิจได้อย่างมีที่ทางเป็นของตนเอง บนพื้นฐานวิถีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง และสามารถต่อสู้กับผู้ประกอบการรายอื่นที่มีความเป็นทุนนิยมมากกว่าได้

กลุ่มผู้ขายของเก่าก็มีความรู้ที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพของตนเช่นกัน เช่น ความรู้เกี่ยวกับการแยกประเภทของของเก่า ราคาที่แตกต่างกันของวัสดุแต่ละประเภท รวมทั้งการเสาะแสวงหาเส้นทางใหม่ๆ และหาแหล่งใหม่ที่จะขอรับซื้อของเก่า ในกลุ่มมอเตอร์ไซค์รับจ้างนั้น การรู้เส้นทางเป็นสิ่งที่สำคัญมากเนื่องจากปัจจัยสำคัญที่ลูกค้าเลือกใช้บริการมอเตอร์ไซค์รับจ้างคือ ความรวดเร็วในการเดินทาง ดังนั้น การรอบรู้เส้นทางลัดหรือเส้นทางใหม่ๆ รู้สภาพจราจรในขณะนั้น อีกทั้งการรู้สัณนิมของลูกค้าประจำว่าคนไหนชอบให้ขับแบบไหน จะเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนสร้างความก้าวหน้าให้กับอาชีพนี้ได้

สำหรับลูกค้าจากร้านทำผม จำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับการทำผมครบทุกด้าน ตั้งแต่การสระ ไดร้ ตัด ซอย ย้อม ฯลฯ โดยการเรียนในระบบคือจากโรงเรียนสอนทำผม ซึ่งลูกค้าจะเชื่อถือมากกว่าหากมีประกาศนียบัตรรับรอง ซึ่งความรู้พื้นฐานในการทำผมนี้จะถูกฝึกฝนจนเป็นความเชี่ยวชาญชำนาญในเวลาต่อมาอันจะทำให้กลุ่มลูกค้าจากร้านทำผมมีความมั่นใจในฝีมือตนเองมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การจดจำให้ได้ว่าลูกค้าคนไหนชอบวิธีการทำผมแบบใด โดยการสอบถามจากลูกค้าและ มีวิธีการติดตามประเมินผลการทำงานของตนเองว่าควรปรับปรุงในลักษณะใดจากลูกค้า รวมทั้งมีการศึกษาการทำทรงผมใหม่ๆ จากนิตยสารต่างๆ จะเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้มีความรอบรู้ก้าวหน้าทันกับการเปลี่ยนแปลงได้

“คุณธรรม” ผลการศึกษาพบการรักษาศีลธรรมตามหลักศาสนาในกลุ่มมอเตอร์ไซค์รับจ้างในประเด็นความซื่อสัตย์สุจริตต่อลูกค้าเกี่ยวกับ ค่าโดยสารและเรื่องเงินทอง กล่าวคือ พวกเขาไม่คิดที่จะคิดราคาเกินจริง หรือฉวยโอกาสโก่งค่าโดยสารในช่วงชั่วโมงรีบด่วน และถึงแม้จะมีข้ออ้างว่าน้ำมันขึ้นราคาแต่เขาก็ไม่คิดเอาเปรียบลูกค้าด้วยการขึ้นค่าโดยสารเนื่องจาก “เห็นใจลูกค้า เพราะลูกค้าก็เดือดร้อนเหมือนกับเรา” ดังนั้นราคาค่าโดยสารยังคงเดิมและบริการก็ยังรักษามาตรฐานที่ดีเช่นเดิม นอกจากการมีคุณธรรมด้านการประกอบอาชีพแล้ว พวกเขายังรักษาคุณธรรมของการดำรงชีวิตควบคู่กันไป กล่าวคือถึงแม้การมีอาชีพเป็นมอเตอร์ไซค์รับจ้างจะทำให้มีโอกาสพบลูกค้าผู้หญิงมากมาย ซึ่งบางคนก็อยากสานต่อความสัมพันธ์แบบชู้สาวกับพวกเขา แต่ผู้ร่วมสนทนากลุ่มรู้จักครองตน ไม่ออกนอกกลุ่มทางเนื่องจาก “รักครอบครัว ไม่อยากให้ครอบครัวเดือดร้อน และนึกถึงลูกที่เป็นผู้หญิง กลัวพฤติกรรมที่เราทำจะตกอยู่ที่ลูก ไม่อยากทำให้ลูกเสียใจ”

การมีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ รักษาจรรยาบรรณ มีความเพียรและความอดทนในกิจการงานเห็นได้จากผู้ร่วมสนทนากลุ่มร้านอินเทอร์เน็ต ที่เปิดร้านภายใต้แนวคิดแบบลูกค้าเป็นศูนย์กลาง ยกตัวอย่างเช่น การดูแลลูกค้าอย่างใส่ใจ การเปิดร้านตรงเวลาและขยายเวลาปิดร้านหากลูกค้าจำเป็นต้องใช้คอมพิวเตอร์ทำงานเร่งด่วนโดยนั่งรอลูกค้าจนกว่าจะเสร็จ นอกจากนี้การเลือกผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพเช่นหมึกพิมพ์ที่ดีมาใช้ในร้าน แต่บอกลูกค้าอย่างตรงไปตรงมาก่อนจะสั่งพิมพ์

ว่าค่าพิมพ์สีจะแพงกว่าที่อื่นเพราะใช้หมึกดี สะท้อนให้เห็นถึงจรรยาบรรณในการประกอบวิชาชีพของตน

2.2 ที่มาของการมีแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ในหลวงเป็นต้นแบบ

ผู้ร่วมสนทนากลุ่มที่เป็นกลุ่มลูกจ้างกล่าวว่า ภาพของในหลวงที่ออกเสด็จเยี่ยมราษฎรในถิ่นทุรกันดารที่ออกอากาศตามโทรทัศน์ทำให้นึกถึงสิ่งที่ในหลวงสอนชาวบ้านให้มีชีวิตแบบพออยู่พอกินแบบเศรษฐกิจพอเพียง พวกเขาจำภาพที่พระองค์เสด็จเยี่ยมราษฎรตามชนบทและแนะนำทฤษฎีใหม่ให้เกษตรกรทดลองปลูกข้าว ปลูกพืชสวน ทำบ่อเลี้ยงปลา ฯลฯ มีชีวิตที่ประหยัดแบบพอเพียงเป็นแรงบันดาลใจให้หันมาองชีวิตตนเองและทดลองปฏิบัติในเรื่องการใช้จ่ายและการออมเงิน เช่น ถ้าหารายได้มาได้ 150 บาทต่อวัน ก็จะจำกัดการใช้จ่ายให้อยู่ในงบประมาณ 100 บาทเท่านั้น ดังนั้นในแต่ละวันก็จะเหลือเงินเก็บ 50 บาท ซึ่งจะเก็บไว้เผื่อวันพຽ່ງนี้หากไม่มีรายได้

การปลูกฝังจากครอบครัว

วิธีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงของผู้จ้างงานตนเองที่เปิดร้านอินเทอร์เน็ตได้รับการปลูกฝังจากครอบครัว เช่น พ่อแม่ และยาย กล่าวคือคุณยายจะสอนให้ลงบัญชีรายรับรายจ่าย พ่อแม่สอนให้ประหยัด รู้คุณค่าของเงินและมีปลูกฝังค่านิยมอดออมและพอเพียง วิธีการที่ขัดเกลาทางสังคมตั้งแต่เด็กคือ การสนับสนุนให้ใช้เวลาในช่วงปิดเทอมทำงานหาเงินพิเศษ เช่น สนับสนุนให้ช่วยงานร้านอาหารของเรียน มีผลให้เรียนรู้และเกิดค่านิยมพึ่งตนเอง ภูมิใจในการมีอาชีพสุจริต สร้างรายได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง และรู้คุณค่าของเงิน

ในแนวทางเดียวกัน ครอบครัวของกลุ่มลูกจ้างก็อบรมลูกให้รู้ค่าของเงินเนื่องจากพ่อแม่เคยขัดสนมาก่อน ดังนั้น พ่อแม่จึงเป็นแบบอย่างของคนขยัน อดทน และประหยัด ดังที่กลุ่มลูกจ้างกล่าวไว้ว่า “พ่อแม่หนูลำบากมาก่อนและสอนให้รู้ค่าของเงิน และรู้จักใช้เงิน จะซื้ออะไรก็ต้องคิดก่อนเสมอ” และ “พ่อแม่ประหยัดและรู้จักคิดก่อนใช้เป็นแบบอย่าง ครอบครัวสอนให้รู้จักใช้เงินและไม่ฟุ่มเฟือย”

การปลูกฝังโดยสถาบันศาสนา

การผ่านการบวชเรียนจากวัดและเรียนรู้วิธีการดำเนินชีวิตให้อยู่เหนือความอยากที่ไม่มีที่สิ้นสุดของตนเอง ปลูกฝังให้กลุ่มมอเตอร์ไซด์รับจ้างรู้จักคำว่าพอประมาณ อีกทั้งยังได้ทดลองปฏิบัติด้วยตนเองในขณะที่เป็นเด็กวัด พวกเขาเล่าว่า แต่ก่อนเคยเป็นคนเกเรออกนอกกลุ่มนอกลู่นอกทาง ไม่มีความรับผิดชอบและดำเนินชีวิตไปตามกระแสวัตถุนิยม แต่ชีวิตเขาพบแสงสว่างหลังจากที่ได้บวชเรียนและ

อยู่ที่วัด เขาสรุปว่า “วัดสอนให้เป็นคนดี คำสอนของพระเน้นให้พอใจในสิ่งที่มีอยู่” การปลูกฝังแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงโดยสถาบันทางศาสนานี้ คล้ายกับการที่ผู้ประกอบอาชีพอิสระได้รับการไปโบสถ์ทุกวันอาทิตย์และการได้ศึกษาพระคัมภีร์ เขากล่าวว่า “คริสต์ก็สอนเหมือนพุทธในแง่ทางสายกลาง ความไม่ประมาท อย่าหลงระเหิงและอย่าเสี่ยง”

การเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น

กลุ่มลูกจ้างสะท้อนให้เห็นว่า ประสบการณ์ของเพื่อนบ้านที่ไปกู้หนี้ยืมสินนอกระบบแต่ไม่มีหนทางใช้คืนนั้น เป็นสิ่งที่ทำให้พวกเขาได้เห็นชีวิตอีกด้านที่สงบสุขในวิถีพอเพียงได้อย่างไร เขากล่าวว่า เขาจะไม่ยอมเป็นหนี้เนื่องจาก “เวลาที่เห็นเจ้าหนี้มาทวงหนี้เพื่อนบ้านแล้วเขาถูกด่า มันรู้สึกอาย ชาวบ้านแทนเขา รู้สึกเหมือนคนไม่มีที่จะอยู่ ถึงเราไม่เคยเป็นหนี้แต่ก็กลัวการเป็นหนี้ การกู้เหมือนดินพอกหางหมู หากเราไม่มีเงินใช้หนี้เขาเราก็จะโดนด่า เรากลัว ไม่อยากเดือดร้อน” ดังนั้น ยิ่งได้ฟังเพื่อนบ้านปรับทุกข์ปัญหาชีวิตจากการเป็นหนี้สิน ซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาครอบครัวจนทำให้ชีวิตไม่มีความสุข ต้องอยู่แบบหลบซ่อน และไม่สามารถอยู่ในสังคมอย่างปกติสุขได้มากเท่าไร ก็จะเป็นการตอกย้ำความคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็นวิถีที่ดีสำหรับการดำเนินชีวิตมากขึ้นเท่านั้น

การตระหนักรู้ด้วยตนเอง จากสิ่งต่างๆต่อไป

1). การแต่งงาน เป็นจุดเริ่มของกลุ่มมอเตอร์ไซค์รับจ้างให้มีความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น อีกทั้งยังเป็นจุดเปลี่ยนให้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทเพราะชีวิตต่อไปนี้ไม่ได้มีแต่ตัวคนเดียว พวกเขามีครอบครัวที่ต้องรับผิดชอบด้วย ดังนั้นเวลาจะทำอะไรก็จะมีคิดไตร่ตรองก่อนเสมอ เช่น “จะไม่ออกนอกกลุ่มนอกทาง นอกใจภรรยาทั้งๆที่มีโอกาส แต่จะครองตนได้เพื่อครอบครัว เพราะอยากมีครอบครัวที่อบอุ่น และไม่มีปัญหา” นอกจากนี้การมีครอบครัวทำให้เกิดการวางแผนสำหรับอนาคตอีกด้วย

2). การมีลูก ทำให้ผู้ร่วมสนทนากลุ่มในกลุ่มลูกจ้างเริ่ม “คิดยาวขึ้น” เมื่อถึงอนาคตข้างหน้า ดังนั้นสิ่งดีที่ตามมาหลังจากการมีลูกคือ การคิดให้รอบคอบก่อนจะทำอะไร โดยมีการประเมินความเสี่ยงและความคุ้มค่าก่อนจะตัดสินใจ นอกจากนี้ ผู้ร่วมสนทนากลุ่มเริ่มดำเนินการออมเงินเพื่อลูกในรูปแบบต่างๆ เช่นเปิดบัญชีธนาคาร โดยตระหนักถึงความไม่แน่นอนของรายได้ของตนเองและต้องการสร้างหลักประกันให้ลูก ดังที่กลุ่มมอเตอร์ไซค์รับจ้างได้กล่าวว่า “ทำอะไรก็นึกถึงลูก ไม่อยากทำให้ลูกเสียใจ จะอดออมเพื่อลูกจะได้มีอนาคตที่ดี” และจากคำสัมภาษณ์กลุ่มลูกจ้างต่อไปนี้ “เรามีลูก จะทำอะไรก็ต้องคิดเผื่อเค้า ต้องพยายามออมเงินเผื่อว่าวันพุงนี้เราไม่มีรายได้ เราจะได้มีเงินที่เก็บไว้เอาไว้ใช้ เดียวนี้เงินหายากขึ้น รายได้เราก็น้อย ไม่มั่นคง ดังนั้นพอทำงานมีรายได้ ก็ต้องประหยัด”

3). เรียนรู้จากการกระทำของตนเอง การผ่านช่วงเวลาที่ชีวิตแบบสุขนิยมที่ยาวนานจนตนเองได้รับผลกระทบในด้านลบจากการดำเนินชีวิตแบบนั้น เช่น ประสบปัญหาด้านสุขภาพ เม้าหัว

รำน้าจนเสียนงาน มีปัญหาขัดแย้งกับครอบครัวเนื่องจากเที่ยวกลางคืนบ่อยๆของกลุ่มมอเตอร์ไซด์รับจ้างซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงที่ทำให้เขาเรียนรู้ที่จะเป็นคนดีและอยากมีชีวิตที่สงบสุข การใช้ชีวิตแบบบริโภคนิยมทั้งด้านกิน เที่ยว และซื้อของฟุ่มเฟือยจนไม่มีเงินเก็บของผู้ประกอบอาชีพอิสระ ซึ่งภายหลังได้มองเชิงเปรียบเทียบกับกลุ่มเพื่อนๆ ที่ขยันทำงานและใฝ่ดีจนรู้สึกว่าคุณค่าของตัวเองน้อยกว่าเพื่อน คุณเป็นคนไม่มีอนาคตและไม่มีความก้าวหน้าในอาชีพการงานเนื่องจาก ตนเองใช้เวลาและทุนทรัพย์ไปกับการเที่ยวเตร่และซื้อของฟุ่มเฟือยโดยไม่สามารถมีเงินออมไว้ตั้งตัวได้เลย ประกอบกับการได้เรียนรู้จากความประมาทและความโลภในการทำธุรกิจในอดีตของตนเอง เป็นสิ่งที่ทำให้เห็นคุณค่าของชีวิตที่ต้องดำเนินอย่างมีสติและไม่ประมาท ดังคำกล่าวที่ว่า “ในชีวิตพลาดเยอะ เช่นการลงทุนขายเสื้อผ้ามือสองแล้วเจ๊งเพราะเชื่อตัวเองมากเกินไป และประมาท ทำให้ต่อไปนี้จะต้องมีความรอบคอบมากขึ้น”

2.3 การประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมเมืองและการทำงาน

เกี่ยวข้องกับมิติด้านเศรษฐกิจที่ต้องก้าวข้ามความขัดสนและจะต้องมีวิถีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐานด้วย ดังคำพูดที่ว่า “ถ้าไม่มีงานก็เป็นเศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้” และ “ถ้าไม่โลภ ก็จะไม่มีความทุกข์ ไม่จำเป็นที่จะต้องมีความมากมายเพื่อที่จะมีความสุข”

วิธีการประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ

1.ลดรายจ่าย ได้แก่

- ลด ละ เลิกการเที่ยวบาร์ เชน และการเที่ยวกลางคืนทุกรูปแบบ งดของฟุ่มเฟือยในชีวิตและการใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย (ผู้ประกอบอาชีพอิสระ และมอเตอร์ไซด์รับจ้าง)
- สอนให้ลูกตั้งใจเรียน เพื่อที่ผลการเรียนที่ดีจะทำให้ได้ทุนการศึกษาที่โรงเรียน ซึ่งเป็นทุนเรียนดีแต่ยากจน ผู้ร่วมสนทนากลุ่มมองว่า การที่ลูกได้ทุนการศึกษานั้นนอกจากจะช่วยแบ่งเบาภาระของพ่อแม่เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาแล้วยังเป็นการปลูกฝังนิสัยการรักเรียนแก่ลูกได้เพื่อเขาจะได้มีอนาคตที่ดี (ลูกจ้าง)
- ลดการใช้เงินในจำนวนที่มาก เช่นเลิกซื้อของเข้าบ้านครั้งละมากๆ เกินความจำเป็นเนื่องจากเงินจะจมไปกับสินค้านั้น อีกทั้งของที่ซื้อเก็บเอาไว้ เมื่อเวลาผ่านไป คุณภาพของของนั้นก็เสื่อมลง เช่น น้ำมันพืชจะเหม็นหืน สบู่ไม่หอม เป็นต้น (ลูกจ้าง)

2.เพิ่มรายได้ ได้แก่

- ประกอบอาชีพเสริมคือ การเก็บขยะในช่วงกลางคืน (มอเตอร์ไซด์รับจ้าง)

3. วางแผนในการใช้จ่าย ทำให้สามารถการคำนวณหรือประเมินรายจ่ายของแต่ละเดือนได้

- รู้ว่าของใช้ในบ้านแต่ละอย่างจะสามารถใช้ได้นานแค่ไหน เช่น สบู่อาทิตยส์ละก้อน น้ำมันเดือนละขวด สามารถคิดวิเคราะห์เปรียบเทียบสินค้าแต่ละชนิด ทั้งที่ขายในห้างสรรพสินค้า ซูเปอร์สโตร์ หรือที่ตลาดนัด จนสรุปได้ว่า ซื้อยี่ห้อไหน และซื้อที่ไหนถึงจะคุ้มกว่ากัน เช่น การซื้อของที่ตลาดนัดคุ้มกว่าการไปห้างสรรพสินค้าเนื่องจากไม่ต้องเสียค่ารถ และไม่จำเป็นต้องไปสูบบุหรี่อากาศที่ยั่วทำให้เกิดความอยากได้สิ่งอื่นๆ เวลาเดินห้างสรรพสินค้า (ลูกจ้าง)
- เปรียบเทียบระหว่างการทำกับข้าวกินเองกับการซื้ออาหารถุงซึ่งจะมีการคำนวณว่าแบบไหนจะประหยัดกว่ากัน เช่น ถ้ามีสมาชิกในครอบครัวไม่มากแค่สองสามภรรยา การทำกับข้าวจะไม่คุ้ม (ลูกจ้าง)
- แจกแจงรายจ่ายเป็นหมวดหมู่ เช่น ค่าเช่าบ้าน ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายทั่วไป และจัดการควบคุมค่าใช้จ่ายโดยมุ่งให้มีเงินเหลือเก็บในแต่ละเดือน (ลูกจ้าง)

4. มีกลไกและวินัยในการออมเงิน

- เปิดบัญชีโดยใช้ชื่อลูกเพราะจะถอนยาก แต่จะได้บังคับตนเองฝากให้ลูกทุกเดือน (มอเตอร์ไซค์รับจ้าง)
- แบ่งเงินรายได้ของแต่ละเดือนเป็นส่วนๆ เช่น ครึ่งหนึ่งฝากธนาคาร อีกครึ่งหนึ่งเอาไว้ใช้จ่ายทั่วไป (ลูกจ้าง)

5. พึ่งตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

- ยึดมั่นกับค่านิยมที่ว่า ความขยันและอดทนจะทำให้สามารถมีรายได้ของตนเองได้และไม่ต้องหันไปพึ่งใคร ดังนั้น ต้องอดทนกับการทำงานด้วยลำแข้งของตนเอง ทำงานให้พออยู่พอกิน และถ้าไม่จำเป็นจริงๆ ก็ไม่ยอมไปกู้ใคร (ชาเล้ง)
- สอนลูกให้พึ่งตนเองเสมอ เช่น หากลูกอยากได้ของเล่นให้หัดเทียบกับเพื่อนที่โรงเรียน เช่น เกมสีกด ก็จะให้ลูกเก็บเงินค่าขนมวันละเล็กละน้อยเพื่อซื้อของที่ลูกอยากได้นั้นด้วยตนเอง และหากเงินยังไม่พอแม้จะช่วยสมทบทุนเล็กน้อย (ลูกจ้าง)

6. ดำเนินชีวิตตามอัตภาพแบบพอประมาณ

- ยับยั้งความคิดที่จะขยายกิจการ เนื่องจากเสี่ยงมากขึ้น และต้องกู้หนี้ยืมสินผู้อื่น (ผู้ประกอบการอาชีพอิสระ)
- ไม่ซื้อเสื้อผ้าตามแฟชั่นหรือตามเพื่อน แต่แต่งกายจากสิ่งที่มีอยู่แล้วภายใต้วิธีคิดแบบ “ยังไว้ก่อน” (ลูกจ้าง)
- ไม่คิดเปรียบเทียบชีวิตตนเองกับคนอื่น พอใจในสิ่งที่มี (ลูกจ้าง)

7. ยึดหยุ่นกับการใช้ชีวิต

- ไม่กดดันลูกให้เรียนโรงเรียนดี หรือเรียนพิเศษ แค่ขอให้เขามีความสุขกับการเรียนก็พอ (มอเตอร์ไซค์รับจ้าง)
- ให้ลูกเรียนโรงเรียนรัฐบาลและใกล้บ้านโดยไม่ต้องเป็นโรงเรียนดังก็ได้ เวลากลับมาจากโรงเรียนจะได้มาเจอกันเร็วๆ (ลูกจ้าง)

8. รักษาแหล่งสนับสนุนทางสังคม สร้างเครือข่าย

- สร้างสัมพันธ์ภาพกับลูกค้า จนมีลูกค้าประจำที่รู้จักกัน เป็นกันเองและสนิทกัน (ผู้ประกอบอาชีพอิสระ)
- บริการลูกค้าให้ดีที่สุดจนสนิทกันเหมือนคนใกล้ชิดในครอบครัวและเป็นลูกค้าประจำกัน (มอเตอร์ไซค์รับจ้าง)
- สร้างเครือข่ายใหม่ๆ สร้างความคุ้นเคยกับลูกค้าโดยต้องพูดดีๆ มีอัธยาศัยดีกับลูกค้า (ชาเลนจ์)
- มีน้องสาวช่วยเลี้ยงลูกเล็กๆ ไม่ต้องเสียเงินไปจ้างคนอื่นเลี้ยงและจะได้ทำงานหาเงินได้โดยไม่ต้องเป็นห่วงลูก (ลูกจ้าง)

2.4 ประเด็นอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

1. ปัจจัยเอื้อให้การประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความเป็นไปได้

- เงื่อนไขเบื้องต้นคือต้องพ้นจากความขัดสน และหาเลี้ยงตนเองได้ “จะพอเพียงไม่ได้ถ้าไม่มีงานทำ”
- สมาชิกในครอบครัวควรมีวิธีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงเช่นเดียวกับผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม
- การมีค่านิยมไม่เป็นหนี้ ไม่เป็น “ราชาเงินผ่อน”
- มีสวัสดิการพื้นฐานจากรัฐ เช่น โครงการ 30 บาท อันจะช่วยในแง่การลดรายจ่ายในการรักษาพยาบาลตนเองและครอบครัวได้

2. วาทกรรมเศรษฐกิจพอเพียง

- ผู้ร่วมสนทนามีความเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียงที่คับแคบจำกัดว่าหมายถึง ชีวิตที่ต้องประหยัด (มีการใช้คำว่าประหยัดบ่อยมาก พูดซ้ำๆประมาณ 50 ครั้ง) และพอเพียง (พอใจในสิ่งที่มีอยู่) เท่านั้น โดยมีพื้นที่ปฏิบัติการในชนบทเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ประเด็นของ การมีเหตุผล

การมีภูมิคุ้มกันที่ดี ความรู้ และคุณธรรม รวมทั้งการประยุกต์แนวคิดนี้ในเขตเมืองยังไม่อยู่ในการรับรู้ที่เด่นชัดในนิยามเศรษฐกิจพอเพียง

ส่วนที่ 3: กรณีศึกษา

กรณีศึกษาที่ 1 : เพ็ญ (ขายข้าวเหนียวปิ้ง กล้วยปิ้ง ซอยประชาสงเคราะห์ 24)

ข้อมูลพื้นฐาน

เพ็ญเกิดที่จังหวัดสงขลา ปัจจุบันอายุ 38 ปี แต่งงานกับคุณโกมลคนอุปราชธานี อาชีพรับมอเตอร์ไซด์รับจ้าง เป็นตำรวจบ้าน และรับส่งบิลให้กับบริษัทก่อสร้าง ทั้งคู่มีลูก 2 คน ลูกสาวคนโตอายุ 13ปี เรียนชั้น ม. 2 โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ส่วนลูกชายกำลังเรียนชั้น ป.2 โรงเรียนอานวยพิทยฯ ขณะนี้พักอยู่บ้านเช่าละแวกนั้นกับครอบครัวรวมทั้งแม่ของเธอ โดยจ่ายค่าเช่าบ้านเดือนละประมาณ 3,000 บาท รวมค่าน้ำ ค่าไฟ

เพ็ญเรียนหนังสือจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และ เข้ากรุงเทพฯตั้งแต่ปีพ.ศ. 2530 โดยเริ่มอาชีพเย็บผ้าตามพี่สาว จนถึงปี 2538 ก็เปลี่ยนอาชีพเป็นแม่ค้าขายข้าวเหนียวปิ้งเนื่องจากเงินจากการเย็บผ้าไม่พอใช้ เพ็ญเล่าว่าเธอช่วย แม่ขายข้าวเหนียวปิ้งก่อน โดยใช้พื้นที่บริเวณหน้าบ้านเช่าเป็นพื้นที่ขายของซึ่งขายดีมาก ต่อมาในปี 2537 เธอจึงเริ่มทำเองและขายเองทั้งหมดโดยมีแม่ซึ่งอยู่บ้านเดียวกับเธอมาประมาณ 20 กว่าปีช่วยหนุนข้าวเหนียว เพ็ญให้ค่าสมนาคุณที่แม่ช่วยงานเป็นเงินวันละ 170 บาท ช่วงเริ่มแรกที่ขาย เพ็ญทำแค่ข้าวเหนียวเหนียวปิ้ง ได้เผือก กล้วย กุ้ง ภายหลังเพิ่มไส้มัน เนื่องจากลูกค้ากินเผือกแล้วคันคอ เขาจึงได้แนะนำให้เพ็ญลองทำไส้มันซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของลูกค้าเป็นอย่างมาก

วิธีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงและการประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตประจำวัน

เพ็ญเชื่อว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน แต่ต้องมีเงื่อนไขเบื้องต้นคือ ภาวะปราศจากหนี้ เธอกล่าวว่า “ขอให้หมดหนี้ก่อนจะทำ...ทำแบบพออยู่พอกิน นิดๆ หน่อยๆ คือ ไม่เดือดร้อน”

• ความพอประมาณ

ความสุขในการทำงานของเพ็ญคือ การประกอบอาชีพอิสระ และมีอาชีพที่เธอชอบนั่นคือการขายของ ยิ่งไปกว่านั้นการขายของที่ “ทำให้ได้กิน ได้เก็บ” และตั้งอยู่บนราคาที่ลูกค้าก็พอใจสามารถจ่ายได้และเธอก็ยังมีกำไรบ้าง ทำให้เธอมีความสุขกับงานในแต่ละวัน จะเห็นได้จากเธอไม่

คิดที่จะตั้งราคาของสูงเกินไปถึงแม้จะทำให้มีกำไรเพิ่มขึ้นก็ตาม ดังนั้นถึงแม้ลูกค้าบางคนจะแนะนำให้เธอขึ้นราคาเป็นสองเท่า แต่เธอก็เลือกที่จะไม่ทำ ดังคำกล่าวของเพ็ญที่ว่า “ที่แรกเขาบอกให้ทำ ลูกละ 5 บาท 2 ลูก 10 บาท ไม่อยากขายเลย เพราะคุ้มกันแพงเกินไป ไม่อยากทำ...อยากขายของแบบขายง่าย ๆ พอกินได้ 4 ลูก ก็ 10 บาท ”

การมีชีวิตที่ปลอดภัยนั้นเป็นสิ่งหนึ่งที่เธอยึดมั่น เพ็ญกล่าวว่า ถึงแม้เธออยากได้บ้านแต่ถ้าจะมีบ้านแบบเป็นหนี้ เธอก็ขอไม่เอา เพราะชีวิตที่สุขสุดคือ ชีวิตที่ไม่มีหนี้ เธอเน้นย้ำว่า “เราอย่าฟุ่มเฟือยและอย่าเป็นหนี้แค่นั้นแหละ” อย่างไรก็ตามถึงแม้ตอนนี้เธอเป็นหนี้อยู่บ้างแต่เธอก็พยายามปลดหนี้ให้ตนเองภายในปีพ.ศ.2550 และมุ่งสู่ชีวิตที่พอประมาณด้วยวิธี “...นึกถึงในหลวงมีเท่าที่พอกิน...จะเหลือดั่งคังไว้เก็บเพื่อซื้อบ้าน” นิยามของความสุขของเพ็ญคือการไม่ทำให้ชีวิตเครียดจนเกินไป และทำให้ครอบครัวมีความสุข เธอกล่าวว่า “...ทุกวันนี้มีความสุขดี แฟนเขาสบายๆ เราไม่เคยทะเลาะกัน เหล้ายาบ้าไม่กิน กลับมาก็ไปช่วยเหลือสังคม...ความสุขแค่นี้ก็พอแล้ว มีเติมเปี่ยมเลย จริงๆ ไม่นะ ไม่เคย ซีเรียส ไม่เครียด (เสียงสูง)”

• ความมีเหตุผล

การเปลี่ยนอาชีพจากเย็บผ้ามาเป็นการขายของที่ผ่านกระบวนการประเมินความคุ้มค่าทั้งในด้านรายได้ ความเหนื่อย และความเครียด สะท้อนการตัดสินใจบนพื้นฐานของเหตุและผล ซึ่งเห็นได้จากคำกล่าวของเพ็ญที่ว่า

“รายได้จากการเย็บผ้า พอๆ กับขายของ แต่ว่าขายของนี้ได้ทุกวัน เรายังได้เก็บบ้าง...เย็บผ้า ตี 1 ตี 2 ยังไม่ได้นอน บางทีหลับข้างจักร วิ่งดูลูกวิ่งขึ้นวิ่งลง เครียดมากเลยช่วงนั้น พอลูกออกมา ยายเลี้ยงให้หมดเลย สงสารแก รุ่นนี้แก (ยาย) น่าจะได้พักแล้ว” นอกจากนี้การเลือกทำเลขายของยังสะท้อนให้เห็นความพยายามลดต้นทุนจากค่าเช่าพื้นที่ขายของและความสะดวกในการทำงานที่ใกล้บ้าน เพ็ญบอกว่า “เลือกทำเลขายนี้อยู่ในซอยนี้... สมัยก่อนคนเยอะมากเลย...ไม่ต้องเสียค่าที่ หลวงเขาใจดีเนาะ...”

นอกจากนี้ การที่เพ็ญเป็นคนเชื่อในหลักเหตุและผล เพ็ญจึงมั่นใจว่าความมุ่งมั่นกับการทำงานและความพยายามจนถึงที่สุด จะเป็นหนทางที่จะนำเพ็ญไปสู่ความสำเร็จในชีวิตได้ เพ็ญกล่าวว่า หากอยากประสบความสำเร็จในการค้าขายต้องมีความตั้งใจ กล้าหาญและมีความทะเยอทะยานบ้าง “...มันก็ดีเหมือนกันนะ ให้มันถึงจุดนั้น (เคยดู) รายการในโทรทัศน์ ตั้งหลักจุดสูงสุดของเรา ให้เราป็นขึ้นไปให้ถึง บางคนมันท้อ มันหล่นลงไป ดูแล้วทำให้เราคิด บางคนแบบใจไม่กล้า เหมือนเราขายของ ขายแบบไม่ตั้งใจ เดือนสองเดือนเราก็กเลิกละ ถ้าเราตั้งใจ จะ ขายได้ยาว บางคนจิตไม่ถึง ใจไม่ถึงพอ แค่นี้ก็พอแล้ว ไม่ขายแล้ว เลิกดีกว่า”

• การมีภูมิคุ้มกัน

เพ็ญเป็นคนประหยัด อดออมเงิน และรู้จักใช้เงิน ดังจะเห็นได้จากการประเมินแล้วว่ามือถือไม่ได้สำคัญสำหรับเธอและไม่คุ้มค่าที่จะซื้อ แม้กระแสนิยมรอบข้างจะบอกว่าโทรศัพท์มือถือเป็นความจำเป็นที่ขาดไม่ได้ แต่เธอก็ไม่ไหลตามกระแสบริโภคนิยมดังกล่าว เธอบอกว่า “... โทรศัพท์ที่มีที่บ้านแล้ว มือถือไม่อยากจะ มันเปลืองจัง...ไม่ใช้ก็รู้สึกเฉยๆ...” ในทางตรงกันข้าม เธอเลือกที่จะให้ความสำคัญกับการลงทุนทางการศึกษาเพื่อลูก เธอลงว่า “อยากให้เขาเรียนให้จบปริญญาอย่างน้อย ถ้ามีตั้งค์ให้เรียนต่อสูงๆ อยากให้ทำงานออฟฟิส ไม่อยากให้เหนื่อยเหมือนแม่” เพราะเชื่อว่าการส่งให้ลูกเรียนหนังสือสูงๆ และให้เขาประกอบอาชีพเองได้เป็นหนทางที่ลูกจะมีความมั่นคงในชีวิตได้

นอกจากนี้เพ็ญจะระมัดระวังความสมดุลระหว่างรายรับและรายจ่ายโดยไม่พยายามดิ้นรนใคร ดังตัวอย่างจาก การกันเงินไว้จ่ายค่าเช่าบ้านเสมอ เธอเล่าให้ฟังว่า “เจ้าของบ้านเช่าให้เช่ามาแล้ว 18 ปี จนเขาไว้ใจ ไม่เคยติดเงินค่าเช่าบ้านเขา เขาไม่เคยทวงถึงหน้าบ้าน” การค้าขายของเพ็ญอยู่บนพื้นฐานของการคำนวณต้นทุนกำไรซึ่งเธอรู้ว่า ตลอดเวลาที่ขายของนั้น เธอกำไรทุกวันถือได้ว่าเป็นความมั่นคงของชีวิตที่เสริมสร้างความรู้สึกเชิงบวกต่อวิชาชีพได้อีกด้วย ดังที่เธอลงว่า “ภูมิใจได้ทุกวัน ไม่เคยขาดทุน”

• การมีความรู้

เพ็ญมีความรู้ความสามารถในการคำนวณต้นทุน ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่แม่ค้าพึงมี เนื่องจากการรู้ต้นทุน จะทำให้สามารถค้าขายอย่างมีกำไรได้ เธอลงว่า เธอลงทุนประมาณ 750-800 บาทต่อวัน และเธอจำได้เพราะคิดไว้ทุกวัน นอกจากนี้เพ็ญมีความรู้ในการทำขนมที่ฝึกฝนมาจากแม่และจากคำติชมของลูกค้า ดังที่เธอลงว่า “...ความรู้ที่จำเป็น คือ รู้สูตรอร่อย...เรียนรู้จากลูกค้า ลูกค้าจะบอกหวานไป เค็มไป เราก็จะไปบอกแม่ให้ช่วยแก้ (แม่ช่วยมนข้าวเหนียว) เสียลูกค้าที่บอกเรากำลังอยู่ในหัว”

นอกจากการมีความรู้เกี่ยวกับการทำขนมเอง การเรียนรู้ที่จะเป็นแม่ค้าในลักษณะการค้าขายไปเป็นสิ่งที่บ่งชี้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการประกอบอาชีพของเพ็ญ เธอลงว่า “อีกหน่อยจะหาขนมไข่หงส์ กับชาลาเปา (รับอีกต่อ) มาขาย” รวมทั้งความคิดที่จะลงทำ บัญชีรายรับรายจ่ายตัวเองเนื่องจากเล็งเห็นความสำคัญ อีกทั้งได้เรียนรู้จากศูนย์กลางทิวเขาที่เขาสอนว่า “จะต้องรู้จักจ่าย เพราะช่วงนี้เศรษฐกิจไม่ดี...”

• การมีคุณธรรม

เพ็ญเป็นผู้ที่มีความเพียรพยายาม เห็นได้จากสติกเกอร์ที่ติดหน้าร้านใจความว่า “เคยแพ้แต่ไม่เคยท้อ หยาดเหงื่อทุกหยดเพื่ออนาคตของลูก” นอกจากนี้ เพ็ญจัดเป็นแม่ค้าที่มีจรรยาบรรณต่อ

อาชีพ เพราะเธอไม่ฉวยโอกาสขึ้นราคาสินค้าถึงแม้ว่าบางครั้งวัตถุดิบจะแพงขึ้น ดังคำของเธอที่ว่า “...บางวันของขึ้น ใกล้เทศกาลกินเจ ของก็จะแพง แต่เราจะให้ลูกค้าซื้อเท่าเดิม ไม่ขึ้นราคา”

ความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมอาชีพและลูกค้าเป็นสิ่งที่สามารถสะท้อนคุณธรรมของเพ็ญได้ กล่าวคือ เพ็ญเป็นคนที่มีความจริงใจกับเพื่อน เธอเล่าถึงมิตรภาพระหว่างเธอกับเพื่อน (พี่เจียว) ว่า “...รู้จัก (พี่เจียว ขายกล้วยทอด) มาเป็น 10 ปีแล้ว ตั้งแต่ขายของกันมาใจจริงไม่ค่อยว่ากันหรอก... ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกับใคร” นอกจากนี้ความสนิทสนมกับลูกค้าด้วยความจริงใจและโดยอธยาศัยที่ดี นั้นมีส่วนทำให้เธอประสบความสำเร็จในการค้าขาย เพ็ญกล่าวว่า “อธยาศัยเป็นสิ่งสำคัญมากเลย ขอบคุนคะตลอดเลย ชื่อของหรือรับของเราไป รับของเขามาถ้าไม่ขอบคุน มันทำไม่ได้เลย ถ้าไม่พูด ยังไงไม่รู้ ต้องขอบคุนคะตลอดเลยนะ เวลาเขารับของจากเราไป”

แม้ว่าเพ็ญมีความเชื่อว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะสามารถประยุกต์ใช้ได้กับรูปแบบเมือง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงของเพ็ญ จำกัดในบริบทของชนบท เท่านั้น ดังที่เพ็ญได้กล่าวในตอนท้ายว่า “เศรษฐกิจพอเพียง คือ การที่เขาปลูกผักกินในครอบครัว ไม่ต้องไปซื้อของคนอื่นเขากิน เลี้ยงปลา ทำนาทำไร่”

กรณีศึกษาที่ 2 : เจียว จิราภรณ์ โสภา (ขายกล้วยทอด ซอยประชาสงเคราะห์ 24)

• ข้อมูลพื้นฐาน

เจียวอายุ 38 ปี เป็นคนจังหวัดบุรีรัมย์ สามีเป็นคน จ. สุรินทร์ อายุ 40 ปี ทำงานตำแหน่งหัวหน้าช่างเคาะ ที่ บริษัทเบนท์ ซอย วัฒนา 40 ทั้งคู่มีบุตรชายหญิงสองคน เจียวจบการศึกษาระดับประถมปีที่ 6 เมื่อครั้งที่อยู่บุรีรัมย์ เจียวเคยทำงานหลายประเภท อาทิเช่น ขายของชำ ส่งของขายของส่งแก๊สทำงานที่อู่คาร์แคร์ เป็นคนเลี้ยงเด็ก หรือทำกับข้าวให้ช่างกิน ฯลฯ

เจียวเข้ากรุงเทพเมื่อปีพ.ศ. 2527 มีอาชีพแรกๆ คือ ขายข้าวแกงโดยวิธีแบกข้าวกล่องขาย อยู่แถวสะพานหัน บริเวณห้างเมอร์รี่คิงส์ ต่อมาเปลี่ยนมาทำงานเย็บผ้า “...ทำงานบ้านอยู่ ปีกว่า พังวิทยุเขามียกให้เรียนเย็บผ้า 1900 บาทต่อเดือน เรียนจนจบ ที่อยู่พักอาศัยฟรี หลังอมรพันธุ์ เกษตร... เก็บตังค์ที่ทำงานบ้าน เรียนเย็บผ้า พอเป็นก็ออกมาเย็บผ้า เราก็แอบเดินทางแถวห้วยขวางแหละ ได้งานเย็บผ้าเข้า 8 โมง เลิก 5 โมงเย็น...” หลังจากแต่งงานได้ 2 ปี คลอดลูกสาว พอลูกโต เจียวก็ไม่อยากเย็บผ้าอีกต่อไป สาเหตุมาจาก “เพราะเย็บมาตั้งนานเป็น 10 ปีแล้ว เงินก็ยังไม่พอใช้ แถมยังเมื่อยต้นคอด้วย” และต่อมาเจียวได้หันไปทำกล้วยทอดจนถึงปัจจุบันนี้เป็นเวลากว่า 10 ปีแล้ว

อาชีพขายกล้วยทอดที่ทำจนถึงทุกวันนี้เกิดจากความคิดของเจียวที่อยากจะขายอะไรสักอย่าง แต่ก็ไม่รู้จะขายอะไรดี จนได้ไปซื้อกล้วยทอดมากินแล้วพบว่ามันไม่อร่อย จึงมีความคิดทดลองทำกินเอง จากความสามารถพิเศษที่มีหัวพลิกแพลง ทำให้เจียวได้สูตรของตนเองที่อร่อย และลงทุนกับอาชีพกล้วยทอดด้วยเงินทั้งหมดในกระเป๋า 1,000 บาท ซึ่งเปิดตัวได้ดีด้วยกำไรในวันแรกถึง 50 บาท

• วิธีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงและการประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตประจำวัน

เจียวเชื่อว่าคนทุกคนสามารถการปรับใช้เศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตได้ หากมีความคิดประหยัต์ อย่างก่อนหนี้สินและรู้จักคิดรู้จักใช้ไม่ฟุ่มเฟือยดังเช่นครอบครัวของเธอเอง เจียวได้แสดงความเห็นว่า “... อันที่จริงเราหาชีวิตที่พอเพียงได้นะ อย่าให้มีหนี้สินเยอะ เศรษฐกิจทุกวันนี้แย่ อย่างของมันแพง ส่วนไหนที่ไม่ต้องจ่าย เราก็ลด อย่าฟุ่มเฟือย ทุกวันในครัวเรือนพยายามทำอยู่ แพนก็พยายามทำรายรับจ่าย แต่ก่อนเขาใช้เงินเปลือง พอเราขายของผิดเราก็ขาย ผิดไม่ผิดเราก็บอกผิดไว้ก่อน เราจะได้รู้ว่าขายของกำไรน้อย เขาจะช่วยประหยัต์...เศรษฐกิจพอเพียงไม่ต้องทำแต่พวกชาวไร่ ชาวนา ชาวสวน ขายของอย่างรถเข็น เรานี้ก็พอเพียงได้ เราจะพูดว่าเราได้ 300 เก็บ 100 ...ลูกปิดเทอมใหญ่ เราไม่เชื่อว่าเราจะขายตลอด เราก็มีพักร้อนเป็นอาทิตย์ ปีใหม่ก็มีพัก เราก็มีเงินจุดนั้น จุดสะสมก็ต่างหาก จุดนั้นก็คือ จุดเงินเที่ยว กำไรชีวิต เราก็อยู่แบบสบายแล้ว อย่าไปคิดฟุ่มเฟือย อยากได้อะไรก็ได้ คิด คิดได้ แรงกำลังเรามีเงินพอหมุนไหม เราต้องเก็บให้พอ ถ้าคิดจะหมุนอะไรก็ต้องดู ก็อยู่ได้สบายแล้วชีวิตคนเรา”

• ความพอประมาณ

เจียวประเมินฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองว่า “พอได้กิน ก็พออยู่ได้” และมีชีวิตแบบพอเพียงพอประมาณ โดยไม่พยายามก่อหนี้สิน แต่หากจำเป็นจริงๆก็จะกู้เงินในระบบแทนการกู้นอกระบบเช่นในกรณีที่ต้องกู้เงินไปให้พ่อแม่ใช้หนี้ที่ต่างจังหวัด เจียวเล่าว่า “ทุกวันนี้ไม่หาหนี้เพิ่มคือ ถ้าใช้หนี้หมด วันนั้นก็หยุด ถ้าเราไม่หยุด หนี้เราก็มีแต่เพิ่ม แล้วมันจะเป็นแบบยืมแมงมุม จะไม่มีหมดเหมือนคนอื่นเขาทำกัน จะมีพี่คนเดียวที่ไม่ค่อยมีนอกระบบ นอกนั้นเขามีหมด” และในหลายครั้ง กระแสวัตถุนิยมก็เข้ายวนให้เกิดความอยากได้อยากมีสิ่งต่างๆเฉกเช่นเดียวกับคนอื่น แต่เจียวก็สามารถยับยั้งใจตนเองด้วยวิธีคิดแบบความพอเพียง โดยคิดถึงผลกระทบของการมีหนี้ที่มีต่ออนาคตของครอบครัว ตนเองและของลูก ดังที่เจียวกล่าวว่า “บางทีก็คิด อยากมีบ้านมีรถ มีอะไรที่คิดนะ บางทีก็นึกคิดอีกทีหนึ่ง มีไปก็หนี้สินเยอะ อย่าเพิ่งไปคิดมัน ตอนนี้อาให้ลูกเรียนสูงๆ ไว้ก่อนคิดอย่างนั้นนะ เศรษฐกิจอย่างนี้เราอย่าไปมีหนี้สินเยอะแยะ ถ้าเกิดเราเจ็บเราไข้ละ ลูกก็ยังเล็กอยู่

เราจะไปหาส่งเขาได้หรือ เราก็ต้องรอจังหวะ โอกาส ไปลงทะเบียนคนจนไว้เพื่อได้บ้านถูกๆ...บ้าน
เอื้ออาทรก็เรียกไป บอกว่าได้ตรงไหนๆ แค่นั้นเอง เขาบอกว่าได้คลอง 4 รังสิต”

นอกจากนี้การดำเนินชีวิตของเจี๊ยะถูกกำกับด้วยค่านิยมประหยัด รู้คุณค่าของเงินและไม่
หลงไปกับแฟชั่นทันสมัยซึ่งกระตุ้นการใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย ความสวยงามในทัศนะของเจี๊ยะคือความ
งามที่เป็นไปตามธรรมชาติ ตามอายุ เห็นได้จากสิ่งที่เจี๊ยะเล่าดังต่อไปนี้ “ของใช้ส่วนตัวก็มีซื้อ เซเว่น
บ้าง ห้างบ้าง เครื่องสำอางไม่ค่อยได้ใช้เลย เสื้อผ้าที่ตัดไว้แล้วก็ใช้ได้ตลอดเลย เพราะเราไม่ค่อย
ได้ใส่ไปไหน แต่พวกกางเกงขายาว มันมีกางเกง 4-5 ตัว เราจะตัดไว้ทีเดียวนะ... พี่ก็มีแบ่งตลับ
200 กว่าบาท ลูกเขาจะซื้อแป้งพอนด์ เป็นกระปุก แล้วก็ซื้อโลชั่นโอเล พี่ใช้เข้าเย็นไม่ได้ใช้ครีมอะไร
เราอายุมากแล้วใช้ไหม โอเค มันไม่เป็นผ้าเป็นอะไรก็ถือว่าดีแล้ว...อย่างคนที่หน้าไหมนี่จริง อยู่ใกล้
น้ำมันร้อนๆทุกวัน หน้าจะดำหมดเลยนะ เพื่อนที่เขามาช่วยหีบ เขายังไม่ค่อยกล้า หน้าเป็นขุย
เพราะมันไว้น้ำมัน เราไม่ค่อยใช้เครื่องสำอางหน้าเลยไม่เป็นไรเงิ เราที่อยู่ธรรมชาติของเราอย่างนี้...”

เจี๊ยะจึงมีคำตอบว่าความพอเพียงจะทำให้ชีวิตมีความสุขได้ ดังที่เธอกำลังเล่าไว้ว่า “...ใน
กรุงเทพฯ ไม่มีที่ที่มีทาง ใช้ได้ในชีวิตประจำวันของเราทุกวัน ถ้าเราทำ เราอย่าไปไม่จำเป็น ทุกวันก็มี
ช่วงบางทีก็พอเพียง บางทีก็ไม่พอ ในเรื่องเงินทอง กิจกรรมประจำวัน อย่างบางเดือน ถึงเราจะ
ยากจน เราไม่ต้องมีเงินมีทองเยอะเราก็สบายใจ มีความสุขนะ อะไรครบครันได้อบอุ่น ลูกเค้าไม่มี
ปัญหา บางทีจะหยุดวันอาทิตย์พร้อมเพรียงกัน ลูกเค้า แฟนจะหยุดวันอาทิตย์ พาลูกไปวัดทำบุญ
แล้วก็เที่ยว “

• ความมีเหตุผล

ชีวิตของเจี๊ยะตั้งอยู่บนปัจจุบันขณะเป็นหลัก เจี๊ยะเล่าว่า หากคิดถึงอนาคตที่ยาวเกินไปก็จะ
ทำให้เกิดทุกข์ ดังนั้นเมื่อถามถึงแผนการของการประกอบอาชีพในอนาคต เจี๊ยะบอกว่า “... มันยัง
อีกนาน 2-3 ปี เดี๋ยวค่อยว่ากันใหม่ ยังไม่ได้คิด เพราะมันยังอีกนาน อย่าไปคิดยาวเกินไป ชีวิต
คนเราคิดวันนี้ พรุ่งนี้จะกินอะไร จะทำยังไง ให้มันเป็นไปวันๆ พอจนตัว มันต้องมีทางออกคนเรา
อย่าไปคิดไว้วายเกินไป มันก็ได้ ปวดหัว” ดังนั้นทราบเท่าที่ชีวิตมีความสุขในปัจจุบัน เจี๊ยะก็พอใจ
แล้ว “ตอนนี้มีความสุข ครอบครัวยุคถึงว่าเราจะจน ก็มีหนี้สินนิดหน่อย แต่ที่แน่ๆ อยากให้หมด
หนี้หมดสิน มีเงินมีทองตั้งใจเก็บ แล้วจะหาบ้านสักหลัง ให้ลูกอยู่เรียนหนังสือ ให้ลูกถ้าลูกมีปัญหา
เรียนหนังสือเยอะๆ ให้มันเรียน อยากให้ลูกเขาเรียนหนังสือสูงๆ ถ้าเขาไม่เกนะ ลูกดูนิสัยมันก็..
พอเขาเป็นคนใจร้อน ”

ในมิติของการประกอบอาชีพ การเลือกนั่งรถเมล์แทนการนั่งรถสามล้อเวลาที่ออกจากบ้าน
ไปตลาดเพื่อซื้อวัตถุดิบ สะท้อนให้เห็นการคำนวณรายจ่ายในการเดินทางโดยเปรียบเทียบราคา
ระหว่างรถเมล์กับรถสามล้อ ซึ่งเจี๊ยะเลือกนั่งรถเมล์ทุกครั้งหากเธอซื้อของไม่มากนักและสามารถถือ

ได้ด้วยตัวเอง การกระทำนี้อยู่บนฐานคิดของการคำนึงถึงความสมดุลระหว่างรายจ่ายและรายได้ในแต่ละวันดังที่เธอกล่าวว่า “เสียค่ารถเมล์ 10 กว่าบาทต่อวัน จะประหยัดหน่อย แต่ถ้านั่งรถตุ๊กๆแค่นั้นมาเนี่ยจะเสีย 30 บาท โอ้ย เดือนนึงก็หลายตั้งค์ อันไหนประหยัดได้ก็จะประหยัดซะ นอกจากไม่ไหวจริงๆ เช่นถ้าซื้อของตุนสองวัน จะนั่งตุ๊กตุ๊กเต็มคันเลย คุ่มกว่า”

การยึดหลักการพึ่งตนเองเป็นสิ่งที่เจี๊ยะเน้นย้ำอยู่เสมอ เจี๊ยะบอกว่า “...ไม่มีใครช่วยเหลือช่วยตัวเองหมดเลย มีแต่น้องจะมาให้เราช่วย เพื่อนฝูงแถวนี้ก็มีแต่เรา ” ดังนั้นในอนาคตเจี๊ยะก็จะยังคงทำงาน ดูแลตนเองโดยไม่คิดที่จะหวังพึ่งลูกแต่อย่างเดียว ดังคำพูดของเธอที่ว่า “อายุเยอะกว่านี้แล้ว ถึงตอนนั้นลูกโตมันเรียนจบ เรายังขายอยู่ตรงนี้อยู่ ให้ลูกมันเรียนจบก่อน ถึงตอนนั้นค่อยวางแผนใหม่ เราอาจจะไปขายอย่างอื่น ไม่ขายเราก็อาจจะหา อย่างอื่น มีบ้านเราอยากก็หาแบบมีบ้านก็เปิดร้านขายของ ขายของชำอยู่กับบ้านหรือทำไรก็ได้ จะไม่ให้ตัวเราอยู่เฉยๆ ถึงเราแก่เราก็ต้องหารายได้ ไม่ใช่แต่จะหวังพึ่งลูกอย่างเดียว จะเป็นคนที่ไม่ชอบอยู่เฉยๆ”

และถึงแม้คนส่วนใหญ่จะรอความช่วยเหลือจากรัฐบาล แต่สำหรับเธอแล้ว เธอคิดว่าจะอย่างไรก็เป็นหน้าที่ของคนแต่ละคนที่จะดูแลความกินดีอยู่ดีของตนเองด้วย เธอจึงไม่หวังพึ่งสวัสดิการจากรัฐทางเดียว “...30 บาท ก็มี แต่พี่ไม่ค่อยใช้บริการ ก็มีแต่ตรวจร่างกายประจำปี ตรวจสุขภาพในก็มีใช้แบบอย่างอื่น พี่เป็นคนไม่ค่อยเป็นอะไรก็เลย...เราต้องช่วยตัวเองไว้ก่อน อย่าไปพึ่งของรัฐ”

จึงไม่น่าแปลกใจที่จะเห็นความคิดแบบตนเป็นที่พึ่งแห่งตนที่มีเหตุผลในทุกสมัย พัฒนาเป็นรากฐานที่สำคัญของการดำเนินชีวิตและการเลือกงานทำของเจี๊ยะ เจี๊ยะเล่าว่า “ถ้าพ่อแม่พี่มีสตังค์ถ้าเป็นไปได้นะ เป็นไปได้สมัยก่อน พี่อยากเรียนหนังสือมาก พี่ก็จะเรียนนะ แต่บังเอิญเขาไม่มีอะไรให้เรา เราโตมา เราต้องดิ้นรนเอง แม้กระทั่งเราอยากเข้ากรุงเทพฯ เอง เราต้องเข้ามาเอง... เข้ามากรุงเทพฯ วันแรก หางานเอง ทำเองเลย...เราเข้ากรุงเทพฯ ครั้งแรก เรามีญาติ แต่เข้ามา ญาติเขาก็ไม่ให้พักด้วยนะ เราเข้ามาถึงช่วงเช้าเราก็เฝ้ารถเอนะ สักพักเราก็เดินหางาน บังเอิญโชคเราดีเอนะได้งานตอน 2 ทุ่ม ไม่งั้นเราก็ไม่มีที่นอน ถ้าเกิดเราไม่มีที่นอน เราก็จะขออนุญาตรัฐบาล แถวสะพานหัน มันก็จะมีร้าน เราก็จะแอบนอน ตรงไหนก็ได้ บางทีเราก็ไม่นอน เพราะแถวนั้น เป็นแหล่งคนกลางคืน ก็คือ กลางวัน จะไม่นอนก็ได้ เราคิดอย่างนี้ แต่บังเอิญโชคดี วันแรกเข้ากรุงเทพฯ ก็หางานได้ ได้มีที่นอน เราจะเป็นคนแบบไปไหนชอบเสี่ยงไม่ค่อยกลัวอะไร...”

• การมีภูมิคุ้มกัน

จากพื้นฐานของเจี๊ยะที่เป็นคนประหยัด รู้จักใช้เงิน พัฒนามาสู่การเป็นคนที่ให้ความสำคัญกับการออมเงินสำหรับอนาคตที่ยังไม่มาถึงและไม่มีความแน่นอนเพื่อจะเป็นหลักประกันของครอบครัว ถึงแม้ว่าเจี๊ยะจะมีหนี้สินที่เธอกู้ไปให้แม่ แต่เธอคิดว่าเธอก็ต้องออมเงินให้มากขึ้นและให้มี

จำนวนเงินเก็บมากกว่าจำนวนหนี้สิน สำหรับเธอการมีหนี้สินถูกมองในเชิงบวกว่าเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้เกิดความขยันและมีการวางแผนสำหรับชีวิต เจียวเล่าว่า “...เงินออม ฝากธนาคารก็พอมี...มีทั้งฝาก มีทั้งหนี้ บางทีมีหนี้เท่าไรก็ได้ เงินเราก็ต้องมีฝากเท่านั้น บางทีแล้วพี่จะเป็นคนอย่างนี้ ส่วนมากหนี้จะต้องน้อยกว่าเงินฝาก เราจะเป็นหนี้อย่างเดียวก็ไม่ได้ แต่ทุกคนมันต้องมีหนี้ทุกคน ใจจะไม่เป็นหนี้เลยมันก็ไม่ใช่ว่า มันต้องมีหนี้ทุกคน ถ้าไม่มีหนี้มันก็ไม่ค่อยกระตือรือร้นเท่าไรหรอกเรา เออมันเพิ่มพลัง แต่เราก็ต้องเจียดมีเก็บบ้าง ถ้าเกิดเราไม่มีเก็บเลย มีแต่หนี้ เจ็บไข้ได้ป่วยเราจะไปเอาตรงไหน อย่างน้อยถึง 30 บาท ก็จริงอยู่ ค่าแท็กซี่นะอะ ก็นะ 2-3 เวลา ต้องใช้เงินซื้อ ถึงค่าหมอมันไม่ต้องจ่าย อันนี้เราต้องกินทุกวัน มันต้องมีเงินสำรอง... คนเราต้องคิด ...”

การดำเนินชีวิตของเจียวมีการวางแผนทั้งในระยะสั้นและยาว แผนระยะสั้นเห็นได้จาก การจัดการกับรายจ่ายและรายได้เพื่อให้สมดุลกัน โดยต้อง “หมุนให้ได้ หมุนให้ดี” เธอกล่าวว่า “... รายจ่ายก็มีค่าเช่าบ้าน ก็แฟนให้เดือนละ 3 พัน บาท นอกนั้นกินวันๆ พี่จ่าย รายวันนี่ก็ต่างหาก แล้วใช้หนี้ที่ละหมื่นกว่านี้ต่างหาก บางทีต้องหมุนให้ควักเลย “ หากเดือนไหนรายได้ไม่พอกับรายจ่าย เจียวก็จะช่วยข้างบ้านเย็บผ้าเพื่อสร้างรายได้เสริม สำหรับแผนระยะยาวนั้น สะท้อนจากประเด็นการวางแผนการดูแลสุขภาพในเชิงป้องกัน ดังที่เธอเล่าว่า “ชีวิตเราต้องมีการวางแผนและกระตือรือร้นตลอด พี่ต้องดูแลสุขภาพให้ดีขึ้น นอนให้พอ ต้องนอนให้อิ่ม อย่างน้อยวันหนึ่ง ให้ 8 ชั่วโมง กินข้าวถึงจะอ้วน เราต้องกินให้ครบ 5 หมู่ จะได้มีเรี่ยวมีแรง เราต้องดูแลสุขภาพ...ตอนเด็กๆ ที่บ้านเราจนกินอดๆ อยากๆ พอเราทำอะไรเอง ถึงเรามีอายุแก่มาแล้ว เราหาเงินได้เราควรรักษาสุขภาพ แค่นี้ก็ไม่ถือว่าอ้วนมากหรอก เราต้องกินทุกมื้อทุกวัน นมกินทุกวันขาดไม่ได้ เล็กๆ เราไม่ค่อยได้กินนม แก่แล้วข้างในมันจะเป็นกระดูกพรุน พี่ต้องกินทุกวัน ดูโทรทัศน์เราก็เห็นอยู่ เวลาเขาโฆษณา เราอายุมากอย่างนี้เราต้องกินทุกวันนะ ไม่งั้นเดี๋ยวกระดูกมันจะงอ คนมันแก่แล้วมันจะชอบหลังค่อมใส่ไหม พี่จะอดไม่ได้เลย พวกนม พวกน้ำส้ม ยาคุลท์เนี่ยจะไม่ให้ขาด เดี่ยวมันจะเป็นพวกมะเร็ง ลำไส้ ยาคุลท์ช่วยได้ ยาคุลท์อย่างน้อยวันละขวด อย่าให้ขาดเลยนะ มันจะช่วยได้ข้างใน ถ้าเราทานผัก ทานอะไรไม่ได้ แลคโตบัลซิลล์มันจะช่วย ถ้าเป็นมะเร็งมันจะช่วยให้ฝ่อ ไม่เจริญเติบโต... ก็ตรวจสุขภาพบ้าง ปีละครั้ง ไปเช็คบ้างไม่ใช่ไม่เช็ค แต่ส่วนมากไม่ค่อยได้ไปหาหมอมเท่าไร”

นอกจากนี้ เจียวมีการวางแผนจัดการเรื่องเงินแบบใหม่ (หยุดเล่นแชร์ ล้างหนี้) รวมทั้งแผนการย้ายบ้านไปอยู่ที่บ้านเอื้ออาทร แกว่งลิตคลอง4ในระยะยาว เธอบอกว่า “ในอนาคตจะวางแผนคิดใหม่ จะมีการใช้หนี้หมด แชร์จะหยุดเล่น หยุดหนี้ทุกอย่าง แต่ว่าอาจจะไม่หยุดก็คือ ออมสิน สหกรณ์ฯ เราก็จะบริการอยู่ แต่แชร์จะหยุด คือ จะให้แบบลด จาก 5-6 พัน เป็นเดือนละ 4-5 พัน เป็นหนี้...ตอนนี้เดือนหนึ่งตั้งหมื่นกว่ามันหนัก รู้สึกว่าหนัก บางทีแฟนเขาไม่รู้หรอก เราจะหมุนยังไง อันนี้ไม่เกี่ยวกับแฟนเลยนะ ก็เรามันปฏิเสธไม่ได้ไง ต้องช่วยเหลือ บ้านเราก็ไม่ใช่ร่ำรวย ยากจน

เนาะ ช่วยเหลือแกบางที เวลาแกเดือดร้อน อะไรอย่างเนี่ยะ ถึงเรามีหนี้เราก็ไม่กลัวนะ ถ้าหมดหนี้ เราจะปรับแผนชีวิตใหม่ ที่นี้เราก็จะมีบ้าน เพราะบ้านเอื้ออาทรเขาให้แล้วไง เขตเขาเรียกไปบอก บอกว่าได้ที่คลอง4 แต่ยังไม่ได้ทำสัญญา เป็นบ้านเดี่ยว...”

• ความรู้

ความรู้ในการประกอบอาชีพ เกิดจากการลองผิดลองถูกด้วยตนเองเนื่องจากไม่มีใครบอก สูตรการทำขนม เธอจึงหาซื้อขนมที่อร่อยแล้วทดลองทำ ประยุกต์และพัฒนามาเป็นขนมสูตรของเธอ โดยมีพรสวรรค์ในการทำขนมเป็นปัจจัยเสริมที่ทำให้เกิดความก้าวหน้าในอาชีพการงาน นอกจากนี้ สามีของเธอใช้ความรู้ในการประกอบรถเข็นสำหรับขายกล้วยทอดมันทอดให้ จึงทำให้เธอมีอุปกรณ์ที่สะดวกสำหรับการขายของ ดังที่เธอกล่าวไว้ว่า “...ลงทุนครั้งแรก 1 พัน บาท ซื้อหม้อ กระทะ ใช้ถ่าน เราก็เก็บกำไรวันละร้อยกว่าบาทสองร้อย เก็บไปเก็บมามันได้กำไรเพิ่มขึ้น เราก็ลงเอาถังแก๊ส... ระหว่างเก็บก็ใช้นิดหน่อย ก็ประหยัด แต่ก่อนของมันๆไม่แพงนี่ กับข้าวซื้อ 10 บาท 20 บาท มันก็เหลือเก็บหมดนี่ แล้วแฟนก็ต่อรถให้ใหม่ ใส่ฟุ้งแก๊ส แล้วก็ขายดี คนเขานิยมกัน ทอดวันละแข่ง วันละ 20-30 หวี สมัยก่อน เรายังทำอันนี้ไม่เป็น (ไขนกกกระทา) เลยขายกล้วยกับมัน เราก็อยากทำ เอ เขาทำอย่างไร รสหวานมัน เขาบอกว่ากำไรดีไขนกกกระทา ทำยังไงน้อ ไปซื้อเขากินอีก ก็ถาม สูตรเขา เขาไม่บอก ต้องซื้อหลายเจ้า เราไม่รู้เขาใส่แป้งอะไร ใส่ผัดใส่ถูก แล้วก็อยู่เจ้าหนึ่ง เรา ก็เผลล ของเราทำไมค่อยจะนี่เลย ตัวเองเอาแป้งอะไรไฉนบ้าง ของเราจะทุกที่เลย เขาบอกของเรา ใส่แป้งมันนะ เราใส่หัวกะทิเลย ไม่ค่อยเหนียว พอพูดไปเออเสร็จ หวาน มากโซโลเลย ต้มมัน เศษ มันเหลือเราก็ลองต้ม ทำไปทำมาเป็น ขายดีอีก...ข้าวเม่าทอดเราก็ทำเป็น เราก็ไปซื้อเขากิน เราก็ฟอร์มอย่างนี้แหละ ข้าวเม่าทอด ซาลาเปาทอด ทำอะไรออกมาขายดีหมด ทำดอกจอก ก็ทำ ไม่เป็น เรามีเทคนิคของเรา ดูเขาเราก็กะ ซื้อมาชิมเราก็กะแบบ เราก็ไปซื้อพิมพ์มาทำดอกจอก นางเล็ดทำได้หมด “

นอกจากนี้เธอยังมีการพัฒนาสินค้าให้มีความอร่อยขึ้นด้วยความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของเธอเอง เช่นการทอดใบเตยในกระทะเพื่อให้น้ำมันหอม และ การทำให้สินค้าของเธอแตกต่างจากของเจ้าอื่นในแง่ความสะอาดถูกสุขอนามัยเพื่อสุขภาพที่ดีของลูกค้า หรือแม้แต่การรักษาอัธยาศัยไมตรีที่ดีกับลูกค้า ดังคำกล่าวที่ว่า “ ลูกค้าส่วนมากเวลามาซื้อ เขาจะดูว่า น้ำมันสะอาด ของถูกหลักอนามัย สะอาด แต่ก่อนเราไม่มีที่คลุมนะ มาได้ไฉนเลย ทำเองคิดเอง หาที่คลุมหน่อยไม่ให้ฝุ่นมันติด เล็บมือ เราต้องสะอาดทุกวัน เราทำขนม มีหมวกใส่ไม่ให้ผมหล่น ของใช้นี่ไม่ต้องใช้มือจับ ลูกค้าจะมองแป็บเดียว เออ ร้านนี้สะอาด เขาจะกินอีก คนเราต้องเน้นเรื่องความสะอาด ความอร่อย มันต้องยิ้มเป็นตลอดอยู่แล้ว เราเป็นแม่ค้าเราต้องพูดจาดี ส่วนมากมาแล้วก็ถามเอาอะไรจะ...พอเขาไปเราก็หยิบขนมให้เขา วันนี้ไม่กินเหวอ บางทีตกท้ายกันเฉยๆ...ขนมเราจะพัฒนาทุกวันเลย

ไม่งั้นลูกค้ากินจะไม่ติด...สูตรอยู่ที่หัวเรานี่แหละ อยู่ที่ตัวเรา ทำยังไงก็ได้ให้อร่อยทุกวัน ใส่อะไรเนี่ยให้มันอร่อย ไม่รู้ มันทำได้ของมันเอง”

ความรู้ที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพ เช่น การคำนวณ “...ของขึ้นก็ขึ้นราคา แต่ก่อนขายขึ้นละบาท เดียวนี้ขึ้นเป็น 8 ขึ้น 10 บาท เพราะว่ากลัวจากหิวละ 10 บาท มันขึ้นเป็น 15-20 บางทีก็ 25 ช่วงสารทจีน หิวละ 25 เราขายขึ้นละบาทได้แต่ทุน ได้กำไรอย่างเดียว ลงนะอันนั้น กำไรน้อยเดียว ลูกค้าไม่รู้หรอก ไม่ได้แล้ว เราต้องขายลดขึ้น พอขาย 8 ขึ้น เห็นกำไรขึ้นมาเป็นกำไร 300 มันก็ได้กำไรเหมือนเดิม เหมือนเราขายขึ้นละบาท แล้วของมันแพงมากในช่วงนี้” ต้นทุน-ราคา “...เราขายทุกวันเราจะรู้เอง เราไปตลาด เราไปทุน 500 ไม่พอ ควักออกจากกระเป๋าอีกร้อยหนึ่ง เป็น 600 เราต้องไม่เจียดแล้ว ต้องขายลดขึ้น เราขายขึ้นมาได้พันกว่า พันสี่ บางทีก็พันห้า อย่างวันนี้ได้แค่พันสอง วันนี้ต้นทุน 500 500กว่า แล้วแต่บางวัน บางวันเจอลูกถูกหน่อยต้นทุนเราก็ลดหน่อยหนึ่ง... 8 ขึ้นบ้าง 9 ขึ้นบ้าง บางวันได้ถูกหน่อย ก็ขาย 9 ตลอด ก็ได้กำไรเท่าเดิม ต้นทุนลดเราขายให้ลูกค้าเพิ่มขึ้น ก็จะขายของอย่างนี้ ไม่งั้นก็จะไม่มีลูกค้าเยอะหรอก ช่วงของแพงพี่ก็บอก แถมไม่ได้จริงๆ กำไรน้อย พี่จะบอกลูกค้าอย่างนี้เขาจะเข้าใจ จากเขาเคยซื้อ 10 บาท ก็จะซื้อ 20 คนละ 30 บางคน 50-60 แล้วแต่ พี่ออกมาสายก็จริง 4 โมง 4 โมง ครึ่ง บางทีพนักนี้ก็ไม่ค่อยสบาย สะพายกระเป๋าผู้ชายหนัก ไปส่งจันทร์ถึงศุกร์ กระเป๋าเขาหนัก มั่นยอกหลัง พี่ก็ออกสายกินยาแก้ปวด ออกมาพี่ก็ขายปั๊บปั๊บๆ ปายๆ พี่ก็หมด ก็เห็นอยู่ พี่ก็นั่งอย่างเนี่ย เย็นๆ ค่ำๆ ถึงเข้าบ้าน...”

เจียวยังให้ความสำคัญกับการรับรู้ข่าวสารบ้านเมืองในชีวิตประจำวัน เธอจึงหาความรู้ทั่วไปจากสื่อต่างๆ อยู่เสมอ เธอลำว่า “...ส่วนมากจะดูจากโทรทัศน์ ชอบดูข่าว พวกละครไม่ค่อยดูเท่าไร จะกดๆ หาช่องที่มีสาระ ละครดูไปบางที่มันก็แข็ง ก็แค่นั้น นอกจากนั่งตลก คลายเครียด...ความรู้ใหม่ๆ ก็จำเป็นในชีวิต ชีวิตเราก็จะอายุมาก ก็ต้องไฝ่ฝนหาความรู้ ถึงเราจะไม่มีใครมาสอน ก็มีสื่อทางโทรทัศน์ วิทยุ...จำเป็นในชีวิตทุกวันเนี่ย แต่ว่าจะให้เรียน เราคงหัวไม่ไวเหมือนเด็ก ให้ลูกเรียนสูงๆ แทนดีกว่า ”

จึงสามารถกล่าวได้ว่าความสำเร็จในอาชีพของเจียวขึ้นอยู่กับความรู้เกี่ยวกับการทำกล้วยทอดที่อร่อยจนลูกค้าติดใจ กลายเป็นลูกค้าประจำ ทั้งๆ ที่ก็มีคู่แข่งหลายรายในละแวกเดียวกัน การพัฒนาผลิตภัณฑ์ รวมทั้งความรู้เรื่องสุขอนามัยในการประกอบอาหารให้สะอาดที่ได้ทั้งจากการคิดค้นด้วยตนเอง การประยุกต์ และการดูโทรทัศน์ “ฝีมือก็น่าจะมีส่วนที่ทำให้ขายของหมดทุกวัน รวมทั้งความสะอาดอีกอย่าง”

• คุณธรรม

เจียวเป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ ช่วยเหลือญาติพี่น้องทั้งที่ตนเองก็ไม่ร่ำรวย หนี้สินของเจียวเกือบทั้งหมดเป็นหนี้ที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากความจำเป็นของเจียวและครอบครัว แต่เป็นหนี้สินที่ต้อง

กู้เพื่อช่วยเหลือบุคคลรอบตัว เช่น พ่อแม่ ย่า น้องชาย ที่เป็นหนี้จากการทำนาขาดทุนเพราะภัยแล้ง ค่ารักษาพยาบาลของย่า หรือ ต้องกู้เงินเพื่อเอาไปจัดงานบุญเป็นต้น ทั้งนี้เจียวไม่ได้รู้สึกญาติของเธอรบวณหรือสร้างภาระให้กับเจียวและครอบครัว ในทางตรงกันข้ามเจียวเต็มใจที่จะช่วยเหลือพวกเขา เจียวเล่าว่า “...เงินก็ได้พอเก็บพอใช้ ช่วยแม่ใช้หนี้...ก็เหนื่อยเหมือนกัน แม่มีหนี้ต่างจังหวัด บ้านเราจน บ้านเราไม่รวย แม่ก็มีหนี้มีสิน เราก็ช่วยแม่เก็บ เวลานั้นก็ช่วยแม่ไปใช้หนี้...มันแล้งแล้งติดกัน 2-3 ปี แม่จะกินอะไร แล้วน้องชายอีกคนทำหนี้ให้แม่ มันก็เลยมีหนี้มีสิน เราก็ช่วยแม่จนหลุด ... ส่วนมากจะหนี้ในระบบ สหกรณ์ร้อยละ 5 สลิ่ง ออมสินร้อยละบาท ... ใช้เวลาแม่ต้องการ เวลาทำงานบุญ งานอะไรอย่างนี้ซี ทางย่า เขาผ่าตา ตอนแรกบัตร 30 บาท ไปใช้ แต่เขารอเวลาสัก 4 เดือน ตาแกก็มองไม่ค่อยเห็นแล้ว ส่งให้ย่าไป 15,000 ปีนี้ แม่เขาก็ทำบุญกระตุกยาย เขาก็จะเอาหมื่นกว่า น้องชายยืมอีกหมื่น ก็สี่หมื่นแล้ว บางทีเราไม่อยากเอาเงินที่เราออมไว้จุดอันนั้น เป็นทุนเราจะไม่นี้ เราตรงนี้เราต้องกู้ยืม เอาไฉ่ตรงนี้แหละ...ก็เป็นหนี้ให้พ่อกับแม่ แล้วก็น้องนั้นแหละ มันปฏิเสธไม่ได้มันต้องให้เขา ไม่งั้นเดี๋ยวเขาจะเอาโฉนดไปวางโน่นวางนี่ เราก็สงสารเขา เราก็ทำอย่างนี้ให้เขา”

นอกจากการกู้หนี้ยืมสินเพื่อญาติของเธอแล้ว เจียวยังแบ่งรายได้ของตนเอง ช่วยเหลือจุนเจือน้องๆและให้พ่อแม่ที่อยู่ต่างจังหวัดไว้ใช้เป็นประจำ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นการมีจิตใจที่ดีมีเมตตาธรรมของเจียว ดังคำกล่าวของเจียวที่ว่า “... ยังส่งเงินให้พ่อกับแม่ใช้อยู่ แต่พี่ยวนี่น้องชายมันทำงานแล้ว มันทำได้เดือน 3-4,000 ก็ได้แบ่งเบาเราบ้าง บางทีแบบไม่มีอะไรใช้ ส่งที่สงพันมั่ง พันมั่งสามพัน บางเดือนก็ ไม่ได้ส่ง แต่สิ้นเดือนว่าจะส่งให้สักสามพัน เพราะเดือนที่แล้วไม่ได้ส่ง ก็ส่งประจำ เพราะว่าแม่ไม่มีอะไร เรามีพี่น้องสี่คน พี่สาวคนแรกเขาก็มีลูก 3 คน ตัวเขาทำงานคนเดียว ลูกคนเล็กเขาก็ยังเล็กอยู่ 2-3 ขวบ และน้องคนที่สอง น้องอีกคนหนึ่งคนก็บวชไม่สึกเลย บวชมาเป็น 10 พรรษาแล้ว ก็ไม่สึก จะเอาอะไรกับเขา คนเล็กก็อยู่กับพี่ ก็มีแค่นี้ ก็มีเราเป็นหลัก ช่วยจุนเจือแม่พอได้กินได้ใช้...” เธอบอกว่า การทำบุญกับพ่อแม่เป็นสิ่งที่ดีและยิ่งใหญ่ที่สุด

เจียวเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ มีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป และชอบไปวัด สาเหตุหนึ่งมาจากเจ้าของบ้านที่เธอเช่าวานให้เธอเอาเงินไปบุญทำที่วัดหากวันไหนที่เจ้าของบ้านเช่าเล่นไฟได้ เธอจึงได้ไปวัดบ่อยๆและเริ่มชอบไปวัด ทำบุญ ฟังเทศน์มากขึ้น เจียวเล่าว่า “ ... เรื่องทำบุญก็ทำบ่อย เป็นคนที่ว่าสบายๆ...แล้วชอบฟังพระเทศน์บ่อยๆ เราก็จะรู้หลัก...ชอบทำความดีนะ พี่ชอบทำบุญ แต่ก่อนจะทำบุญ ก็ดูที่บุญที่บ้าน เราทำให้หรือยัง ก่อนเราจะออกทำบุญข้างนอก พ่อแม่เราเดือดร้อน เราต้องรีบส่งดั่งค์ ไปให้แกใช้ก่อน แต่ส่งมาน้อย ขอให้เราได้สบายใจ คือ เราได้ทำบุญแล้ว ทำบุญกับพ่อแม่เราก่อน อันนี้บุญใหญ่หลวงเลยนะ ถึงเราจะทำที่วัด พ่อแม่เราเดือดร้อนเราก็ไม่ได้บุญหรอก เขาต้องทำกับพ่อกับแม่ก่อน ”

เรื่องความมีสัจจะและการให้อภัยคนเป็นคุณธรรมอีกประการที่เจียวยึดถือเสมอมา เธอเล่าด้วยความภาคภูมิใจว่า เธอและครอบครัวได้รางวัลไปเที่ยวต่างจังหวัดจากศูนย์กลางทอผ้าเรื่องการจ่ายดอกเบี้ยยเงินกู้ตรงเวลา ส่งเงินฝากอย่างสม่ำเสมอ เธอกล่าวว่า "...ศูนย์ฯ เขาจะพาไปเที่ยว เขต เขาจะจัดเป็นครอบครัว เป็นครอบครัวที่ดี ตรงสัญญา มีสัจจะ พี่เป็นหนึ่งในนั้น แถ่นี้มีอยู่ 2 เจ้า (เพ็ญ แม่ค้าขายข้าวเหนียวปิ้ง กล้วยปิ้ง ซอยประสาธน์เคราะห์ 24) ที่ตรงสัญญา ตรงสัจจะ...พี่ไม่เคยมีศัตรู อยู่ตรงไหนมีแต่เพื่อน...เราเป็นคนที่ว่าเรื่องอะไรพออภัย โกรธใคร เก็บไว้ข้างเถาะ ไม่ต้องมาออกอาการให้คนอื่นรู้ ก็เก็บความรู้สึก ยิ้มไว้ก่อน ถึงจะโกรธแค่ไหน ก็ยิ้มไว้ก่อน เราเป็นคนอย่างนี้ พุทโธ ๆ เราก็ โอเค หายแล้ว...ถ้าเราว่าใคร เราไม่ชอบพูดพินิจใครลับหลัง เราเป็นคนอย่างนี้ จะพูดคำไหนหรือคำนั้น ไม่พูดต่อแหลหรืออะไร จะว่าใคร เราก็ว่าแรงๆ ว่าก็ว่าแบบทำไม่ถูกนะ "

เจียวถ่ายทอดคุณธรรมไปสู่ลูกของเธอ เจียวเชื่อว่า สังคมจะดีได้ถ้ามีคนดีในสังคม เธอจึงพยายามอบรมให้ลูกเป็นเด็กดีโดยเริ่มจากการให้รู้จักความลำบากของแม่ รู้จักความร้อน ความเหนื่อย และรู้คุณค่าของเงิน สอนให้ลูกรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเองคือการเรียนหนังสือ รวมทั้งการช่วยงานบ้าน เช่นการทำความสะอาดบ้าน ล้างจาน หุงข้าว เจียวกล่าวว่า "พยายามสอนให้ลูกเป็นคนดี ไม่หยิบบอยของคนอื่น ให้ซื่อสัตย์ซื่อตรง รับผิดชอบต่อหน้าที่ เรามีหน้าที่อะไรก็ต้องรับผิดชอบ ไม่ใช่ว่าพูดอะไรก็พูดพร่ำอย่างนั้น หากพูดสิ่งไหนก็ต้องทำ หากทำไม่ได้ก็ไม่ต้องพูด"

เป็นที่น่าสังเกตว่าเจียวมีความเชื่อว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะสามารถประยุกต์ใช้ได้กับบริบทแบบเมืองเช่นเดียวกับเพ็ญ แต่ความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงของเจียว จำกัดในบริบทของชนบทเป็นหลักเช่นเดียวกับเพ็ญ ดังที่เจียวได้กล่าวในตอนท้ายว่า "...เคยได้ยินเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ดูนิตโรทัศน์ มีประจำเลย บางทีเรายังคิดเลย บางทีเราอายุมากหน่อย ลูกเรียนจบเราไปอยู่บ้าน พ่อแม่เราก็มีที่ทางอยู่แล้ว เรายังอยากทำเลย เศรษฐกิจพอเพียง เราจะทำแบบมีสระน้ำ เลี้ยงปลา ปลูกผักแล้ว มีตลาดใกล้ๆ ก็ทำขาย ตอนแก่แล้วเลี้ยงไก่ไว้ขาย คือเราจะได้แบบพอมีพอกิน ไม่มีหนี้สิน แต่มีเงินเก็บนิดหน่อยยามแก่..."

บทที่ 4

การสังเคราะห์ผลการศึกษา

ข้อค้นพบจากการศึกษาเศรษฐกิจนอกภาคทางการในระดับต่างๆ ตามรายละเอียดที่รายงานมาในบทที่ 3 เมื่อนำมาสังเคราะห์ร่วมกับองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่ รวมทั้งความรู้และทักษะของผู้เชี่ยวชาญซึ่งคณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์และสนทนา สามารถสังเคราะห์เป็นความรู้เพื่อตอบคำถามของการศึกษาในงานวิจัยนี้ได้ ดังต่อไปนี้

4.1 กระบวนทัศน์ที่ใช้ในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจนอกภาคทางการและเศรษฐกิจพอเพียง

ความสำคัญของเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ที่เกิดจากการรวมส่วนเล็กๆ เข้าด้วยกัน จนกระทั่งมีความสำคัญอย่างมากต่อเศรษฐกิจของประเทศ เมื่อพิจารณาในประเด็นมูลค่า (2.34 ล้านล้านบาท) หรือจำนวนประชาชนซึ่งเป็นกำลังแรงงานอยู่ในเศรษฐกิจภาคนี้ จำนวน 23.5 ล้านคน (73 % ของแรงงานทั้งประเทศ) ได้ทำให้เศรษฐกิจภาคดังกล่าวมีความสำคัญเพิ่มขึ้นอย่างมาก จากเดิมที่ได้รับความสำคัญจากรัฐน้อยมากในเศรษฐกิจกระแสหลัก ที่ขับเคลื่อนโดยเน้นการลงทุนขนาดใหญ่ บรรษัทขนาดยักษ์ ความทันสมัย การใช้เทคโนโลยีระดับสูงและการบริหารแบบสมัยใหม่ ฯลฯ เนื่องจากมีคุณสมบัติตรงกันข้าม คือเป็นการลงทุนและสะสมทุนของคนเล็กคนน้อย ทำแบบใช้ทักษะ ความรู้ เทคโนโลยี การบริหารจัดการตามหลักสามัญสำนึกและเหตุผลที่คนส่วนใหญ่สามารถเข้าใจได้ โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ ฯลฯ

จากความสำคัญของภาคเศรษฐกิจดังกล่าว ได้ทำให้เกิดคำถามในด้านการจัดการเศรษฐกิจนอกภาคทางการขึ้นว่า ควรขับเคลื่อนเศรษฐกิจภาคนี้ไปในทิศทางใด ควรให้ความสำคัญอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ใดของบริบทประเทศไทย และควรเชื่อมโยงผลประโยชน์ของผู้คนในภาคเศรษฐกิจดังกล่าวกับผลประโยชน์ของประเทศโดยรวมอย่างไร จึงจะเกิดประโยชน์สูงสุดอย่างแท้จริง จากการศึกษาในงานวิจัยพบว่า มี 2 กระบวนทัศน์ที่แตกต่างกันในการตอบคำถามนี้ คือ

4.1.1 กระบวนทัศน์ของเศรษฐกิจกระแสหลัก

กระบวนทัศน์นี้ต้องการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการที่มีมูลค่ามหาศาลดังกล่าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลกหรือเศรษฐกิจภาคทางการ อันมีเป้าหมายมุ่งที่การเจริญเติบโตไปสู่ความมั่งคั่ง (Wealth) ซึ่งเป็นกระบวนทัศน์ของรัฐไทยและองค์การระหว่างประเทศ เนื่องจากเห็นว่า เศรษฐกิจนอกภาคทางการ แม้จะมีมูลค่าสูง แต่สร้างรายได้ระดับ"ยังชีพ"เท่านั้น มีการสะสมทุนต่ำ องค์การแรงงานระหว่างประเทศ(ILO) ผู้บัญญัติศัพท์"เศรษฐกิจนอกภาคทางการ"เห็นว่า เศรษฐกิจภาคนี้

ไม่ใช่อาชีพที่มีศักยภาพในการเจริญเติบโตและพัฒนา เนื่องจากไม่ก่อให้เกิดการจ้างงานแรงงาน และไม่อาจเรียกว่าเป็นงานมีคุณค่า ในส่วนของธนาคารโลก ในปี 2540 ได้อนุมัติให้เงินกู้จำนวน 37 ล้านดอลลาร์แก่ Institute for Liberty and Democracy ในประเทศเปรู เพื่อช่วยเหลือประชาชนประมาณ 4 ล้านคนในเศรษฐกิจนอกภาคทางการให้เข้าสู่ระบบกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินตามกฎหมาย เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, ผู้จัดการรายวัน, 21 เมษายน 2547)

ในประเทศไทยเอง รัฐบาลโดยเฉพาะในยุคของพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ได้เชิญนาย เฮอร์นันโด เดอโซโต (Hernando de Soto) นักวิชาการชาวเปรู ผู้ก่อตั้งองค์กรข้างต้น และเป็นผู้มีชื่อเสียงจากงานเขียน เรื่อง The Other Path (1986) และ The Mystery of Capital (2000) ซึ่งสรุปว่าการขาดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินอย่างเป็นทางการ (Formal Property Rights) เป็นต้นตอของปัญหาความยากจนในประเทศกำลังพัฒนา แนวคิดของเขามีอิทธิพลและสอดคล้องกับกระบวนทัศน์ของรัฐโดยตรง จนกระทั่งนำไปสู่การกำหนดนโยบายเปลี่ยนแปลงสินทรัพย์เป็นทุนของรัฐบาล ในปี 2545 ที่มีเป้าหมาย 2 ประการคือ ดึงสินทรัพย์นอกระบบ มาก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ และเพิ่มช่องทาง "เข้าถึงทุน" ให้กับคนจน เพื่อดึงทุนนอกภาคทางการเข้าสู่ทุนทางการ ดังคำกล่าวของ พ.ต.ท.ทักษิณ ที่ว่า

การที่คนจนไม่มีทุน มีสินทรัพย์เปลี่ยนเป็นทุนไม่ได้ ทำให้ไม่มีทุนในการสร้างความมั่งคั่งให้แก่ชีวิตตนเอง เพราะฉะนั้นต้องให้โอกาสหาแหล่งทุน ให้โอกาสที่จะนำสินทรัพย์นั้นมาทำเป็นทุนได้ จึงจะมีโอกาสนำทุนมา สร้างความเจริญ เพราะวาระระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแปลว่าระบบเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทุนถึงจะเติบโตได้...เพื่อสร้างโอกาสให้แก่คนจน ให้คนจนของประเทศ ไทยมีโอกาสที่จะเข้าหาแหล่งทุน มีโอกาสแปลงสินทรัพย์เป็นทุน มีโอกาสที่จะได้สร้างความมั่งคั่งให้แก่ตัวเอง ยืนด้วยลำแข้งของตัวเองได้ (ทักษิณ ชินวัตร, รายการ "นายกทักษิณคุยกับประชาชน" เสาร์ที่ 9 พฤศจิกายน 2545)

ในยุทธศาสตร์การจัดการเศรษฐกิจนอกภาคทางการขององค์กรรัฐก็ได้สะท้อนกระบวนทัศน์ดังกล่าวอย่างชัดเจนด้วย โดยในยุทธศาสตร์การบริหารจัดการเศรษฐกิจนอกระบบ ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ระบุยุทธศาสตร์ที่ 1 ว่า "ยุทธศาสตร์ส่งเสริมและพัฒนาธุรกิจนอกระบบให้เป็นฐานในการสนับสนุนเศรษฐกิจไทยเพื่อส่งเสริมผู้ประกอบการและผู้ประกอบการของธุรกิจที่อยู่ในภาคเศรษฐกิจนอกระบบดังกล่าวนี้ ให้ได้มีโอกาสรับการดูแล ส่งเสริมและเข้าถึงบริการพื้นฐานที่จำเป็นจากภาครัฐในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ธุรกิจ และเป็นรากฐานอันสำคัญในการผลิต การจ้างงาน และการสร้างรายได้แก่ระบบเศรษฐกิจ

ของประเทศต่อไป" โดยมีการจัดทำทะเบียนผู้ประกอบการอาชีพ จัดให้มีระเบียบข้อบังคับและกฎหมายของแต่ละอาชีพ (สศช., อ้างแล้ว, น. 22) เมื่อผนวกเศรษฐกิจนอกภาคทางการเข้าสู่กระแสหลัก เกิดเป็นความมั่งคั่งของประเทศแล้ว ปัจจุบันบุคคลจะได้รับการพัฒนาตามไปด้วย ดังปรากฏในยุทธศาสตร์ที่ 2 ของ สศช.ว่า "ยุทธศาสตร์สร้างความเป็นธรรมและกระจายโอกาสในสังคมเพื่อให้ผู้ประกอบการ ผู้ประกอบการอาชีพ และแรงงานได้รับความเป็นธรรมและการกระจายความมั่งคั่งในสังคม..." (เพ็ญอ้าง, น. 23)

หากพิจารณาจากเงื่อนไขต่างๆ (อำนาจรัฐ ธุรกิจการเมือง กลไกการจัดการ ฯลฯ) อาจกล่าวได้ว่า การขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการในปัจจุบันของประเทศไทยอยู่ในกระบวนการที่นี้เป็นหลัก

4.1.2 กระบวนทัศน์เศรษฐกิจพอเพียง

ในขณะที่กระบวนทัศน์กระแสหลักมุ่งความมั่งคั่ง-ร่ำรวยทางวัตถุ กระบวนทัศน์เศรษฐกิจพอเพียงจะมุ่ง "ความพอดี" ในทุกบริบทความสัมพันธ์ทั้งรูปธรรมและนามธรรม โดยเชื่อว่าความพอดีนี้จะนำมาซึ่งความมั่นคงและยั่งยืนของการพัฒนา กระบวนทัศน์นี้ต้องการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการให้เชื่อมโยงเข้ากับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ เพื่อเป็นเศรษฐกิจทางเลือกนอกกระแสหลัก จากการศึกษาี้ พบว่ามีระดับของเป้าหมายและแนวคิดที่ใช้ในการขับเคลื่อนในหลายมิติ คือ

(1) เพื่อขับเคลื่อนให้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นช่องทางเลือกสำหรับกลุ่มคนในเศรษฐกิจนอกภาคทางการที่ต้องการมีกิจกรรมเศรษฐกิจที่เป็นทางเลือกอันแตกต่างจากกรอบคิดและรูปแบบของธุรกิจกระแสหลัก

คนที่ทำธุรกิจนี้ (นอกภาคทางการ) ไม่ได้คิดแบบเดียวกับธุรกิจสมัยใหม่ที่ต้องการ growth แบบต่อเนื่อง เขาอาจคิดเพียงว่า ให้มันอยู่ได้ พออยู่พอกิน เมื่อไรอยู่ได้ มีเงินเก็บ แล้วค่อยคิดว่าจะทำอะไรต่อ ไม่ต้องมาคิดถึงผู้ถือหุ้น คิดถึงอะไรอื่น ๆ แบบระบบทุนสมัยใหม่ซึ่งมันอยู่ในระนาบของการแข่งขันกันสร้าง efficiency productivity เพราะมันยึดโยงกัน แต่เศรษฐกิจนอกภาคฯ ไม่คิดทำอะไรเป็นเงื่อนไขแบบนี้ พูดแบบนี้ไม่ได้หมายความว่าเศรษฐกิจทางการใช้เศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้ แต่มันอยู่กันคนละบริบทเหมือนอยู่คนละฟากเขา ไม่ได้หมายความว่าต้องเอามาอยู่ร่วมกัน (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, สัมภาษณ์)

ในทัศนะของ ศ.ดร.ชาติชาย ณ เชียงใหม่ ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจพอเพียง สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า) .เห็นว่าเศรษฐกิจนอกภาคทางการควรได้รับการ

ขับเคลื่อนอย่างอิสระในตัวของมันเอง มากกว่าภายใต้กรอบของกระบวนทัศน์รัฐหรือกระแสหลัก และเห็นว่าแนวคิดของเดอโซโตเป็นการมองเศรษฐกิจนอกภาคทางการที่มุ่งคิดว่าจะเอาเงินของ เศรษฐกิจภาคดังกล่าวมาใช้ในเศรษฐกิจภาคทางการอย่างไร

จากข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างที่เก็บรวบรวมมาศึกษาในงานวิจัยนี้พบว่า มีผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวนร้อยละ 47.09 หรือเกือบครึ่งหนึ่งของผู้ประกอบการที่ให้ข้อมูลในคำตอบบางส่วนสอดคล้อง กับกระบวนทัศน์เศรษฐกิจพอเพียงในมิตินี้ ได้แก่คำตอบที่ว่า เหตุผลสำคัญที่สุดในการประกอบ อาชีพปัจจุบันคือ "ชอบอิสระ ไม่ชอบเป็นลูกจ้าง" โดยเฉพาะในกลุ่มการผลิต อันเป็นคำตอบสูง ที่สุด ข้อมูลนี้สอดคล้องกับลักษณะของอาชีพในกลุ่มตัวอย่างคือ เป็นผู้ประกอบอาชีพอิสระ ร้อยละ 55.71 โดยมีจำนวนร้อยละ 75.89 ระบุว่าไม่คิดเปลี่ยนอาชีพของตนเองด้วย

(2) เพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นช่องทางการพัฒนาเศรษฐกิจของกลุ่มคนยากจน และคนชายขอบของการพัฒนากระแสหลักซึ่งจำนวนมากอยู่ในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ให้ สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีคุณภาพชีวิตที่เหมาะสม และมีความมั่นคง อันที่จริงเป้าหมายนี้ หาก พิจารณาโดยทั่วไป อาจดูเหมือนว่าไม่แตกต่างกับเป้าหมายของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาค ทางการในกระบวนทัศน์กระแสหลัก ที่แสดงจุดมุ่งหมายชัดเจนว่า ต้องการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอก ภาคทางการเพื่อแก้ไขปัญหาความลำบากยากจนของคนจนในประเทศกำลังพัฒนา โดยอาศัย แนวทางของเดอโซโต ซึ่งมุ่งศึกษาเศรษฐกิจนอกภาคทางการเนื่องจากต้องการแก้ไขปัญหาความ ยากจน แต่หากวิเคราะห์จากคำกล่าวของนายกรัฐมนตรีนเรนทรวิโรจน์ที่ผ่านมา ก็จะพบความแตกต่าง อย่างสำคัญ คือจุดมุ่งหมายของกระบวนทัศน์การพัฒนาคนจนในเศรษฐกิจนอกภาคทางการของ กระแสหลักคือ **"สร้างความมั่นคงให้แก่ตัวเอง ยืนด้วยลำแข้งของตัวเองได้"** อันสะท้อนความ เชื่อว่า ความมั่นคงโดยเฉพาะการมีเงิน เป็นปัจจัยสำคัญของการพึ่งตนเอง (ยืนด้วยลำแข้งตัวเอง) เมื่อคนยากจนมีรายได้อันมั่นคงแล้ว ชีวิตของคนจนจะดีขึ้นกว่าเดิม พึ่งตนเองได้ อันเป็นแบบแผน ของกระบวนทัศน์และวิถีคิดของรัฐในการพัฒนามนุษย์โดยเฉพาะกลุ่มคนยากจนของประเทศไทยมา ต่อเนื่องกว่า 40 ปี (อรศรี งามวิทย์พงศ์, 2545)

ความแตกต่างอย่างสำคัญของแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ นอกภาคทางการ คือ กระบวนทัศน์นี้มุ่งการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นตัวตั้งหรือเป็นศูนย์กลางการพัฒนา มิใช่การขับเคลื่อนที่มีเศรษฐกิจ (มั่งคั่ง) เป็นตัวตั้งหรือศูนย์กลางดังเช่นการพัฒนากระแสหลัก แล้ว จึงกระจายความเจริญและความมั่งคั่ง ความยุติธรรม ตามยุทธศาสตร์ที่กล่าวมา หากแต่กระบวน ทัศน์เศรษฐกิจพอเพียงคือการพัฒนาเปลี่ยนแปลงคุณภาพของวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคม โดยมีมนุษย์ เป็นเป้าหมายสำคัญ และอาศัยการจัดการเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือส่วนหนึ่ง ซึ่งบูรณาการเข้ากับ เครื่องมือและกระบวนการอื่น ๆ ในด้านการศึกษา วัฒนธรรม ศาสนา การเมือง ฯลฯ มิใช่การ

พัฒนาที่มุ่งความมั่งคั่งเติบโต และความสุขทางวัตถุตามกระบวนทัศน์กระแสหลัก ที่เชื่อมั่นว่า เมื่อมีฐานะเศรษฐกิจมั่งคั่งแล้ว ความมั่นคง ความสุข ความต้องการต่าง ๆ จะเกิดตามมาอย่างอัตโนมัติ

ในการศึกษานี้ พบว่า แม้กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 73.01 ซึ่งสูงเป็นอันดับแรก จะตอบว่า "การมีเงิน รายได้มาก เป็นปัจจัยอันดับแรก ซึ่งทำให้ชีวิตมีความมั่นคง แต่เมื่อพิจารณาคำตอบอื่นประกอบด้วยแล้วจะพบว่า กระบวนทัศน์ของบุคคลในกลุ่มตัวอย่างของการศึกษา น่าจะมีแนวโน้มสอดคล้องกับกระบวนทัศน์ของเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากมีผู้ตอบคำถามจำนวนถึงร้อยละ 68.54 ที่ระบุว่าเป้าหมายในชีวิตของตนเองคือ "มีชีวิตที่มั่นคง พอกินพอใช้ ไม่มีหนี้สิน" อันเป็นคำตอบสูงสุด โดยที่อันดับสองของคำตอบก็แสดงความสอดคล้องกับกระบวนทัศน์เศรษฐกิจพอเพียงด้วย คือ "การมีครอบครัวที่อบอุ่น อยู่กันพร้อมหน้า" ร้อยละ 22.44 มีเพียงร้อยละ 4.01 เท่านั้นที่ตอบว่าเป้าหมายในชีวิตของตนเอง คือ มีชีวิตที่มั่งคั่งร่ำรวย กินอยู่หรูหรา ตามกระบวนทัศน์กระแสหลัก ดังนั้น ระดับของการมีเงินและรายได้มากที่ระบุ จึงน่าจะแตกต่างจากระดับ"ความมั่งคั่ง"ในกระบวนทัศน์ของรัฐ หากเป็นการมีเงินและรายได้พอเพียงแก่ความมั่นคง และไม่มีหนี้สิน อันเป็นปัญหาสำคัญที่คุกคามความมั่นคงในชีวิตของกลุ่มตัวอย่างในการศึกษานี้ ไม่ว่าในการสำรวจระดับกว้างหรือการศึกษาเจาะระดับบุคคลและกลุ่มก็ตาม

นอกจากนี้ ข้อค้นพบจากการสำรวจอีกส่วนหนึ่งที่สนับสนุนการวิเคราะห์ข้างต้นคือ เมื่อให้กลุ่มตัวอย่าง เลือกระบุว่า 3 สิ่งที่ทำให้ชีวิตมีความสุข คำตอบที่ได้คือ อันดับแรก การมีครอบครัวอบอุ่นรักใคร่ ร้อยละ 89.51 การมีปัจจัยสี่ที่พอเพียง ไม่ขาดสน ร้อยละ 87.57 อันถือว่าเป็นคำตอบที่สูงมาก ส่วนข้อที่ 3 มีคะแนนกระจาย คือ การไม่มีหนี้สิน ร้อยละ 64.66 ที่น่าสนใจยิ่งขึ้นไปอีก คือ การที่มีผู้เลือกตอบว่า สิ่งที่ทำให้ชีวิตมีความสุขคือ การมีคุณธรรมความดี (อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียง) ได้รับการเลือกสูงถึงร้อยละ 29.13 ในทางตรงข้าม มีผู้เลือกคำตอบว่าความสุขมาจากการมีฐานะร่ำรวยเพียงร้อยละ 9.71 และการมีความเป็นอยู่หรูหรา สะดวกสบาย มีผู้ตอบเพียงร้อยละ 2.14 เท่านั้น สะท้อนว่า กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาส่วนมากน่าจะมีความนิยม ความเชื่อที่สอดคล้องกับกระบวนทัศน์ของเศรษฐกิจพอเพียง ข้อค้นพบจากการศึกษาเจาะลึกระดับกลุ่มอาชีพและบุคคลในบทที่ 3 ยืนยันว่า กลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเงิน (Monetary Factor) และ ปัจจัยที่ไม่เกี่ยวข้องกับเงิน (Non- monetary Factor) ด้วย

(3) เพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ให้เป็นทางเลือกของการพัฒนาเศรษฐกิจนอภาคทางการแบบอภิวัดถิ่นท้องถิ่น (Localization) หรือที่ ศ.รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เรียกว่า เป็นยุทธศาสตร์ของฉันทามติแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (Rattanakosin Consensus) หรือชุมชนท้องถิ่นพัฒนา อันมีที่มาจากกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 เกี่ยวกับเรื่อง"

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง" (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2544) เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันของเศรษฐกิจไทยให้ลดระดับความเสี่ยงของการพึ่งพิงและถูกครอบงำโดยเศรษฐกิจกระแสโลกาภิวัตน์ หรือยุทธศาสตร์โลกาภิวัตน์พัฒนา (Washington Consensus) ของทุนนิยมโลก

การเชื่อมโยงเศรษฐกิจนอกภาคทางการและเศรษฐกิจพอเพียง จึงมีเป้าหมายของการขับเคลื่อนทั้งระดับจุลภาค คือเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะคนยากจน คนชายขอบที่ยังขาดคุณภาพชีวิตที่เหมาะสม ในขณะที่เดียวกันก็มีจุดมุ่งหมายในระดับมหภาคคือฝึกกิจกรรมของเศรษฐกิจนอกภาคทางการและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นภูมิคุ้มกันความเสี่ยงในการพึ่งพิงเศรษฐกิจกระแสหลัก

ในระดับจุลภาคนั้น ผู้เชี่ยวชาญหลายท่านในการศึกษานี้¹ เห็นและเน้นย้ำว่า การเชื่อมโยงเศรษฐกิจนอกภาคทางการและเศรษฐกิจพอเพียง มิได้มีเป้าหมายเพียงเฉพาะมิติในด้านเศรษฐกิจ คือมิได้เป็นการเชื่อมโยงกันเพื่อขับเคลื่อน"เศรษฐกิจ" หรือกิจกรรมทางอาชีพ การผลิต การบริโภคของบุคคลและครัวเรือนเท่านั้น เพราะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรินั้นมีนิยามและความหมายเชิงปรัชญา ที่เป็นเรื่องของโลกทัศน์ วิธีคิด ความเชื่อ ค่านิยมด้วย มีผลให้การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงมิใช่เป็นเพียงเรื่องของกิจกรรมการผลิต การบริโภค การประกอบอาชีพ การค้า ฯลฯ หากเป็นเรื่องของวิถีชีวิตทั้งหมด จึงครอบคลุมทั้งมิติความเชื่อ ค่านิยม ในการดำรงชีวิตทุกด้าน

โดยนัยดังกล่าว การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการจึงมีพลวัตจากสภาวะการปรับเปลี่ยน (ความพอประมาณ ความสมดุล ความเป็นเหตุเป็นผล ฯลฯ) อยู่ตลอดเวลา และมีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ในฐานะผู้ประเมินความพอดี เหตุผล สมดุล ฯลฯ โดยผู้ร่วมประเมินต้องมีความหลากหลายด้วย เพื่อแสวงหา"ความพอดี"ให้แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง (Stakeholder) แม้แต่ในระดับครอบครัว มิใช่เป็นเพียงกิจกรรมเศรษฐกิจที่มีเป้าหมายความสำเร็จเสร็จสิ้นเมื่อบรรลุความมั่งคั่ง และมีใช้กิจกรรมเศรษฐกิจแบบสำเร็จรูป ที่ประเมินผลผ่านตัวเลขต่างๆ (รายได้ ผลกำไร ผลผลิตถัวหัวรวม ฯลฯ) โดยมีผู้ร่วมประเมินผลของความมั่งคั่งนั้นอย่างจำกัด คือ ผู้เชี่ยวชาญ (Expert) นักการเมือง ข้าราชการ นักธุรกิจ ฯลฯ ดังเช่นที่ผ่านมา

ประเด็นที่ควรระบุนำให้ชัดเจนอีกประการหนึ่ง คือ การขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการในกระบวนทัศน์ของเศรษฐกิจพอเพียงนี้ มิได้มุ่งการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการอย่างปฏิเสธระบบทุนนิยม หรือต่อต้านระบบทุนนิยมหรือโลกาภิวัตน์แบบหัวตรงข้าม เนื่องจากยังยอมรับการสะสมทุนเพื่อพัฒนาความก้าวหน้าและเจริญเติบโตของผู้ประกอบอาชีพ หากเพียงให้เป็นระบบ

¹ สัมภาษณ์ รศ.ดร.มรว.อศิน รพีพัฒน์, ศ.ดร.อภิชาติ พันธเสน, ศ.ดร.ชาติชาย ณ เชียงใหม่, นายไพฑูรย์ วัฒนศิริธรรม .โดยคณะผู้วิจัย

ทุนนิยมที่เริ่มต้นในระดับท้องถิ่น และกำกับด้วยหลักการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (หลักพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน มีความรู้ และมีคุณธรรม-จริยธรรม ความสมดุล) ที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ไปพร้อมกับความสำคัญของปัจจัยอื่นที่กิจกรรมของมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง "อะไรที่มันเข้าหลักการ 5 ประการ ถือว่าเป็นเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ว่าในรูปแบบไหน ธุรกิจใหญ่ก็เป็นเศรษฐกิจพอเพียงได้ เช่น บริษัทปูนซิเมนต์ไทย" (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม, สัมภาษณ์), "คนที่ทำกะป็น้ำปลาขาย เมื่ออยู่ได้มั่นคง ในอนาคตก็ขยายไปอยู่อีกแบบ เป็นบริษัทใหญ่โตก็ได้" (ชาติชาย, สัมภาษณ์) หรือการประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) คือเศรษฐกิจพอเพียงมีการขยายตัวโดยเน้นไปตามลำดับจากตลาดภายในท้องถิ่น ตลาดภูมิภาค ตลาดในประเทศ และตลาดต่างประเทศ (อภิชัย พันธเสนและคณะ, 2547)

ดังนั้น การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ จึงมิใช่การเลือกเอาสิ่งที่เป็นข้อตรงข้าม เหมือนการเลือกกระหว่างทุนนิยมหรือสังคมนิยมดังเช่นในอดีต หากเป็นการแสวงหาความพอดีของระบบทุนในบริบทใหม่ที่มีความยุติธรรมสำหรับผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด ซึ่งมีใช่เฉพาะสังคมมนุษย์ หากรวมถึงความพอประมาณหรือความยุติธรรมต่อสรรพชีวิตในระบบนิเวศด้วย

4.2 ปัจจัยเอื้อและอุปสรรคในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจนอกภาคทางการ และเศรษฐกิจพอเพียง

นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเชื่อว่า เศรษฐกิจนอกภาคทางการเชื่อมโยงกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงได้ เพราะโดยตัวของเศรษฐกิจนอกภาคทางการนั้น มีความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงอยู่บางมิติแล้ว (ชาติชาย , อภิชัย , ไพบุลย์ , สัมภาษณ์)

ถ้าเราเอาประเภทการค้าเป็นตัวตั้ง เขาขายข้าวผัด ขายกล้วยทอด มันก็ทำให้เราเห็นเฉพาะตัวธุรกิจ จริง ๆ แล้วปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องการปรับพื้นฐาน วิธีคิดของคน ไม่ว่าเขาจะขายอะไร ทำอะไร เขาก็จะปรับตามบริบทได้... เศรษฐกิจนอกภาคทางการนั้น มันเป็นที่ซึ่งเขาoperate บนเศรษฐกิจพอเพียงอยู่แล้ว เขาจึงอยู่ได้ ถ้าอยู่ไม่ได้แสดงว่าเขาไม่มีความพอเพียง ในความเห็นของผมนะ เพราะคิดดูไปตลาด คนขายหมู มีเขียงหมูนับสิบเจ้า ผมไม่เห็นเขาแข่งราคากัน ทุกเจ้าขายราคาเหมือนกัน กะป็น้ำปลาเดียวกัน ไม่มีการตั้งราคาตัดกันเองให้ตายไปข้างหนึ่ง แต่ทุก

คนมีเจ้าประจำของตัวเอง บางเจ้าวันนี้แถมให้ชืดหนึ่งนะ วันนี้สตาฟท์ทอน
ไม่พอให้ 2 บาทก็ได้ เป็นเรื่องของมิตรจิตมิตรใจ (ชาติชาย, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม ผู้เชี่ยวชาญเห็นว่า การเชื่อมโยงเศรษฐกิจนอกภาคทางการและเศรษฐกิจพอเพียงเข้าด้วยกันนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องมีการวิจัยและเงื่อนไขบางประการมาสนับสนุนด้วยจึงจะเอื้อให้การขับเคลื่อนเกิดขึ้นได้จริงและมีประสิทธิภาพ ในการศึกษาพบว่า เศรษฐกิจนอกภาคทางการในพื้นที่ศึกษา พบข้อมูลที่แสดงถึงปัจจัยที่น่าจะเอื้อต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงได้ แต่ในขณะเดียวกันก็พบปัจจัยที่อาจจะเป็นอุปสรรคต่อการขับเคลื่อนด้วยเช่นกัน ดังต่อไปนี้

4.2.1 ปัจจัยเอื้อต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

(1) ความคุ้นเคย ความเข้าใจ และความเชื่อของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ต่อเศรษฐกิจพอเพียง

กลุ่มตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถามในงานวิจัยนี้ จำนวนถึงร้อยละ 92.20 ตอบว่าเคยได้ยินวลี "เศรษฐกิจพอเพียง" โดยส่วนมากรับรู้จากโทรทัศน์ (66.82 %) วลีดังกล่าวทำให้กลุ่มตัวอย่างที่ตอบ นึกถึง "ในหลวง" ร้อยละ 50.29 , "ฐานะพออยู่พอกิน" ร้อยละ 45.44 , "ชีวิตเรียบง่าย สงบสุขของชาวชนบท" ร้อยละ 27.96 และ "การไม่มีหนี้สิน" ร้อยละ 26.80 ตามลำดับ และมีผู้ตอบว่า เศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน ร้อยละ 64.49 และสูงถึงร้อยละ 73.43 ที่เชื่อว่าสามารถประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตจริง ข้อค้นพบในประการหลังนี้สะท้อนความเชื่อที่สอดคล้องกับของผู้เชี่ยวชาญที่ระบุว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของวิถีชีวิต มิใช่เพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยเหตุผลที่ทำให้กลุ่มตัวอย่างเชื่อว่าประยุกต์ได้ทั้งสองส่วน (กิจกรรมเศรษฐกิจ และวิถีชีวิต) ได้สะท้อนถึงความเข้าใจในเชิงคุณค่าของเศรษฐกิจพอเพียงด้วย คือ "ใช้จ่ายแบบพออยู่พอกินตามความสามารถ มีความประหยัด และไม่หนี้" สูงมากถึงร้อยละ 61.14 ข้อมูลนี้ ช่วยให้เห็นช่องทางที่เป็นไปได้ของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มบุคคลที่อยู่ในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ เนื่องจากมีนัยของความเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียงในมิติของวิถีชีวิตด้วย

อย่างไรก็ตาม กลุ่มตัวอย่างที่ตอบว่าเคยพบเห็นผู้ใช้ชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงจริง มีเพียงร้อยละ 29.49 และมีถึงร้อยละ 70.51 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด ที่ตอบชัดเจนว่าไม่เคยพบเห็นข้อมูลนี้อาจตีความได้ 2 ด้าน คือ ทางหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่า แม้ประชาชนจะไม่เคยพบเห็นรูปธรรมจริงในกลุ่มคนของตนเอง แต่ก็ยังมีความศรัทธาที่เชื่อว่าสามารถทำได้ เนื่องจากเมื่อกล่าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงจะนึกถึงในหลวง ความศรัทธาที่มีต่อในหลวงจึงเชื่อว่าทำได้ (โดยเฉพาะเมื่อประจักษ์ในข่าวสารอยู่บ่อยครั้ง ถึงความสมณะ ธรรมดาและเรียบง่ายขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) อีกทางหนึ่งคำตอบนี้ อาจสะท้อนว่า ในกลุ่มประชาชนผู้ประกอบอาชีพเศรษฐกิจนอก

ภาคทางการ ยังไม่มีผู้ที่สามารถประยุกต์แนวคิดมาดำรงชีวิตตามความหมายที่กลุ่มตัวอย่างให้ คือ "ใช้จ่ายแบบพออยู่พอกิน ตามความสามารถ มีความประหยัด และไม่มีหนี้" เนื่องจากหนี้สินยังเป็นปัญหาใหญ่ในการดำรงชีวิตของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ

ข้อสรุปนี้ มีความสอดคล้องใกล้เคียงเมื่อศึกษาเจาะลึกในระดับกรณีศึกษา และการสัมภาษณ์บุคคล กลุ่มบุคคล หากมีการศึกษาประเด็นดังกล่าวให้ชัดเจน อาจช่วยให้การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีแนวทางที่ชัดเจนมากขึ้น

(2) "ทุน" ในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ

จากการศึกษาพบว่า ผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง มีปัจจัยทุนในมิติต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงหลายประการ คือ

- ทุนเงิน พบว่ามีถึงร้อยละ 63.74 ที่อาศัยเงินเก็บของตนเองในการลงทุนประกอบอาชีพ แสดงว่าในเศรษฐกิจนอกภาคทางการในพื้นที่ศึกษามีการเก็บออม แม้ว่าการแสวงหาเศรษฐกิจในเวลาปัจจุบันจะเน้นกระตุ้นการบริโภค และมีสินค้าฟุ่มเฟือยจำนวนมากเกิดขึ้นและใช้กลยุทธ์การตลาดเพื่อแข่งขันให้เกิดการบริโภคสินค้าของตน โดยเฉพาะมีการสร้างกระแสว่าการมีหนี้เป็นเครดิตหรือความน่าเชื่อถือของบุคคลก็ตาม ผู้ประกอบการที่เริ่มลงทุนด้วยเงินกู้และเงินยืมมีจำนวนน้อย คือ ร้อยละ 12.82 และ 10.99 ตามลำดับ

- ทุนความรู้ การศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างมีการหาความรู้เพื่อประกอบอาชีพด้วยตนเองจนกระทั่งสามารถใช้ความรู้นั้นมาเลี้ยงชีพได้ โดยผู้ตอบแบบสอบถามระบุคำตอบในข้อนี้ ร้อยละ 42.48 เมื่อรวมกับคำตอบว่า อาศัยประสบการณ์จากที่ทำงานเก่าซึ่งเป็นคำตอบคล้ายคลึงกัน คือเป็นการอาศัยความรู้ของผู้ประกอบอาชีพเอง อีกร้อยละ 19.39 แสดงว่า ในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีการสะสมความรู้และใช้ความรู้ของตนเองประกอบอาชีพถึงร้อยละ 61.87 และอาศัยความรู้จากญาติมิตร คนรู้จัก ร้อยละ 19.61 ในภาพรวมแสดงว่าแหล่งหรือฐานเรียนรู้ส่วนมากเป็นบุคคล ชื่อน่าสังเกตที่ได้จากการนี้ศึกษา คือ แหล่งความรู้ด้านอาชีพของผู้ประกอบอาชีพ โดยเฉพาะผู้ผลิตอาหาร ได้จากการสังเกตและการทดลองทำ หรือมาจากความใฝ่รู้ของบุคคล และได้จากสื่อโทรทัศน์ หากแต่เป็นรายการที่มีได้มีจุดมุ่งหมายโดยตรงที่จะเอื้อต่อการเรียนรู้ หรือเพิ่มพูนความรู้ด้านเศรษฐกิจแก่กลุ่มอาชีพนี้ แต่เป็นการเก็บเกี่ยวความรู้ของแต่ละบุคคลเองจากการชมรายการต่าง ๆ

- ทุนสังคม ผลการศึกษาพบว่าผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ส่วนมากของพื้นที่ศึกษา มีเครือข่ายบุคคลที่คอยให้ความช่วยเหลือตนเอง เป็นจำนวนถึงร้อยละ 49.21 สูงเป็นอันดับแรก โดยแบ่งเป็นเครือญาติหรือคนในครอบครัว (ร้อยละ 49.61) และเพื่อนฝูง คนรู้จัก (ร้อยละ 36.33) สาเหตุสำคัญของการมีทุนสังคมในประการนี้ มาจากผู้อพยพเข้ามาจะมี

ญาติอยู่ก่อน ดังกลุ่มตัวอย่างของเขตดินแดงระบุว่า มีญาติหรือคนรู้จักที่อยู่ก่อนตนเอง ร้อยละ 61.99 (ไม่มี 38.01%) โดยกลุ่มดังกล่าวมีการไปมาหาสู่กันร้อยละ 78.7 อย่างไรก็ตาม ปัจจัยเอื้อในประการนี้น่าจะสัมพันธ์กับลักษณะเฉพาะทางบริบทของเขตดินแดง ดังได้กล่าวไว้ในข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ของเขตดินแดง คือพื้นที่แห่งนี้เป็นแหล่งอพยพเข้าที่สำคัญในยุคแรกของชาวชนบท โดยเฉพาะชาวอีสานสู่กรุงเทพฯ ซึ่งส่วนมากขยายตัวจากเครือญาติและเพื่อนบ้านที่ชักชวนกันมา จนกระทั่งขยายกลายเป็นสลัมใหญ่ ผู้เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่นี้จึงมักมีฐานของคนรู้จักอยู่ก่อน ซึ่งมีทั้งเป็นญาติ เพื่อนบ้าน หรือแม้แต่คนต่างหมู่บ้านแต่รู้จักกัน ตามลักษณะทางสังคมของหมู่บ้านชนบท

ลักษณะเฉพาะอีกประการหนึ่ง คือเขตดินแดงเป็นพื้นที่เก่าแก่ของการอพยพ จึงมีผู้อพยพเข้ามาก่อนแล้วสามารถพัฒนาฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น จนกระทั่งสามารถเคลื่อนย้ายออกไปอยู่ที่อื่น และมีคนใหม่ย้ายเข้ามา เขตดินแดงจึงมีพลวัตของการเคลื่อนย้ายสูงอยู่ตลอดเวลา (เพทาย ปทุมจันทร์, สัมภาษณ์) การประกอบอาชีพในพื้นที่นี้จึงมีเครือข่ายบุคคลคอยช่วยเหลือกันอยู่ แต่การศึกษานี้ ยังไม่มีข้อมูลมากพอที่จะสรุปลักษณะต่าง ๆ ของการช่วยเหลือดังกล่าว

(3) ความรู้สึกเชิงบวกต่ออาชีพ

กลุ่มตัวอย่างส่วนมาก มีความรู้สึก"พอใจ"ในอาชีพปัจจุบันสูงถึงร้อยละ 89.59 โดยให้เหตุผลที่ชัดเจนว่า เนื่องจาก "มีรายได้แน่นอน พออยู่พอกิน" (ร้อยละ 44.30) และพอใจเพราะ "มีความเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง สุจริต" (ร้อยละ 37.92) ในจำนวนของผู้ที่ตอบว่าพอใจนี้ มีผู้ระบุว่าไม่ต้องการเปลี่ยนอาชีพสูงถึงร้อยละ 75.89 การที่ผู้ประกอบอาชีพพอใจในงาน ย่อมเป็นปัจจัยเอื้อต่อการจะพัฒนาความรู้ทักษะให้แก่บุคคลและกลุ่ม รวมทั้งเอื้อให้การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในเรื่องของเศรษฐกิจพอเพียง มีความเป็นไปได้สูงกว่าผู้ประกอบอาชีพซึ่งทำงานบนพื้นฐานความไม่พอใจและต้องการจะเปลี่ยนอาชีพสูงหรือเปลี่ยนอาชีพบ่อยครั้ง เนื่องจากการขับเคลื่อนในเรื่องใด ๆ ล้วนต้องการความต่อเนื่องในด้านการเรียนรู้และการปฏิบัติเพื่อส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อ และการกระทำ

นอกจากนี้พื้นฐานความพอใจในอาชีพยังเอื้อต่อการจะพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงให้มีความหมายในฐานะของอุดมการณ์ ซึ่ง ศ.ดร.อภิชาติ พันธเสน เห็นว่า โดยทั่วไปจะเป็นจริงได้ยาก เพราะปัญหาเชิงอุดมการณ์คือ "มันต้องศรัทธาก่อน แล้วไปทำ แต่เศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ต้องทำก่อน เห็นผลก่อนแล้วจึงศรัทธา และความที่มันทวนกระแสยุคสมัยด้วย จึงยากเป็นพิเศษ โจทย์ยากสุดคือ จะสร้างกระบวนการเรียนรู้เชิงอุดมการณ์ จะต้องให้ผ่านวิกฤตก่อนหรือไม่จึงจะสนใจเป็นอุดมการณ์" (สัมภาษณ์) ดังนั้น การที่บุคคลในกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาระบุว่า พอใจในอาชีพ ทั้งมีความเชื่อว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงประยุกต์ใช้ได้ และความศรัทธาที่มีต่อในหลวง

รวมถึงเป้าหมายในชีวิตและความหมายของความสุขที่บุคคลมีนั้น สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงน่าจะเป็นปัจจัยเอื้อให้การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการมีความเป็นไปได้เพิ่มขึ้น โดยอาจจะไม่จำเป็นต้องอาศัยวิกฤตการณ์เข้ามากระตุ้นโดยตรงก็ได้ (?)

ในกรณีศึกษาพบรายละเอียดที่น่าสนใจว่า ความศรัทธาในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีอิทธิพลเป็นแรงบันดาลใจให้บุคคลในการศึกษานี้ หันมาองชีวิตตนเองและทดลองปฏิบัติในเรื่องการใช้จ่ายและการออมเงิน

(4) การมีกลไกสนับสนุน

ผลการศึกษาพบว่า การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงและปัจจัยเอื้อดังที่กล่าวมา จะมีประสิทธิภาพมากขึ้นหากมีกลไกสนับสนุน แม้ว่ากลไกดังกล่าวจะมีได้มีขึ้นหรือมีจุดมุ่งหมายโดยตรงของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงก็ตาม บทบาทสำคัญของกลไกในการสนับสนุนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในกรณีศึกษา คือ กลไกซึ่งทำหน้าที่และมีบทบาท 2 ด้าน คือ

- ให้ความสนับสนุนทุนเงิน ทั้งด้านการกู้ยืมและการออม โดยผ่านระบบเครือข่าย ทำให้บุคคลในกลุ่มและกรณีศึกษารู้สึกมีความมั่นคง
- ให้ความรู้ซึ่งมิใช่ด้านการอาชีพเพียงอย่างเดียว หากเป็นการให้ความรู้ควบคู่กับความคิด เช่น วิธีคิดในการลงทุน การใช้ทุน ประโยชน์ของการเก็บออมและวิธีออมเงิน ฯลฯ

ในการศึกษานี้ กลไกสำคัญคือ บทบาทของสหกรณ์เครดิตยูเนียน ศูนย์กลางเทวา ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานอยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลานาน เงื่อนไขสำคัญของกลไกนี้ คือ เป็นองค์กรที่มีฐานในด้านศาสนธรรม จึงมีการส่งเสริมการอบรมด้านจิตใจ และให้ข้อคิดด้านจิตใจ โดยมีได้ใช้ศาสนาเป็นเงื่อนไขบังคับหรือสร้างข้อจำกัด หากแต่ใช้หลักคุณธรรมทั่วไปที่มีอยู่ในทุกศาสนา ลักษณะสำคัญประการนี้ สอดคล้องกับความเห็นของผู้เชี่ยวชาญว่า เศรษฐกิจพอเพียงจะต้องมี ศาสนธรรมเป็นฐาน (อภิชัย, สัมภาษณ์) จากการศึกษาในระดับเจาะลึก พบว่าศาสนามีอิทธิพลต่อค่านิยมของผู้ให้ข้อมูล กล่าวคือกำหนดท่าทีทางเศรษฐกิจ ในด้านความพอใจ ความไม่ประมาท แม้ว่าในกรณีนี้มีอาจสรุปได้ชัดเจนว่า ศาสนามีอิทธิพลเพียงใดอย่างไร แต่อย่างน้อยทำให้เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจไม่ควรแยกส่วนออกจากศาสนา หากแต่จะต้องศึกษาต่อไปว่า ศาสนธรรมจะมีบทบาทเพียงไหน และอย่างไร

(5) วิถีชีวิตแบบเมือง

การศึกษาทำให้เกิดข้อค้นพบที่อาจตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า ลักษณะอันเป็นจุดอ่อนบางประการของบริบทเมือง ได้กลายเป็นปัจจัยที่อาจเอื้อต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการได้ คือ วิถีชีวิตแบบเมือง ที่ผู้อยู่อาศัยมีความแปลกแยกกันสูง ต่างคนต่างอยู่ รู้จักกันน้อยมากจากเงื่อนไขของสภาพที่อยู่อาศัย และวิถีชีวิต ทำให้บุคคลมีพื้นที่ของ

ความสัมพันธ์เชิงสังคมที่จะช่วยลดความเคร่งเครียดจากความแปลกแยก แตกต่าง อย่างจำกัด ในขณะที่เศรษฐกิจนอกภาคทางการมีข้อเด่นคือเป็นรูปแบบเศรษฐกิจซึ่งมีพื้นที่อันเอื้อให้ผู้คนได้รู้จักกัน มีปฏิสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการกันมากกว่าเศรษฐกิจภาคทางการ ในกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา ลูกค้าร้อยละ 86.80 เป็นคนในเขตดินแดง ผู้ประกอบอาชีพในทุกกลุ่มตัวอย่าง เช่น การผลิต บริการขนส่ง ฯลฯ ต่างมีลูกค้าประจำ ที่สนิทสนมคุ้นเคยกัน ในบางกรณีได้ขยายเป็นเครือข่ายที่เอื้อให้ผู้ประกอบอาชีพมีรายได้หรือรู้ช่องทางในการทำมาหากินเพิ่มมากขึ้น เช่น กลุ่มชาเล้ง ซึ่งไปเก็บของเก่าอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ จนกระทั่งไปรับจ้างทำความสะอาดให้แก่บ้านที่คุ้นเคยกัน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย เช่น การลด การแถม การจํารายละเอียดความพอใจของลูกค้าได้ การอะลุ่มอล่วย ช่วยเหลือกันเล็ก ๆ น้อย ฯลฯ พบได้ในลักษณะต่าง ๆ เอื้อให้เศรษฐกิจนอกภาคทางการมีลักษณะมนุษยนิยมสอดคล้องกับเศรษฐกิจพอเพียงได้มาก

ข้อจำกัดของบริบทเมืองอีกประการคือ ลักษณะที่พยายามสร้างแบบแผนเหมือนกัน (Convergence) ทำให้เกิดข้อจำกัดในบางมิติและพื้นที่ที่จะตอบสนองต่อความหลากหลายอันเป็นลักษณะพื้นฐานของสังคมสมัยใหม่ซึ่งมีความหลากหลายสูงมาก บริบทเหล่านี้กลายเป็นปัจจัยเชิงบวกต่อเศรษฐกิจนอกภาคทางการ ซึ่งมีลักษณะหลากหลายสูง (Divergence) โดยเฉพาะในบริบทของเขตดินแดงซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นชุมทางของความหลากหลายดังกล่าวไปแล้วในบทที่ 2 ที่นี้เป็นที่รวมของหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา บริษัทห้างร้าน แหล่งบันเทิงยามราตรี ที่อยู่อาศัยเป็นเส้นทางต่อรถโดยสารประจำทาง ฯลฯ จึงเป็นสถานที่รวมคนต่างระดับรายได้ การศึกษารสนิยม ภูมิฐานะ ความหลากหลายที่ปรากฏชัดเจนจากการสำรวจและสังเกตพื้นที่คือ ความหลากหลายของชนิดอาหาร รูปแบบการจำหน่าย มีทั้งหาบเร่แผงลอย ร้านกาแฟหรูหราร ภัตตาคาร ฯลฯ ปัจจัยดังกล่าวเอื้อให้เศรษฐกิจนอกภาคทางการโดยเฉพาะการผลิตอาหารอยู่รอดได้มากขึ้น เนื่องจากวัฒนธรรมการกินของสังคมไทยมีพื้นฐานความหลากหลายอย่างยิ่ง เอกลักษณะในด้านนี้ทำให้วิถีชีวิตในส่วนนี้ไม่ถูก (สามารถ) ทำให้เป็นพิมพ์เดียวกัน (Convergence) ได้ง่ายเหมือนกับการแต่งตัว ที่อยู่อาศัย ความบันเทิง ฯลฯ การศึกษาเจาะลึกระดับบุคคล โดยเฉพาะในกรณีศึกษาพบว่า ผู้มีความสามารถในฝีมืออาหาร และอภัยาศัยดี สามารถอยู่รอด "ขายหมดทุกวัน" ได้อย่างน่าแปลกใจ

4.2.2 อุปสรรคของการขับเคลื่อน

(1) ภาพลักษณ์และวาทกรรมของเศรษฐกิจพอเพียง

การศึกษาพบว่า มีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ 27.96 ที่คิดถึงเศรษฐกิจพอเพียงในมิติของชนบท คือ "คิดถึงชีวิตเรียบง่ายสงบสุขของชาวชนบท" ความเข้าใจดังกล่าวสืบเนื่องมาจาก

"วิธีการอธิบาย การยกตัวอย่างรูปธรรม ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่ผ่านมาทำให้คนเข้าใจว่าเป็นเรื่องของชนบท รูปแบบการผลิตของเกษตรกรอะไรต่าง ๆ ความคิดเรื่องอุตสาหกรรมจึงไม่ Propagate คนเมืองจึงคิดไม่ออก" (อภิชัย พันธเสน, สัมภาษณ์) แม้ในปัจจุบันนี้ ภาพลักษณ์ของเศรษฐกิจพอเพียงที่เผยแพร่กันอยู่ในทางสื่อมวลชน ก็อยู่ในภาพลักษณ์และวาทกรรมชุดเดิมเช่น การจัดตั้งหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้, การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของภริยาคณะรัฐมนตรี ฯลฯ ที่เป็นเรื่องของวิถีชีวิตชนบท เช่น นิทรรศการการเกษตรในทฤษฎีใหม่ การจัดฐานการเรียนรู้ 5 ฐาน ได้แก่ ฐานบัญชีฟาร์ม นาข้าว พืชผักผลไม้ ฐานดิน น้ำ ปุ๋ย และฐานการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ผู้เป็นกรณีศึกษาระบุว่า เมื่อนึกถึงเศรษฐกิจพอเพียงจะนึกถึงภาพในหลวงเสด็จเยี่ยมราษฎรตามชนบทและแนะนำทฤษฎีใหม่ให้เกษตรกร

ผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริที่ให้สัมภาษณ์ ต่างยืนยันว่า ภาพลักษณ์และวาทกรรมชุดนี้ เป็นความเข้าใจแนวพระราชดำรินิมิตที่แคบ ความรับรู้ชุดนี้ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงกลายเป็นเรื่องเฉพาะของคนชนบท เป็นการทำเกษตร การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หรือการอยู่แบบสังคมชนบทสมัยเดิม ฯลฯ ทั้งที่จริงแล้วเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรินั้นหลายมิติ ดังนั้น การเปลี่ยนนิยามหรือความหมายใหม่ และการสื่อสารวาทกรรมชุดใหม่ให้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของวิถีคิด โลกทัศน์ ความเชื่อ ค่านิยม ของวิถีการดำรงชีวิตโดยรวม จะเป็นปัจจัยเอื้อให้การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงสามารถเชื่อมโยงเข้ากับเศรษฐกิจนอกภาคทางการได้มากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น จะทำให้เศรษฐกิจพอเพียงมีพื้นที่ปฏิบัติการได้อย่างกว้างขวางในหลายพื้นที่ หลายระดับของเศรษฐกิจ และในหลายมิติของชีวิตและสังคม ในทางตรงข้ามหากไม่สามารถปรับเปลี่ยนวาทกรรมเดิมที่ตรึงความหมายแบบเดิมได้ จะทำให้การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการเป็นไปได้ยากขึ้น เพราะบุคคลในภาคเศรษฐกิจดังกล่าวเข้าใจความหมายเศรษฐกิจพอเพียงในมิติแคบจึงเห็นว่าทำได้ยาก

(2) การขาดแคลนความรู้ ขาดสารข้อมูลในเชิงรุก (พัฒนา)

การมีความรู้เป็นเงื่อนไขสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง ในการศึกษานี้พบว่า แม้ผู้ประกอบการอาชีพส่วนมากจะอาศัยความรู้หรือหาความรู้ด้วยตนเองในการประกอบอาชีพ ดังกล่าวไปในปัจจัยเอื้อเรื่องทุนความรู้ แต่ข้อมูลจากการศึกษาก็พบเช่นกันว่า มีผู้ประกอบการอาชีพเพียงร้อยละ 27.06 เท่านั้น ที่ระบุว่ามีการขวนขวายหาความรู้เพิ่มเติม ในขณะที่มีถึงร้อยละ 72.94 ตอบว่าไม่มี อันแสดงว่า การเพิ่มพูนความรู้เชิงรุก เพื่อพัฒนาอาชีพยังอยู่ในระดับน้อย ยิ่งไปกว่านี้ ปัจจัยที่น่าจะเป็นอุปสรรคสำคัญของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง คือผู้ประกอบการอาชีพในกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 65.83 ที่ระบุว่าได้ถึงความรู้ที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพให้รุ่งเรือง แต่ "ความรู้" ที่ผู้ตอบระบุนั้นไม่ได้มี

นัยสำคัญต่อการพัฒนาอาชีพอย่างแท้จริง ยกเว้นบางข้อซึ่งก็มีระดับน้อยมาก เช่น ความรู้เรื่องการบริหาร (1.47%) บัญชี (1.18 %) “ความคิดใหม่ๆ”(1.77 %) ตลาด (5.60 %) ในขณะที่จำนวนที่เหลือคือร้อยละ 34.17 ไม่สามารถระบุได้ว่า ความรู้ที่จำเป็นต่อการพัฒนาอาชีพของตนเองนั้นคืออะไร การไม่รู้ในประการนี้ น่าจะสัมพันธ์เชื่อมโยงไปมีผลต่อการที่ไม่สามารถจะหาความรู้เพิ่มเติมได้ด้วย ข้อค้นพบเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นปัญหาว่าผู้ประกอบการอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการยังมีปัญหาขาดแคลน และเข้าไม่ถึงความรู้ ข้อมูล ที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพในเชิงรุกหรือที่เอื้อต่อการพัฒนาให้อาชีพของตนเองมีความก้าวหน้า ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เป็นประโยชน์ต่ออาชีพ

ข้อมูลที่พบจากการศึกษาอีกประการหนึ่ง ซึ่งช่วยขยายให้ทราบถึงข้อจำกัดในการพัฒนาความรู้เชิงรุกของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ คือ บุคคลต้องใช้เวลาในกิจกรรมเศรษฐกิจมาก จากการสำรวจในภาพรวมพบว่า ส่วนมากหรือจำนวนถึงร้อยละ 56.97 ทำงานสัปดาห์ละ 7 วัน โดยไม่มีวันหยุดพัก และร้อยละ 32.07 ทำงานสัปดาห์ละ 6 วัน ส่วนใหญ่คือ ร้อยละ 42.65 ต้องทำงานถึงวันละประมาณ 9-12 ชั่วโมง และมีอีกร้อยละ 15.51 ต้องทำงานถึงวันละ 13-16 ชั่วโมง เวลาที่มีอย่างจำกัดนี้จึงกระทบโดยตรงต่อการแสวงหาหรือเพิ่มพูนความรู้เป็นอย่างมาก โดยยังไม่ต้องกล่าวถึงความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน ซึ่งลดทอนความพร้อมทางร่างกาย และจิตใจในการแสวงหาความรู้ ใฝ่รู้ และเลือกที่จะใช้เวลาที่พอจะมีอยู่ไปแสวงหาการพักผ่อนด้วยวิธีการง่ายที่สุดคือการชมรายการโทรทัศน์ ซึ่งมีเนื้อหาไม่สนับสนุนการประกอบอาชีพหรือความคิดใหม่ๆ ในการดำรงชีวิต

ข้อมูลจากกรณีศึกษา (Case Study) ได้ช่วยให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นว่า ความรู้เชิงรุกที่จำเป็นต่อการพัฒนาอาชีพมีความจำเป็น เนื่องจากช่วยให้ผู้ประกอบการอาชีพสามารถพัฒนาความพอใจของลูกค้าได้เพิ่มขึ้น อาทิ ความรู้ด้านสุขอนามัย อันเป็นข้อกังวลของผู้บริโภคยุคใหม่ ความรู้ในการดัดแปลงเครื่องมืออุปกรณ์ในอาชีพเพื่อความสะดวก ปลอดภัย มีประสิทธิภาพ ลดต้นทุน ฯลฯ

(3) บทบาทและนโยบายของรัฐ

ผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการและฝ่ายปฏิบัติการในพื้นที่ซึ่งให้สัมภาษณ์แก่คณะผู้วิจัย ให้แนวคิดในทางเดียวกันว่า นโยบายของรัฐทั้งโดยตรงและโดยอ้อมมีอิทธิพลสำคัญอย่างยิ่งต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ คือ

■ กระบวนทัศน์ของรัฐในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจนอกภาคทางการ

ผู้เชี่ยวชาญที่ให้สัมภาษณ์ เห็นว่าผลกระทบโดยตรงจากรัฐ คือกระบวนทัศน์ วิธีคิดของรัฐที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจระดับมหภาค ที่มุ่งสู่กระแสหลักเพียงอย่างเดียว ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว เศรษฐกิจของประเทศมีความหลากหลาย และควรดำรงไว้

บ้านเรามีเศรษฐกิจหลายระดับ หลายกลุ่ม รัฐต้องดูแลเขาให้เหมาะสม ให้เขาอยู่ร่วมกันได้ด้วย...เศรษฐกิจนอกภาคทางการเสียเปรียบมาก เพราะรัฐชอบมองว่าทำอย่างไรจะขยับย้ายเขาออก ไม่ได้มองแบบหลายระดับ มองว่าเขาก็ดั่งแบบเขา หาวิธีดูแลเขาหน่อย ให้ได้ทรัพย์สินพยากรณ์ของประเทศบ้าง ทำให้ไม่ต้องเอาเงินอุดหนุนแต่ในภาคทางการหวังแต่ว่าจะเอาเงินรายได้เข้าประเทศ เขาขายข้าวมันไก่ ทำให้คนอิมท้อง ราคาถูกยังชีพได้ ถึงจะไม่ได้เอาเงินเข้าประเทศ รัฐอย่าไปมองว่าเศรษฐกิจนอกภาคทางการเป็นภาระ ทำไงย้ายออกไป (ชาติชาย, สัมภาษณ์)

หากกระบวนการของรัฐยังคงมุ่งทิศทางการตามความเชื่อของพ.ต.ท.ทักษิณแล้ว การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการอาจกล่าวได้ว่าเป็นไปได้ยากยิ่ง ในทางตรงข้ามหากรัฐมีความยืดหยุ่น ลดการรวมศูนย์ เปิดโอกาสให้เศรษฐกิจพอเพียงได้ขับเคลื่อนในระดับและมิติหลากหลายดังกล่าวนั้นในหัวข้อกระบวนการของรัฐ เศรษฐกิจพอเพียงก็จะเป็นเป็นเศรษฐกิจทางเลือกและเป็นขั้นตอนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

■ นโยบายด้านสินเชื่ของรัฐ

ผลกระทบชัดเจนของกระบวนการของรัฐ ที่เป็นข้อจำกัดในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงคือนโยบายกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐบาลปัจจุบัน ได้แก่นโยบายสินเชื่อซึ่งก่อให้เกิดหนี้สินโดยเฉพาะจากการบริโภค เฉพาะในกลุ่มคนยากจนที่สุดมีหนี้สินเพิ่มขึ้น 20 เท่าของรายได้ในปี 2545 (นิพนธ์ พัวพงศกร, 2547) ผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจพอเพียงเห็นตรงกันว่า การมีหนี้สิน เป็นอุปสรรคสำคัญอย่างยิ่ง (หรืออาจจะมากที่สุด) ต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ "นโยบายอะไรก็ตามที่สร้างการก่อหนี้ โดยเฉพาะจากการบริโภคเป็นการขัดขวางการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง" (อภิชาติ, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม ศ.ดร.อภิชาติเห็นว่า หนี้สินที่กล่าวนี้จะต้องจำแนกให้ชัดเจนด้วย เช่นหากเป็นหนี้ของกลุ่มออมทรัพย์ที่เป็นหนี้กันเองโดยจัดการได้ มีความเป็นเหตุเป็นผล พอประมาณในการเป็นหนี้ ก็ไม่เป็นอุปสรรคของเศรษฐกิจพอเพียง ลักษณะหนี้สินที่จะเป็นอุปสรรคทำให้เศรษฐกิจไม่พอเพียงของกลุ่มคนจนในเศรษฐกิจนอกภาคทางการ คือ

1) หนี้สินที่เกิดจากมีความสามารถในการผลิตหรือการหารายได้ต่ำ ไม่พอกับการยังชีพ โอกาสเป็นเศรษฐกิจพอเพียงจึงยาก "ถ้ารายได้ต่ำกว่าจะหาปัจจัย 4 ได้ ก็ไม่ต้องไปพูดถึงเศรษฐกิจพอเพียง ต้องทำให้เขาพออยู่ได้ก่อน"

2) หนี้สินของผู้ที่มีความสามารถในการผลิต การหารายได้พอเพียง แต่ถูกกระตุ้นเร้าให้บริโภคเกินตัวจนเกิดหนี้สิน เศรษฐกิจจึงไม่พอเพียง

ผลการศึกษาในงานวิจัยนี้ มีข้อค้นพบที่สอดคล้องกับความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ กรณีศึกษาคนหนึ่งระบุว่า"ให้หมดหนี้ก่อน ถึงจะทำเศรษฐกิจพอเพียงได้ เมื่อก่อนไม่มีลูกทำได้ พอมีลูกก็มีหนี้" (เพ็ญ, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเกี่ยวกับหนี้สินไม่ได้รับความร่วมมือในการให้คำตอบจากกลุ่มตัวอย่างกลุ่มใหญ่ที่ศึกษา คาดว่ามีสาเหตุหลายประการ (ไม่แน่ใจว่าผู้วิจัยจะนำข้อมูลไปทำอะไร เกรงจะกระทบภาพลักษณ์ของตนเอง กระทั่งผู้ให้ทุนครอบครัว?) มีผลให้ข้อมูลที่ได้ขาดความน่าเชื่อถือ เช่น กลุ่มตัวอย่างที่ตอบว่าตนเองไม่มีหนี้สินมีสูงถึงร้อยละ 62.72 ตอบว่ามีหนี้เพียงร้อยละ 37.28 อันขัดแย้งกับข้อมูลทางวิชาการโดยทั่วไปที่มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับหนี้สินไว้ และขัดแย้งกับข้อมูลการศึกษาในระดับเจาะลึกบุคคล-กลุ่ม ซึ่งพบว่าทั้งหมดมีหนี้สิน และขัดแย้งกับข้อมูลส่วนอื่นๆ ที่กลุ่มตัวอย่างให้ ในด้านรายรับ รายจ่าย และทรัพย์สิน เช่น กลุ่มตัวอย่างถึงร้อยละ 70.40 มีโทรศัพท์เคลื่อนที่ (มือถือ) มีสิ่งอำนวยความสะดวกและความบันเทิง (เครื่องซักผ้า โทรทัศน์ เครื่องเล่นวีซีดี) โดยระบุว่าปลอดหนี้

ข้อมูลที่ได้จึงพอที่จะสรุปได้เพียงว่า ในกลุ่มตัวอย่างมีหนี้สินทั้ง 2 ลักษณะ คือ หนี้จากการหาได้ไม่พอจ่ายในปัจจัยพื้นฐาน และหนี้สินจากการบริโภคด้วยความฟุ่มเฟือย การศึกษาเจาะลึกระดับบุคคลซึ่งเป็นกลุ่มที่ผู้ศึกษาคัดเลือกจากกลุ่มใหญ่ ที่คาดว่าจะมีศักยภาพของการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง และผู้ที่เป็นกรณีศึกษาซึ่งแสดงชัดเจนว่ามีวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงทั้ง 2 กรณี ช่วยให้เห็นรายละเอียดบางประการของเรื่องหนี้สินที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงว่า สัมพันธ์กับปัญหาสำคัญ 3 ประการ คือ

(1) รายจ่ายด้านการศึกษาของบุตร การศึกษาเจาะลึกพบว่า การมีบุตรมีผลกระทบสูงมากต่อทุนเงิน ทั้งด้านการออมและหนี้สินของผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ในกรณีศึกษารายหนึ่งซึ่งเคยมีเงินเก็บออมนับหมื่นบาท เมื่อมีบุตรคนที่1 ทำให้เงินออมน้อยหรือลง และเมื่อมีบุตรคนที่ 2 ทำให้ต้องเป็นหนี้ รายจ่ายสำคัญของบุตรเกิดจากค่าใช้การศึกษา เช่น ค่าเดินทาง ค่าอาหาร วัสดุอุปกรณ์ แม้จะได้รับการยกเว้นค่าเล่าเรียนตามนโยบายของรัฐ การเจาะรายละเอียดพบว่าผู้ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกภาคทางการให้ความสำคัญกับการศึกษาของบุตรเป็นอย่างสูง ("เป้าหมายสูงสุดอยากให้ลูกเรียนสูงๆ") เพื่อให้บุตรมีอนาคตที่ดีกว่าของตนเองในปัจจุบัน ความต้องการนี้จะสัมพันธ์กับการที่ผู้ตอบมีการศึกษาน้อย กลุ่มตัวอย่างส่วนมากจบการศึกษาระดับประถมศึกษา (48.74%) และไม่ได้รับการศึกษาอีกร้อยละ 2.91

(2) การขาดความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย ข้อมูลที่สะท้อนส่วนนี้ปรากฏชัดเจนทั้งในคำตอบเรื่องความมั่นคงของชีวิต (ต้องการมีบ้านของตนเอง 72.43 %) และการให้ความสนใจโครงการของรัฐในเรื่องบ้านเอื้ออาทรในระดับที่สูงมาก (73.01 %) ใกล้เคียงกับความสนใจกองทุนหมู่บ้านซึ่งมา